

Jászi Oszkár: Ady és a magyar jövő.

Az igazán nagy költő mindenkor vátesz: a tétovázóknak, a kétségbeesetteknek, a harcosoknak és az útkeresőknek a Jövő felé mutat, ő az, aki a jelen Maya-fátyolát széttépve a teremtés végső értékeire figyelmeztet, ő az, aki vallásos megérzéseivel és hevítő szimbólumaival az életet továbbvivő ritmusnak új szint és lendületet ad. És ő az, aki a saját faja, népe és földje élniakarását egybekovácsolja minden más faj, nép és föld fejlődő élniakarásával a végső cél felé.

Nem véletlenség tehát, hanem a költő igazi funkciója, hogy a megpróbáltatások eme szörnyű éveiben egyre többen és mohóbban keresünk vigaszt és irányítást az Ady költészetében. S így nézve azt, halála sem esetlegesség többé, hanem — mint rendszerint a génuszé — mintegy hangsúlyozása és művészi pontírozása annak, ami művében a legeredetibb és legegyszerűbb rolt. Most, amikor a történelem irtózatossággal és következetességgel aláírja és végrehajtja azt az ítéletet, melyet a költő-jós a világfejlődést megakasztó, minden jogot és tisztességet sárba tapodó, saját és idegen népek boldogulását lehetetlenné tevő gögös, hitetlen és céda országa — naplopó grófok, ragadozó megyei és élvező nihilista zsidó hatalmasságok birodalma felett hozott: most a költőnek távoznia kellett a véres káoszról, hogy se ingadozás, se csüggedés, se gixer ne zavarhassa meg azokat a perspektívákat, melyeket kora legszomjasabb fiatalságának adott. Az ő műve olyan lezárt és befejezett volt, hogy minden hozzáadás vagy módosítás csak elhomályosíthatta volna küldetését és logosát.

Mert még így is hogyan szeretnék máris hasznosítani múltó adottságok érdekében a mi költőnk drága örökségét, hogyan igyekeznek vezércikk-citátumokba átsekélyesíteni olyan vízióit, melyeknek politikai programokhoz semmi közük sincs, hogyan próbálják szűk osztályigékké torzítani az emberiség génuszának szabadság- és szépségkereséseit! ... És ha dőre, iskolás és lehetetlen vállalkozás a múlttól, a milióból és a költő idegrendszeré-

ből melyek mind a lángész puszta építőkövei — levezetni akarni *oeuvre*-je lényegét és értelmét: úgy még dörébb, iskolásabb és lehetetlenebb egyes rokonszenveiből vagy gyűlöleteiből politikailag elskatulyázni mindig a napi értékeken túlmenő szándékait és törekvéseit.

És most, hogy átkozódó, romlást hirdető, grófok és uzorások pusztulását ígérő próféciája olyan szörnyűségesen beteljesedik, kövessük tovább az ő életlendületét, az Ő szépség-, morál- és igazságlátását a jövő felé. Ady nem azért próféta, mivel a most összetört úri társadalom számos bűnét ostromozta és számos korhadtságát megjelölte — hisz ezt alaposabban elvégezték politikusok, publicisták és szociológusok — hanem azért, mert új ritmusával, jeleivel és hangsúlyával mindazokat érzelmi egységbe kovácsolta, akiket sosem lett volna képes gazdasági érdek, osztályaffinitás vagy politikai *raison* egyesíteni. S mi volt ez az alapvető erő, mellyel ez a hétszilvafás nemes, ez a gyalog sosemjáró úr, ez a gondos eleganciával öltözködő világfi, ez a zsol-táros istenkísértő, ez a nemzetközi vármegyei jövevény, ez a tivornyázó flagelláns hinni és remélni megtanította a maga különös seregét: zöld diákokat, öreg kálvinista prédikátorokat, nemzettagadó proletárokat, cinikus bohémeket, magányos esztétákat, a harctól elfordult tudósokat, jóllakott delnöket és szomjas griseteket? Mi volt az az alapvető erő, mellyel az elaggott, álnemzeti, bornírt, hazug és pózoló akadémikus költészetet, majd meg a reklámos, cinikus, elvtelen lipótvárosi, kávéházi kultúrát megdöntötte, kivégezte és utálttá tette? Mi volt az az alapvető erő, mellyel magyarságunkat oly élesen hangsúlyozva, mint a kuruc-költészet óta senki, mégis képes volt azt maradék nélkül átömlesztetni az igazi nemzetköziség egyetemes vérkeringésébe? ...

Ez az alapvető erő az ő nemes osztályfelettsége, keresztény, sőt keresztyén emberszeretete, a múltba való ösztönös és tudatos elmélyedése, de úgy, hogy a jövőt kutató és hívó tekintete újra élővé tette azokat a kódexromokat, melyeket a hatalmasok zsoldján élösködő historiáírás a haladás útjába rakott. Ez az alapvető erő az ő gyönyörűen szintetikus egyénisége volt, mely a város és a falu értékítéleteit magasabb egységbe forrasztotta. A kapitalista fejlődés óta egyre nagyobb lesz a veszély, hogy egy egészen külön, egymástól idegen művészi, bölcséleti és erkölcsi szenzibilitás fejlődik ki a városon és a falun. Az utolsó évtizedekben a magyar költészet képviselői két, szinte hermetice elválasztott

típusba különültek: itt a falu, amott a város lelkének megszólaltatótól és hegedősei. És ami még rosszabb és veszedelmesebb: itt Budapest, ott az az egész roppant falu, melyet Magyarországnak neveznek!

Itt Budapest: a gentry úrhatnamság és a zsidó cinizmus undorító ölelkezése; felszínes és szedett-vedett kultúra, balkáni mása annak a feslett, elegáns és szellemes Párisnak, melyet Jean Christophe olyan nemes gyűlölettel pörtretíroz; önállótlán relativizmus, mely a tudatlanságot és a jellemtelenséget művészi impresszionizmusnak keresztelte el; szabados erotika igazi szenvedély és egyéniség nélkül; finomkodó szellemeskedés, mely néhány jelszón vagy citátumon lovagol (mindegy hogy átkos Ausztria Bécs-e vagy a marxista talmudisztika kiskatéinak harminc új szava!); minden komolyságnak, elvnek, erkölcsi következetességnek orrfintorgató letagadása; durva és jutányos atheizmus és vállaltalanság, mely azonban üzleti rohamot intéz a zsidókérdés tanulmányozói ellen; lármázó és szélső forradalmi tanok olyanok által hirdetve, akik mindenben szolgálain átvették a burzsoázia egész morálját és hedonikáját s akik nyilvánvalóan csak új osztályuralmat akartak vele a régi helyére ültetni.

Amott a falu, a többi Magyarország: gentryskedő félálmban, hazug, külsőséges, a sátánt szolgáló és az Igét üldöző vallásosságában, a vidéki kaszinók és az úri vadászatok durva hedonikájában, a bankok zsoldján és a vármegyeház járszalagán, üvöltő sovinizmusában és asszimilálni akaró kulturtalanságában, basáskodó jegyzőivel és poloskás szállodáival, a főispánok és a sápok által irányított közvéleményével, komoly, dolgos, de nehézkes és elbutított parasztságával...

Mіндеzen történelmi adottságokkal és múltó viszonylagosságokkal szemben Ady egyik pólusnak sem lett a költője, hanem ősi, hatalmas falusiséga ösztönein keresztül szívta magába a városi kooperáció igazi kulturedveit, de mindig tisztán látva és érezve, hogy a város ügynevezett civilizációja mögött mennyi a rövidlátás, a hisztéria és a hengegés, ellenben hogy a falu ügynevezett barbársága mögött mennyi az örökletes józanság, szabadságvágy és büszke önállóság.

Ebben a szintézisben látom én az Ady legnagyobb erejét: ez tette őt minden jóra törekvő és szebbetakaró magyar lélek költői fókuszává: általa látta meg a falu a városban, ami ott igazi lendület, megváltás és felszabadítás és a város a faluban, ami ott

ösztönös televény, büszke egyedüllét és arisztokratikus magábaszállás.

Arisztokratikus magábaszállás! Húzzuk alá ezt a szót. Mert Ady költészetének úgynevezett szociális oldalát senki igazán megérteni nem fogja lényé arisztokratikus magjának ismerete nélkül. Mert az igazi szociális haladás útja nem a mindent nivellálás, a nyájszerű egyenlősítés, hanem az arisztokratikus egyéniség-kultusz útja. Minél inkább meg van valaki győződve a szellemi és az erkölcsi energiák fölényéről és különműségéről a materiálisokkal szemben; minél inkább látja valaki a Teremtés lényegét a szabadság, az egyéniség teljes kifejtésének és az erkölcsi öncélúságnak kultuszában: annál inkább és föltétlenebbül fogja igenelni ama gazdasági és alkotmányjogi garanciák megvalósítását, melyek lehetővé fogják tenni, hogy a tömeg állati butaságából és naiv amoralizmusából felemelkedhesek a kriticismus és az erkölcsi autonómia magaslatai felé — persze nem a lelki arisztokrácia megsemmisítésére, hanem a demokrácia megnemesítésére és a születési, vagyoni és visszaélési arisztokráciának egy olyannal való helyettesítésére, mely az igazi testi és lelki kiválóságon alapszik. Emberszeretete mellett ez a meglátás tette Adyt szocialistává: nem a szó dogmatikus vagy pártpolitikai értelmében, hanem abban a magasabb, átfogóbb, általánosabb jelentőségében, mely az emberi egyéniség — minden ember egyénisége — felszabadítására irányul, természetesen szellemi fejlődése és erkölcsi szabadsága fejlődésével karöltve. A gyengéknek az erők által való kizsákmányolását lehetetlenné kell tenni, de úgy, hogy ne tegyünk helyére egy újabb kizsákmányolást: az erőknek a gyengék — a fejletlenebbek és értéktelenebbek — általi kizsákmányolását.

Lényének ez az arisztokratikus — faji és vallási ösztönösségek által át-megátitott — alaptermészete tette egyszersmind ezt a kuruc magyart vérbeli nemzetközivé, mert tisztán látta és át-érezte, hogy az egyéniség fejlődése egyenes arányban áll a nemzetköziség gyarapodásával, amely folyamatot csak az a világ-állam fejezheti be, melyben csodálatos harmóniában fog kooperálni minden életképes faj és nemzetiség, mely bilincsből a nagy egyéniségek egyre tökéletesebb humuszává válhatnak.

Ezekben látom én az Ady szellemi és erkölcsi útmutatását a ma küzdőknek és szenvedőknek. Minden új képe, szimbóluma és hangsúlya ennek a világnézésnek öntudatos vagy öntudatlan hevítő szere. A magyarságon át az emberiséghez. A falun át a

városhoz. A szabadságon át a szocializmushoz. Az egyéniségen át a demokráciához. A valláson át a gondolatszabadsághoz. A szolidaritáson át az anarchiához.

Vajjon a szörnyű válságok kohójában, izzó pörölyök csapása alatt most új életformákba átkovácsolt szegény, lerongyolt, meg-rabolt, összetépett magyarság képes lesz-e követni legnagyobb költője útmutatásait s képes lesz-e egyáltalán tovább élni szomorú, megcsónkított, legszebb városaitól és kulturemlékeitől, hegyeitől és bányáitól és tengerétől megfosztott országában?

Bármily súlyosak veszteségeink, bármily irtózatossá válhat társunk, bármily szörnyű megaláztatásunk, még sincs okunk a kétségbeesésre. Az a nyolc-kilenc millió magyar továbbra is a legfejlettebb erkölcsi és szellemi fajta marad a Duna medencéjében. Ami munkát és értéket eddig a világnak adtunk, azt a régi alkotmány és politikai hatalom *dacára* fejtettük ki. Szabad és fejlődés-képes népek által körülvéve, versenyük által izgatva, erősebbek és teljesítőbbek leszünk, mint lebilincselte rabszolganepek néma gyűlölete és csereképtelen haragja által környezve. Szellemi fogyasztópiacunk csak tágulhat, ha csakugyan áttérünk a minőségi többtermelésre, ha régi, teleptelen, svindliiparunkat újjal és földhöz-ípadttal fogjuk helyettesíteni s ha az igazi demokrácia — *azaz önkormányzat* — szellemében építjük át a szétrombolt feudális-plutokratikus intézményeinket. Ép úgy gazdasági fogyasztópiacunk is csak tágulhat — bármiként amputálják is meg megvadult imperialista kezek ezt az őseredeti organizmust — ha a teljes gazdasági szabadság, az igazi free trade szellemében újítjuk meg összeköttetéseinket a most megszületett nemzeti államokkal. Lehet, hogy azok eleinte vonakodni fognak bősz nacionalizmusok vakságában elfogadni a nekik nyújtott baráti jobbot, de előbb-utóbb látni fogják, hogyha élni akarnak egy újabb világháború irtózata nélkül, hát nincs más választás, mint teljes autonómia minden nemzetnek s minél szélesebb államszövetségi rendszer a felszabadult népek között! És nekünk egyébre nincs szükségünk. A többit rábízhatjuk a népek szövetségére, persze nem a wilsoni torzszülöttre, hanem arra a másikra, mely most készül véres vajúdásokon át, a feudalizmus és a kapitalizmus romjain, a felszabaduló föld génuszának védelme alatt...

Legyen vezérünk ebben a munkában az Ady emberszerető, hívó, ösztönös, osztályfeletti, arisztokratikusán szocialista, a falut a várossal és a várost a faluval megtisztítani akaró szelleme!

Földessy Gyula: Ady Endre.

Jede Produktivität höchster Art,
jedes bedeutende Aperçu, jede Erfindung,
jeder grosse Gedanke, der Früchte bringt
und Folge hat, steht in niemandes Gewalt
und ist über aller irdischen Macht erhaben.

Goethe.

I. Ady fogadtatása és értékelése életében.

(Analogiák a Petőfi és Ady fogadtatásában. A tudományos és írói társaságok, iskolák állásfoglalása Adyval szemben. Ady-paródiák, Ady-ellenes versek és írások. Ady barátai és hívei.)

A jövő nemzedékeknek kápráztató érdekességű, dús dokumentumai könyve lesz — meg kell hogy szerkesztődjék valamikor mint a *Petőfi napjai* — az élő Adyról szóló minden írások gyűjteménye, mely egész képet ad majd róla: hogy fogadta, hogy értékelte, hogy kísérte végig egész pályáján a magyar író- és olyasóközönség az emberiség mindigtartó »forradalmának s a mindig szomorú és inogó és mégis Sors-soha-elnemhagyta magyar sorsnak legképmásosabb, legprófétább szavú lantosát. Hogy fognak nézni, ámulni és bámulni az utódok szemei, amelyeknek ép látásához a költő nem egyszer esengve menekült, hogy ez a napfényességű és naphevű poéta olyan megláthatatlan és megérezhetetlen valaki volt a vele egyidőben élők legtöbbször, szinte így kellene mondanom: mindannyiunk előtt.

Ez az isteni komédia, más szereposztással, lejátszódott már egyszer a mi magyar színpadunkon a- Petőfi fogadtatásakor, de micsoda szelíd és szíves ellenkezés volt a Petőfi kritikusaiknak «anatémája» (Petőfi mondta így) az írásban és szóban, nyilvános összejöveteleken és baráti körökben, hivatalos írói és tudományos társaságok ülésein, az azok előtti és utáni beszélgetésekben Adyra zúdított dühös szidalmazásokhoz képest. És hol maradtak a Vörösmartyhoz nem fogható, de a köztudatban mégis kiváló költőkként becsült öregek, a magyar Olimposz alatt föl-fölrikácsoló gémek? ki volt közöttük az az egy, aki Vörösmarty vagy Szemere Pál módjára támogató pártfogással és ösztönző szeretettel vette volna védelmébe az új nagy poétát? A költő

működésének első éveiben, sőt egész jó első felében az olvasóközönség legnagyobb része, nagynevű professzorok és kisnevűb-
bek nemkevésbé, beérkezett és be nem érkezett írók egyaránt
csaknem tartottak rá, hogy ők nem értik, ők számba sem veszik
Ady Endrét. Hol fölényesen mosolyogva vagy sajnálkozva, hol
egyenesen személyeskedő éllel fordultak azok ellen, akik védték,
kommentálgatták az új költőt s ha akadt valaki, aki elég vakmerő
volt ennek nagy tehetségét is hangoztatni, az nemcsak tréfából,
hanem sokszor komolyan is gyanús ember hírébe keveredett s
nem egyszer olyan kényelmetlen helyzetbe került, hogy a jelen-
levők terrorjával szemben az elhallgatás vagy a távozás hímes
mezejére való lépés között kellett választania. Viszont az Ady
meg nem becsülése vagy fitymálása bizonyos — könnyen meg-
szerezhető — negatív érdem számba ment: az öregek, a tekinté-
lyesek, a bentülők társaságában hathatósan emelte a rendíthet-
len, a kor divatos áramlatától meg nem szédített nemes ifjú literá-
tor értékét. Az iskolák, sőt a tanári könyvtárak is könyörtelenül
elzárkóztak az Ady versei előtt, a tanárok és könyvtárosok
vásárolhattak minden idegennyelvű szemét szakkönyvet, de az
Ady-kötetek, az Adyt befogadó folyóiratok beszerzésének a leg-
szigorúbb — mert a hivatalos és aktaszerintinél is parancsolóbb: a
nemesebb erkölcsi felfogás s az igazi hazafias érzés megszabta —
tilalom állotta útját. Az a tanár, aki az önképzőkörben eltúrta az
Ady-vers elmondását, súlyos felelősséget vállalt magára s az
önképzőkörök ünnepélyes ülésein nem egy eset volt rá, hogy a
felsőbb hatóság meghívott képviselője az ifjúsági élőadás pro-
gramjából — nyilvános botrány árán is — kihagyatta az Ady-
számot.

Hogy burjánzottak fel a szellemtelenebbnél szellemtelenebb
paródiák vagy inkább személyes élű bántások és csúfondáros-
kodások, hogy féltették-óvogatták a hazafias cégérű hírlapok
berkeiben a magyar ifjúságot a züllött lelkű, nemzettagadó,
akárhányszor tehetségtelennek is hirdetett költőtől. «A magyar
ember sohse volt parázna», prédikálta fennen és intelmesen a
temesvári kis pappoéta, egy más ízben pedig ez a régi erkölcsök
tirteusza így zengte tovább az Adyt érő megrovási kalandját:
«micsoda megrontó, felemás érzések! idegen, bárgyú, nyavalyás
haláléneklések!» És — de mit idézessünk tovább, egész tarka
bokrétát lehetne összeszedni a 80-as, 90-es, sőt a 900-as évek
szegény kisszavú, kisszívű «nagyjainak» — epigonjainak versben

és prózában szállított Ady-ellenes írásaiból s újságjaink és folyóirataink ismert és elismert tollakból eredt kisebb-nagyobb cikkeiből, amelyek a költőt csaknem sírjáig kísérték s amelyek írói, ezek az új s az elsőknél is szálnalmasabb és szomorúbb kiadású Zerffi Gusztávok és Petrisevich Horváth Lázárok szintén megkapják majd a magukét a magyar jövőtől, amelynek biztosítékai között, nem tudom, nem Ady-e a legtündöklőbb értékünk?

És a barátok és hívők? Adyt sokan szerették, de hányan értették és szerették igazán azzal a szeretettel, mely neki kijáró és dukáló adója kellett volna hogy legyen. 1909-ben kerestem egyszer a költőt, akkori tartózkodási helyének, egy nagykörúti szállodának kávéházában. Ady kiválasztott hívei — ismert és kevésbé ismert zsurnaliszták — ültek ott az Ady-asztalnál és legnagyobb meglepetésemre, amelyen akkor alig tudtam úrrá tenni, megbotránkozva beszéltek a Nyugat akkor megjelent Ady-számáról. «Úgy írnak róla», mondta az egyik közülök: «ahogy Petőfiről se írtak soha», mire egy másik gúnyosan mosolygott vissza és kiült az arcára, mit vél az egész Ady-mániáról. Fájt azután később látnom, hogy a szobájából nemsokára lejött s elutazni készülő Ady bizalmas megbeszélésre vonta félre az először említett hű barátot.

Való: a barátok s a hívek között nem ezek voltak az igaziak. De, azt hiszem, szégyenkezve kell lehajtanunk a fejünket mindannyiunknak, akik közel vagy közelebb voltunk hozzá. Volt alkalmam rá később is, hogy a költő leghívebb, legigazabb, őt «szívvel szívelő» emberei körében halljak róla: milyen «esettek» voltak az utolsó kötetei, milyen érthetetlen ez vagy az a költeménye; hogy Ady a legnagyobb lírikusok közé tartozik ugyan, egy-két igazán szép, értékes gyűjteményt lehetne összeállítani a költeményeiből, — egy alapos megrostálás után persze, gondolta és vallotta nyilván egyik-másik, — de mindent elfogadni tőle: lehetetlen.

Csak csendes megállapításul mondom ki, eszemágában sincs dicsekednem vele, — régibb és jó ismerőseim úgyis mind tudják rólam, — hogy Ady olvasása kezdettől fogva a legnagyobb irodalmi szenzációm volt, megrázóbb, lélekberagadóbb gyönyörűségeket egy poétának se köszönhetek, se magyarnak, se idegennek. És Ady ezernél jóval több verse közül — az első ifjúkori kötetében foglaltakat ide nem számítva — alig olvastam egyet is, mely előbb vagy utóbb, valamiképp vagy valamiért ne csem-

pészte volna bele magát a lelkembe. Mindig vallottam s hovatovább mindjobban megerősödtem ebben a meggyőződésben, Adynak nincs is rossz vagy felesleges verse, talán a szó szoros értelmében egy-két versét kivéve, 5—6-ot az ezerén felüliből. Eleinte, de később is, egyik-másik költeményénél volt eset rá, hogy meginogtam, de mindig rá kellett jönnöm arra, hogy a költőnek van igaza. Sokszor éppen olyan verseit kellett kivételesen szépeknek és nagyoknak tartanom, amelyek jó sok elolvasás után is, engem is hidegen hagytak, vagy egyenesen megzavarták esztétikai vagy erkölcsi érzésemet.

Rohanvást rohanó korunk immár egy-két hónap óta is kék távolságnyira vetett bennünket a költő alakjától s én szeretnék beszámolni vele, hogy látom ezt az új magyar táltost, napjaink legnagyobb, legnagyobb életfejtőjét, az ő életmagyarázatának, életérzéseinek, hangulatainak, egész életélésének nagy egyé- séges mivoltában.

4

II. A miliőelmélet.

(A miliőelmélet elégtelensége a történelmi és irodalmi jelenségek megmagyarázásában. A nagy alkotók korfölöttsége: ők az örökkévalóság küldöttei. A miliőteória nem számol az egyéniség különségével. A nagy művészek, a Petőfi, az Ady miliőn-túli jelentősége.)

Taine filozófiája, a miliőelmélet, ez a tisztán materialisztikus doktrína nem több és nem kevesebb, mint általában véve az egész materialista életszemlélet. Ez a tanítás, ha hozzáértő ember alkalmazza, a történelmi és irodalmi tünemények közvetlen magyarázatában sokszor fején találhatja a szöveget, de híjával lévén mindemnek, ami érzékfölöttien emberi, egyedül a maga fényével képtelen bevilágítani az emberiség életének, az emberi szellemnek tapasztalatontúli mélységeibe. Minél kisebb fogatú és sekélyebb a megoldandó kérdés, minél kevésbé jelentős, minél inkább csak időben gyökerező, minél földibb a megfejtendő egyéniség, annál könnyebb és elfogadhatóbb a miliős okfejtés, de a nagy lendületű, vulkanikus erejű, tömegeket hajtó történelmi és irodalmi mozgalmak s a világ színét megváltoztató egyéniségek megértésében ez az igazán nagy intuíciókat kirekesztő, neme- sebb lendület nélküli teória csakhamar szavát veszti s nem adhat többet felszínes, sokszor bosszantóan üres és banálisan tartalom- talan szellemes és ötletes fejtegetéseknél. Kétségtelen, hogy

minden történés és minden egyéniség elszakíthatatlan kapcsolattal ereszkedik bele a fejlődés, a történelmi élet láncolatába, de tisztán ezeknek a kapcsolatoknak megállapítása vagy csupán csak az ezeknél megmaradó fontolgatás nemcsak hogy teljes képet és megoldást nem nyújthat, hanem a legtöbbször haszontalan és ízléstelen semmitmondásokba süllyed.

Krisztus szava: az én országom nem e világból való, — minden nagy egyéniségre áll. Az igazság nem földi növény, — mondja egy másik s még régibb keleti bölcs s hozzátoldhatjuk: a jóság és szépség sem. A ringvédák panteisztikus himnuszainak szerzőitől Ady Endréig, a fekete márványból faragott ragyogó és rejtélyes mosolyú egyiptomi szfinkszek mestereitől a ma legnagyobb képzőművészeiig, vagy a megváltók és vallásbölcsek Buddhától Tolstojig az élet igéit a szellemnek olyan méltóságával hirdetik, mely fölényesen taszít el magától minden korszerűséget. Ezek a nagy alkotóművészek annyira az örökkévalóság küldöttei, hogy egyéniségüket csak egy bizonyos korszak, vagy akár csak évezredes történelmi folyamatok eredőiként szemlélni lehetetlen, ezek az örökké egyetemes emberinek vagy inkább: — nem félek a szótól — isteninek időn és téren túl igaz prófétái. A faj, az időpont és a környezet elmélete nem számol ennek a titkos és mégis örökké tevékeny energiaforrásnak állandó lélekbeáradásával-özönlésével, ami éppen olyan sine qua non-ja a szellemi élet lehetségének, mint amilyen életfeltétele a földi természetnek az égbolt Napja, ez a tőlünk határtalan távolságokra eső égitest, tehát egy, a Földön szintén kívül álló tényező. A miliőelmélet elsősorban arra irányítja figyelmünket, hogy épül fel az alkotó-egyéniesség a faj, az időpont és a környezet adottságain és meghatározottságain, de nem jöhet rá arra, ki az alkotóművész maga? Ez a teória úgy fogalmazza meg az egyéniséget, mintha az tisztára csak következménye volna az előzményeknek s ebbe a bemutatásba éppen az nem kerül bele az illető egyéniségből, ami azt igazában egyéniséggé teszi, azaz a jelenre, múltra, jövőre nézve mindenki mástól különbözővé, típusalanná, időtlenné, olyanná, aki, ha belőle is indult ki, fölötte áll minden miliőhatásnak. Az igazi alkotó egyéniség: az időbe helyezett időtlenség, a fajiban megnyilatkozó fajontúltság s a környezetből kivált és kiidegenedett egyedülvalóság.

Bizonyos, hogy a nagy művészek titka mindenképp érdekesítő, hogy a miliőelmélet világánál is egész kaleidoszkópja

tárul fel az izgató meglátásoknak, annál inkább is, mert a nagy alkotók miliőszerű elhelyezkedtségében is ott nyugtalankodik messzi eredetük és kiválasztottságuk szubsztanciális karaktere. Petőfi tót vérsége, alföldön születése és felcseperedése, a kor uralkodó eszméi: előremenő demokráciája, hajnalodó szocializmus, az irodalmi együttathatók közül a magyar népiesség mind nagyobb erősödése, külföldi irodalmi hatások, a költő történelmi tanulmányai, a magyar politikai háttér és még sok minden más, bizonyos, mind magyarázzák Petőfit, de micsoda üres keret mindez ahhoz a szimbólumhoz, amelyet a Petőfi neve jelöl. Adynál is épígy száz meg száz detailja lehet és lesz a miliős rátalálásoknak, de én ebben a nagy költőben, aki működése legkezdetétől fogva át van hatva a maga missziójának tudatától s akinél az érzés- és gondolatvilág minden erecskéje a metafizikumból fakad, vagy abba torkollik belé, én ő benne azt keresem, ami örök emberi és költői érték, aminek bármely hatástól való feltételezettsége — bármilyen kétségbevonhatatlan tények és valóságok is legyenek ezek a hatások — nem elsőrendű jelentőségű, mert a költő köztünk feltűnése — ha az idő is dobta közénk — egyéniségszerű, tehát egyesegyedüli, egész, egységes; önmagában is zárt megnyilatkozás.

III. Ady életérzése és világnézete.

(Az élet-ellentétek azonossága. A nacionalizmus igazi rugója. Az élet-szentségre törekvés s az életgyönyörök utáni vágy ellentétes típusai egy töről valók. Az erkölcs etnikus mivolta. Kultúra nincs az emberi erők túlhajtása nélkül. A faculté maitresse Adynál: az Élet határtalan szerelme, egybekapcsolva az ő missziószerűségével. Ady életszerelmének legközvetlenebb megnyilatkozása: az élet érzéki és kulturális élvezetei utáni törtetés. Ennek a tendenciának rokonsága a szentek istenszerelmével. Ady élethimnuszai, művészetének mindenben új formái. Az életgyönyör-hajszának visszahatása. Ady halál-költészete mint életvágyának a maga ellentétébe való fordulása. Viaskodás a Halál-problémával s ennek megoldása. Halál-költészetének elcsitulása a Halál-titok megfajtése után. A tézis és antitézis: élet és halál szintézise: Ady Élet-költészete. Ennek csirái. Ady Élet-költészete. Az Élet föltétlen igénye: élete a földi élet előtt és után. Élet-költészetének egocentrikus gögje. «Szép a Szép.» Ady metafizikája. Ady szóképeinek metafizikai energiája. Ady fantáziájának erős tempójú metafizikai kilengése. Ady szemléleteinek időtlensége és tapasztalaton-túltörése. A földi élet előtti élete. Örök életében való hite. Örök találkozásai. *Hiába hideg a Hold.* s *A feltámadás szomorúsága.* Isten-versek. Ady kozmológiája: az életadó és életpusztító Csók.)

A Természet, az Élet egymással szembeszegződő ellentétei: a látszólag össze nem békíthető, egybe nem köthető lét- és életformák — egyetemes és elkülönöződött mivoltukban egyaránt — egy szerves és titokzatos kapcsolat kényszerűségének járma alá igazottan végzik együttes feladatukat az örök nagy életfolyamat egységes egészében. A gondolkozók és élethivők nagy sejtelme: minden létező egyúttal tagadása és ellentéte is önmagának, az elképzelhető legtermékenyebb emberi gondolat s amennyiben a nagy élettitkokat az emberi elme megközelítheti és hitem szerint az emberi képzelet és értelem közös erővel eljuthat idáig, a legegyszerűsebb és legcélirányosabb útja minden megfajlásnak az élet ellentétes megnyilvánulásainak erőszakos összehúzósa:

szellem és anyag, egy és sok, én és más (szubjektum és objektum), örökkévalóság (időtlenység) és idő, végtelenség (tér-telenség) és tér, élet és halál, lét és nemlét, igen és nem (pozitívum és negatívum), abszolút és relatív, jó és rossz, szép és rút, igaz és nemigaz, hit és hitetlenség, szeretet és gyűlölet, áldás és átok, férfi és nő, egyén és közösség, emberiség és nemzetek, régi és új, távol és közel, kezdet és vég, szabadság és törvény, ezek a, hogy Ady-szóval éljek, nagy rokonok-nagy különök mind egymásra utalt, egymást feltételező s ezért egymást visszávalva is egymásba fonódó, egymást tagadva is igenlő, egymás nélkül el-lehetetlen, értelmüket kölcsönösen csak egymásban lelő nagy életmotívumok. A világháború szörnyűségei között nem egyszer kérdeztem magiamban lázongó-fájó lélekkel: miért öli az ember az embert s így kellett rá felelnem: mert az ember szereti az embert. Földi ésszel mérlegelve furcsa és szomorú, hogy így igaz, hogy az embernek ömlesztve keli ömlesztnie a maga vérét, hogy egy-magát méltón szerethesse; az emberi elmére nézve kétségbeejtően lesújtó, hogy az egy-emberiség gondolatának megvalósulása előtt épen ez a nagy és végső egység felé tartó tendencia volt az, mely előbb a nagy faji egységeket hoztál létre s a fajok mégis csak bekövetkezendő összeegyeztetésének egyik leghathatósabb, legközvetlenebb látszatrugója a más fajokkal valló irigy és gonosz szembehelyezkedés volt, egy szóval: a nacionalizmus. A pangermanizmus, a pánszlávizmus, a francia gloire, a harminc millió magyar hiú és embertelen ábrándja, különféle irredenták, nemzeti és faji önérzetek mind az egy-emberiség eszméjének irányában való megmozdulásai voltak a különféle fajoknak és épúgy, ahogy a nemzeti államalakulatok

a törzsek egymással való szörnyű harcából verődtek össze, úgy gyilkolja-pusztítja egymást évszázadok óta az ember, hogy a nemzetinél-fajinál nagyobb egységek valósulhassanak meg. Gyűlöltük és gyűlöljük egymást, mert a szeretet vak és gyilkos tüze, kettő-egy ösztöne ég-dúlong bennünk.

Az emberi életmegnyilvánulások legizgatóbb, legegyüvé-kívánczóbb, legrokonabb különbségei, egymással nemcsak a gondolkozó ember elméjében, hanem a valóságban is szétrughatalanul összeazonosuló ellentétek: az életszentségre törekvés és a földi életgyönyörök utáni kielégíthetetlen vágyódás egymással szembenálló típusai. Régi és nem helytelen észrevétel¹, hogy nemcsak a megfordult Magdolnák, Thaiszok, hanem a stigmatizált szent Teréziák, Alacoque Margitok, Emmerich Katalinok lelkében is az öntudatlan nemi szerelem lángja gyuladt ki égi jegyesük, a Keresztrefeszített iránti imádságos, önsanyargató, fájdalom után epedve vágyó szeretetük-szerelmük tüzeiben. Ha a szent szüzek pszichológiájának ismerője azt mondja erre, hogy lehet a földi szív legégibb, legtisztább tüzét ilyen káromlással megszentségteleníteni, ez a feleletem: a nemi szerelem nem csak, sőt eredetében-lényegében nem is a fajfentartási ösztön következménye, amint ezt a korlátoltabb és népszerűsítő materialisztikus értelmezés hajította a köztudatba, hanem olyan kozmikus szellemi erő, mely világokat alkot és rombol, amelyet ezért nem szabad a tételes vallások vagy a naiv erkölcsi szemlélet homályos^ látás-zavaró szemüvegén át bírálgatni. És amilyen rendetlen, vagy ha úgy tetszik: logikátlan és vad fellángolása ennek a világ-erőnek-tűznek a kicsapongó nemi szerelem, földi szemmel nézve épp olyan kevésbé normális és logikus a szent szüzek, a Gonzaga szent Alajosok, a Kosztka szent Szaniszlók testük felemésztő istenszerelme. De végső eredményben mindakétfajtájú nagy indulat összefut az Élet öröklöbögésű szerelmében: «Friné és Genovéva rokon».

Ha valaki olyan művészt, mint Ady, akiben az «egész élet zihált», aki a «Mindent hurcolva» kálváriázta végig az életét,, valóságosan akar a maga valójában látni, túl kell hogy pillantson a földi erkölcs szabványain. Az erkölcs — bár ennek is meg-

¹ Szabad legyen itt, a sorok alatt megjegyezmem, hogy semmi igényem nincs és nem is lesz soha a naivul eredetieknek dicsért gondolatokra, ötletekre, hanem az igazság felé vágyódva mindig a nagy, örök, már a kultúrák hajnalán megtalált s azóta a folyvást-kipróbálásban biztossá edződött emberi közhelyekre szeretek rátámaszkodni.

vannak a maga metafizikai vonatkozásai — a maga átlagos és gyakorlati értéke szerint nemcsak hogy földi, hanem még csekélyebb, mert folytonos átalakulásnak alávetett valami: kulturális képződmény, a legtöbb, csaknem minden tételében nem egyéb emberi társadalom-, emberi együttlét-fentartó hasznossági és célszerűségi normatívumok törvénytáránál. Az élet túlzó és kicsapongó élése, akár a szentek, akár a mértéktelen hedonisták útján, nyilvánvaló veszélye az emberiségnek és mégis az élet gyilkos és enpusztító szerelme nélkül nincs kultúra: nincs vallás, nincs tudomány, nincs művészet, nincs élet. Az élettől beteg Ady egy prózai írásában egyszer elkeseredetten veti ki lelkéből a tapasztalatban meg nem dönthető szentenciát: «a mértékletességet és mérsékletességet nemcsak Magyarországon, de széles mai kultúránkban az érzés és elme impotensei fűjták erénnyé.»

Az Élet határtalan, szertelen szerelme: ez az egyedüli és egész megfajtása Ady életének és költészetének. Ez az egyetemes létérzés Adynál nem az a differenciálatlan, tudat alatt minden művészt, minden embert folyton éltető, mozgató, ihlető erő, hanem egy, általános és ösztönös mineműségéből kiemelkedett, különös és mindig éber tudatú érzéssé, hangulattá jelentősödött állandó lelki habitus. Ez az állandósult és elhalkulhatatlan lelki készség: ez az életszerelem, ez az élethit eleveelrendelésű missziószerűséggel kapcsolódik bele mindjobban és jobban a költő korabeli magyarság és egész emberiség életébe s ezenfelül ki nem elégűlve a jelenvaló élettel, az életstációk soha meg nem szakadható sorozatának mámoros és gögösen biztos tudásával van eltelve.

Ennek az Élet-szerelemnek legszembeötlőbb s genezise szerint első s mindvégig legközvetlenebb megnyilatkozási formája az élet érzéki és kulturális gyönyörűségei után való nyugtalan test- és lélekkeldülő üzekedés. Egy mohó nekirohanás az életörömmel: asszonyoknak, bornak, kultúrának, Párizsnek, Monte-karlónak, Rómának; egy véget nem érő, pihenés nélküli loholás, lélekzetfullasztó lihegés a földi élet csodái után, mely ugyan a költő élete és belső ki- és felfejlődésének magasbavivő során lassanként veszít vad erejéből, előreiramodó vehemenciájából, de azért végkép elcsendesedni nem tud soha. Mint az asszisi szeráfi Ferenc Krisztus vérző sebeivel ékesült testét átjárta az isteni szerelem tüze, olyan szilajul és szentül lángol fel a költő élettől-vágytól felmárt fekélyes szívében az élet és a kultúra csodáinak

minden eddig ismert emberi és művészi mértéket felülmúló eksztatikus szeretete. A «vágyak gyehennája» pokolzik fel a költőben, ilyen ziháló betelhetetlen életvágy a Nyugat profán földjén testet és lelket így nem dúlt fel még soha, embert ilyen verősújtoló gyötrelmek talán csak a forró szent gangeszi tájakon gyilkolhattak, ahol az ételszeretet életpusztító ösztöne a nirvána vágytalanságába menekült. A Verhaeren nemes pózú, hatalmas élethimnuszai a hangtalanságig halk hangú énekek ezekhez a le nem csillapítható, meg nem csömörülhető életvágyódást zengő lázas ditirambusokhoz képest. Az új képek, új szimbólumok, új hangulatok egész zuhataga zúg-zuhog-árad elő ebből a példátlanul bő erű magyar forrásából az életnek és művészetnek. Szavak, szólások, szemléletek, melyek, eddig dacos és visszariasztó keménységgel meredtek elébe a költői alakító képzeletnek, olvadékonnyá lágyultak ez előtt a soha-még-ilyen-nem-volt tűzü fantázia előtt s az új költői megérzések, meglátások, kifejezési lehetőségek egész kincstára gyűlt össze az új poéta verseiben: új rímek, új versformák, új asszociációk, új elmélyülések és új felmlagasztosulások, egész új esztétikai ízeket kínáló művészi mámorok és szépségek. És a költészet mondanivalói is újak és mások lettek a költő ajkán: bevonult a magyar költészetbe az addigi erőtlén és csenevész s ezért inkább csak pornográfyszerű próbálkozások után a nemi szerelem s a minden élvezethez juthatás egyedüli eszköze: a pénz, az arany, melynek zsoltáiraival ez az új idők szerzetese olyan hiába omlott le annyiszor a fényesarcú Baál isten, a disznófejű Nagyúr, vagy az őt kincseiből kitudott kegyetlen Mammon atyja színe előtt.

Az élet teli bírásáért való lázongásnak ezt a testet-lelket feszítő erejét emberi idegrendszer és fantázia nem bírhatja ki visszahatás nélkül; ezt a folytonos kielégíthetetlen sóvárgást, a «hajnalok madarának», az Örömnök, a «tűzcsóvás felséges örömnök» végeérhetetlen hajszolását a lélek teljes kifáradása kell hogy kövesse: a futás, a menekülés az élet, az öröm elől. Ilyen belső összeroppanások után jön Keletről, a kultúra, at vallás, tehát a poézis hazájából, bíborpalástban, zeneszerszámmal az ős Kaján, a gúnyos arcú korhely Apolló, ez az új perszifikációja, ez a duhaj magyar mása annak az ősi életérzés szülte mítosznak, mely a görög Polykrates-mondában az emberi boldogságot nemi tűrő irigy és kaján istenekkel döbönt meg bennünket, vagy amelyet a zsidó, a keresztény, de akárhány pogány vallás is az eredeti

bűnbeesésben s az ezért ránk szakadt isteni átokban fogalmazott meg; ilyenkor sír, nyerít és búg az Életnek, a «Jehovák Jehová-jának» szimbóluma: a vak mesterétől, a sorstól tépett, cibált fekete zongora, ilyen testi-lelki összeomlás után írja az alvó csókpalotát, a soha be nem tölthető férfi-nemi vágyak és férfitelhetlenség lázas jelképét, melynek buja alliterációi is lihegve lihegik a nemiség tantaluszi tragikumát; ilyenkor lesz öröme az örömtelenség (I² 134 M T 46) és tomboló, ujjongó öröme éhes életösztönei szembekerülnek önmagukkal s az életigenlésnek himnusza a tagadás álarcában pompás antitezisekben zúg föl:

A Hajnal nem ragyogó, Az Éj fehéren lebben, Az Isten nem jószágos, Az ördög nem kegyetlen.	A Halál ős Dáridó, S kis stáció az Élet, A Bűn szebb az Erénynél S legszebb Erény a Vétek.
---	---

A Nyár fagyos jégverem, A Tél hevítő hőség, Piros virág a Bánat S barna-bús a Dicsőség.	A méz maró keserű S édes íze a sónak, A Ma egy nagy hazugság S az igazság a Holnap.
--	--

Bivaly-fekete a hó, Fehér a szurok korma, A Van csak egy rossz álom S a valóság a Volna.	Nincsen semmi, ami van, Egy Való van: a Nincsen, Az ördög a rokonunk S ellenségünk az Isten.
---	---

A Nincsen himnusza (I 132)

S a költőnek, ki az életet «hatványán» akarja élni, az életörömökért, életizgalmakért való szakadatlan törtetésben sárral-szeméttel csapzódik be földi köntöse. A templomos múltú, volt zsoldárdiktáló gyermek, a papok ivadéka, a szent asszony fia ijedten borzad vissza a maga véres és sáros mivoltától:

Éjben, csókban, borban, szemétben
Tört szárnyal én sohse loholtam,
Sebekkel, félig-holtan,
Éjben, csókban, borban, szemétben
Az nem én voltam, az nem én voltam.

² Az idézetek jelölésénél a következő rövidítéseket használom: U = Új versek, V = Vér és arany, I = Az Illés szekerén, Sz = Szeretném ha szeretnének, M T = A Minden titkok verseiből, MÉ = A menekülő Élet, M Sz = A magunk szerelme, K = Ki látott engem?, H = A halottak élén, A kötetbe nem foglalt költeményeket megjelenésük helye szerint idézem.

Nem emlékszem a csúf madárra,
 Valaki itt galambnak vélten
 Járt helyettem a vérben.
 Nem emlékszem a csúf madárra,
 Újszülött vagyok, nem is éltem ...

Pihés, fehér szüzi galambként,
 Aki nem küzd, sorsot nem vállal
 Egy csúf seregély-árnnyal,
 Pihés, fehér szüzi galambként
 Halok meg szép galamb-halállal.

Seregély és galamb (I 160)

Vén, bűnös, mély lelkéből csodálatos forróság buzog, mint
 bús mátkák éjjel sírt könnye s íme kinyílnak hirtelen csúf tükrén
 a fehér lótoszok:

Fehér gondolatok, virágok
 Terülnek el. A sáros habok
 Mintha olvadt ezüst lennének
 S én pedig forrón, lihegőn
 Áldott, szent, tiszta élet vagyok.

A fehér lótoszok (I 139)

A «vágykeselyűk» karmaiból a szerelmetlenség istenéhez
 menekül:

A Sionnak hegyén szerelmetlen,
 Boldog, ékes, hideg Valóság,
 Én Istenem, szabadíts meg engem...

Boldog minden rossz fiad, leányod,
 Kik szerettedvén nem szeretnek,
 Vágyakkal őket meg nem alázod.

Boldogok, kik-szirthez hasonlítanak
 S nem rózsáihoz hő-vizeknek,
 Melyek buzgón, halálosan nyitnak.

Oh, én, világ eleven halottja,
 Csúfja; gyávája, elveszettje,
 Mindenkinek bús odaadottja.

A szeretetlenség istenéhez (M T 19)

Hogy meghurcolta a Vér, ez a pokolba, bomolva, romolva
 vágató tüzes fogat, a Patyolat lenget utána jelt:

Most, most szeretnék lenni bátran
Élet-tagadó, szűz, makulátlan,
Vágytalan és tiszta.

Most, mikor már nem térhetek vissza,
Átkozom gerjedelmem,
Az elsőt, amely vágyat adott,
Az első, szennyes gondolatot.
Szerelmem,
Ki olyan hamar ébredt,
Óh, emlékek, emlékek,
Csak egy kicsit ne bántanátok.

Minden volt dolgom egy-egy átok,
Szégyen:
Boldog, ki Isten kegyelmében
Fehérre aszatja magát,
Tíz-húsz, szent böjtű, kámzsás barát
Szép árnyéka táncol körül:
Be boldog, aki nem örül,
S a Vér be nyomorult, be ronda . . .

Sírva nézem, hogy kendőt lenget
Késetten az én bűnös lelkem
S egyetlen, igazi szerelmem:

A Patyolat. *A Patyolat üzenete* (M É 56)

A bűnbánó önvádak, hangos sirámok kórusaival hárítja el a költő régi szent gyermeki énjétől bűnbe-vétekbe esett másik férfi-magát. Jönnek az istenversek tele gyermeki és keresztyén naiv hittel, istennel parolázó közelséggel, ősi bibliai és új panteisztikus képekkel és pillanatnyi testi-lelki izgalmak, szenvedések, félálomok-félébrenlétek, alvásból hirtelen fölújeddó ébredésbe csuszamító szívdobogások sugallta — első olvastukra szinte érthetetlen — szemléletekkel (pl. *A nagy Cethalhoz* I 19) s olyan himnikus gazdag beszéddel, mely a biblián kívül a kifejezés, a szenvedély erejében fölbe lendül minden más vallási poézisnek.

A másik önmaga-elletntétébe-üszkébe-omlása ennek a vakító világosságú-izzású életvágy tűznek az Ady hangszerének egyik leggrandiózusabb, legegységesebb és mindamelllett legegységesebb hatalmú felzúdulése: Ady halál-költészete. A költészetben, a művészetben az élet mélyebb megérzései mindenha magukkal hozták a múlandóság, az elmúlás, a halál gondolatát s Homérotól Böcklinig és mindmáig nincs nagy művész, akinek a halál ne hegedült volna a fülébe. De minden felületes Ady-olvasó tudja, hogy a halálgondolat Adynál nem szórványosan, csak egy pil-

lanatnyi hangulat erélyével felvetődő verstéma vagy eszme-társulás, hanem olyan folyton előugró képzet, amely Ady első négy kötetében uralkodó motívum számba megy. A «halni» szó és származékai vagy szinonimái vagy az ezekkel vérrokon asszociációk az első kötetek kevés verséből maradtak ki. Halál-érzéseinek, hangulatainak természetes indítóokaképpen a kritikai józanság — mely a kivételes művészi egyéniségek megítélésében csak tévedni tud — az életerőkkel való visszaélés okozta leverő testi-lelki közérzéseket hozhatná föl, de ennek az elfogadhatását egyenesen kizárják Ady élete utolsó éveiből való költeményei, amelyek a költő mind súlyosabb elbetegedésével, halála közeledésével szinte fordított arányban állva tartják maguktól mindinkább távol ezt a forró elevenségű halálmotívumot. Más költők főképp a halál előtt írnak a halálról és a halálhoz, mint pl. a halódó Reviczky, viszont tudvalevő az is, hogy a magyar és világirodalom nem egy kiváló lírikusa élt az Adyéhoz hasonló testi életet anélkül, hogy a halál gondolata annyira vezérlő motívuma lett volna a költészetének, pl. Byron, Musset, Heine. Itt az egyedüli helytálló magyarázat az, hogy aki az életet olyan végtelen hatványú szenvedéllyel, a vágyódásnak olyan sorsosan infernalis energiájával élte, szerette, az: éppen az ellentét logikájánál, erejénél fogva nem szabadulhatott a halál állandóan előnyomakodó asszociációjától. Az megint más, hogy az életgyönyörök folytonos hajszolása, ez a misége, ez a karaktere a költő életének és egyéniségének szintén visszahatott a költő testi állapotára s másodsorban ez is támogatta az imént említett primermotívumot.

S ha valaki úgy vélné, hogy itt a dekadens költészetnek egy közönséges szimptomájával állunk szemben, nagyon csalódik. Amit Ady Baudelairetől, Verlainetől tanult, ha van annyi, amennyit Petőfi a cinikus Heinének vagy a jó öreg citoyennek, Bérangernak köszönhet. Azoknál a halál megváltás, vagy végső cél, Adyt azonban magyar és emberi daca csakhamar szembe-fordítja ezzel az ismeretlen hatalommal:

Gyí keselyem: fiatal Bűn,
Gyí jó lovam: fekete Álom,
Mi áttörünk, vad paripáim,
Ezen a sűrű életem,
Mi áttörünk a barna halálon.

Dalok tüzes szekeren (V 173)

Vagy egy más költeményében ugyanilyen legény s hangon:

Ez az élet nem nagy dolog,
Egyet forog, kettőt forog,
Néha inog, de csak megáll:
Legvigabb pajtás a Halál.

Kuruc Ádám testvérem (Sz 17)

A költő egy-egy ráhibázó lendülettel már az első új versek idején felkap az ő későbbi nagy Halál-megfejtésének egy-egy kapaszkodójára, az ihlet terhes óráiban kipattan agyából egy-egy dús intuíciojú, eleven csirájú szólás, szemlélet... «a halál hajnalán», «... ez az a nagy, nagy fiatalság, melynek a bús halál is szülés . . .», amelyeket azután ő, első hívője és tudója a maga istentől megszállottságának, nem ereszt el nyomtalanul, hanem további sugallatokkal megtoldva és teljesebbé építve egész mítosszá, majd tudással felérő erejű hitté kerekít.

«A Halál: pirkadat» veti oda egy vers címéül a *Szeretném ha szeretnének*-ben s a költeményben bent világosabban részletezi a gondolatot: egy új «élet pirkadata»; egy más verse szerint: «ha születünk, akkor halunk, jaj, s megszületünk az elmúlással.» A problémára az első bővebb szavú feleletet az *Első szeretőm ölében* c. költeménye adja (Sz 114):

Élet és Halál: majdnem-egyek,
Nagy rokonok, nagy különök,
Két orcámon egyszerre cuppant
Forró, vitázó csókotok
És én most hajnalt köszönök.

Visszajövök és újraélek,
Ki akar egy új szemfedőt?
Én ráérek másat szerezni
Ezer piros, szép, várt öröm,
Ezer szép Holdtólte előtt.

Hainal. Hainal. nem szabad menni.
Új élet, új riadalom:
Új fürösztő vize a létnek,
Én a virágot gyökerén,³
Szabad, nagy mezőn akarom.

Élet. gvere. most csókolózzunk,
Minden lehed tüdőmbe száll,
Csókos szádra, meleg öledbe,
Szent nászágyadra kergetett
Másik szeretőm, a Halál.

Kiteljesíti ezeket a szemléleteket a *Csók-csatatér lovagjai*, melyre nemsokára visszatérünk.

A *Minden titkok verseiből* prologusa már büszkén hirdeti a Halálon vett végső diadalmat:

³ Azaz: ez a földi élet gyökere egy más bekövetkezendő életnek. A „szabad nagy mezőről” később.

Bajvívás volt itt, az ifjú Minden
 Keresztüldöfte titokdárdával
 Szívemben a Halál szívét,
 Ám él a szívem és él az Isten.

Ettől kezdve a halál már nem probléma a költő számára s ezért szemlélatomást egyszerre kiesik az ihlető motívumforrások közül. *A menekülő Életben* számol le végleg a költő az ős kérdéssel:

Ni, miként menekül
 A híres Úr: az Élet.
 Űzi, veri, kergeti,
 Mint egy tolvaj cselédet
 Egy nálánál is föbb Úr . . .

Tapodja a villámló,
 Szűz és végtelen havat. . .
 Ni, hogy szalad az Élet
 Neki a hónap, fagynak,
 Hogy szaladnak
 Utána a piciny életek
 S a darabnyi halálok.
 Óh, én magamból kiszállok
 S úgy nézem ezt a hajszát,
 Mint Rembrandt nézte rajzát
 S a borút, mit ecsettel
 Holt színnek rakott raja,
 A borút, mely ma ragyog.
 (Tudom: valaki vagyok,
 Ám sok hazug széppel,
 Babonás okkal, állal,
 Nagyon is sokat szórakoztam
 A Halállal.
 Pedig a Halál nem döntő,
 A Halál is fél és szalad,
 Életem és halálom
 A futó rajkó-hadak
 Két kis szegény testvér-senkije.)

A Halál: apró vér folt,
 Egy rosszul járó óra ...
 És mindig csak semmisség.
 És mégis és ezerszer
 Minden futásnak futtán
 Az Élet havas útján
 (Életem bolygó útján)
 Ott kísért ez apró szolgál,
 Ez a semmi: a Halál.

Lehet: Élet se volna,
 Hahogyha nincs Halál,
 Holott ott van mögöttük
 Titokzatos Uruk,
 Valami ős és vad, szörnyű
 Szabálytalan Szabály,
 Egy nagyon nagy Üldöző.

A Halál bogárosan,
 Szeszélyes vérnyomokban
 Követi az Életet
 Egy nála nagyobb Úrnak
 Úri nagy parancsából. . .

A Halál tehát — a költő látása szerint — csak véres kísérője, ártatlan kísérője a menekülő Életnek; csak festék a gyáva Élet haván, olyan mint a Rembrandt képén a holt színnek odafestett ború. Egyszóval nem a Halál az üldöző, ez is fél és szalad a nagy Ismeretlen előtt. És mégis és ezerszer, minden futásnak futtán

(azaz: élete bolygóútjának minden új körforgásában, minden ezerszer és ezerszer való életmegújhodáskor) ott kísért ez apró szolga, ez a semmi: a Halál. Eszerint a Halál csak kiegészítő része az Életnek: befejezése, de ép úgy kezdete is: «lehet, Élet se volna, hahogyha nincs Halál», mondja a költő, híven eddigi megoldásaihoz, amelyekben a Halált születésnek is állította.

Nyilvánvaló, hogy nekiülés, belemélyedés nélkül nem érhető meg ez a költemény, jó Ady-ismerőknél is volt alkalmam tapasztalni, milyen gondolatlanul suhantak el mindig mellette. Pedig, megértés után: az elképzelésben, az asszociációk, összefüggésében, a kifejezés módjában egyszerűbb, közvetlenebb, természetesebb látást, gondolkozást, beszédet nem tudok elgondolni. Egyszerű volna, szinte a pongyolaságig, ha, mint minden Ady-verset, az eszmék szigorú rendje, a szerkezet kemény felépítése s az előadás minden egyes szót helyén alkalmazó intuitív szabatosága nem tenné művészivé. A havas táj azért kerül a versbe, hogy a költő a vadászat, az üldözés zordságát éreztesse vele, de azért is, mert a vadászatok lehangulatosabb, legigazabb évszaka: a tél, a villámló és végtelen havas vidékek idénye.

A Halál rejtélyének ez a megfejtése: ez a szoros és elválaszthatatlan összekötése az Életnek és a Halálnak az állandó üzetés és menekülés processzusában, a vers megértése, első igazi ráeszmélésem óta úgy hat rám, mint a legnagyobb filozófiai megtalálások egyike, amelyhez emberi elme valaha hozzájutott. Élet és Halál nem külön valamik, de együttjáró létformák: ahol az Élet van, ott van a Halál is, de ahol a Halál van, ott van az Élet is, más szóval a Halál Ady művészi eszmekepcsolásában és filozófiai megfogalmazásában egyet jelent az Élettel. Így döfte keresztül ebben a «világgal megtelt mennynek megduzzadt terhes embermésében» az ifjú Minden a Halál szívét.

A magunk szerelmében veszi Ady még egyszer tollára az ő halálgondolatát:

Csacska vers ha akad kezembe,	Ha akarnám, ujjongva halna
Üres szavaiba ömleszttem	A gyáva is, ha bennelaknék
Lelkemnek minden muzsikáját	Az én halál-gondolatomnak
S hódítva száll titkokat zengve...	Mámorító, boldog hatalma.

(M Sz 63)

Ezentúl már, a sírjához hanyatló költő — képzeletében és tudatában a Halál átfordul a maga teljes, végső, végkép kivívott

ellentétébe-értelmébe: az Életbe s a halál gondolata ezután, meg szűnven az asszociációk közötti eredeti központi helyzete, szinte teljesen eljelentéktelenül vagy visszakapja eredeti átlag-emberi naiv problémátlan-gondolattalan jelentését, azaz teljesen csak pillanatnyi érzésbeli s ilyenként is ritkábban jelentkező motívummá értéktelenedik, mert a nagy művészi megoldás után minden transzcendens ingerét-izgalmát elvesztette a költőre nézve. Így születik meg Adynál a tézis és antitézis: az élet és a halál harcából a nagy szintézis: az Élet, minden élet győzelmes igenlése, az örömöse és a szenvedéssel telié, a csúnyáé és a szépé, a mai földi életé ép úgy, mint a földi élet előtt voltaké s az ezután elkövetkezőké egyaránt.

Már a *Szeretném ha szeretnének*-ben az első rátalálás mámoros, szilaj föleszmélésével zengi az Élet föltétlen dicséretét:

Tudom, hogy magasságba küldtek
S pályáin grádicsát mégis sírva hágom.
Rút bűn az én szomorúságom.

Víg zengedezésre hivatam
S gonosz jajjal illettem nagy személyed,
Jehovák Jehovája, Élet.

Feledtem, hogy szent az én testem,
Mert örök Rend fehér folyói mossák:
Csodálatos csodálatosság.

Mindenki szent, ki életet nyer,
Mindenki fia és mindenki atyja
S átkozott, ki létjét siratja ...

Csak örülni szabad örülni,
Ellankadni soha: mindent lebírni.
Sírni nem szabad, sohse sírni.

v.

Jehovák Jehovája, Élet,
Minden jajom víghahotázva szánom,
Bocsásd meg a szomorúságom.

Vezeklő vigadozás zsoldára.

A költő, akinek — e «helynélküli szegénynek» — az Élet «mindeneken fölül való», egymásután röpíti föl a lázas életigenlések «piros papírsárkányait». Ezeknek az élethimnuszoknak alapgondolata az Élet bármiképp való élésének is állandó és hálás

szeretete, őt, az ő nagy élethitében, az életszenvedésekért nem a jutalmazó túlvilág gondolata vigasztalja meg, hanem: maga az Élet, a valóságnak, a gondolkodásnak ez a legkétségbevonhatatlanabb, legharsányabb, legimádandóbb ténye. Él s a jelen nála a múltat és jövőt is jelenti: élt mindig és élni fog örökké s az ő végtelen életének minden fázisához, bármilyen legyen is az, rajongó létszeretettel ragaszkodik. Ennek az érzésnek természet-szerűleg és logikusan a jelenvalók szeretete mindig a legfontosabb mozzanata, mert az élet igazi élése éppen az, hogy azt minden pillanatában, minden rezdülésében szeretve szeressük. Ezért kerül a költő egyik-másik versében látszólag ellenmondásba az ő örök-élet-hitével. A *Szeretném, ha szeretnének*-től a költő élete végéig érzései és hangulatai sokszínű változatossága, vissza-visszatérő verstárgyai mellett ez az állandó életérzés lesz élete és költészete centrális motívuma, mely később a legszomorúbb háborús versekből és versek közül is szuverén göggel és bizalommal tör elő:

Aki él, az mind, mind örüljön,
Mert az élet mindenkinek
Kivételes szent örömmel jön.

Én vétkeztem, százszor vétkeztem,
De már jön a megjobbulás.
Már az örömet látni kezdem.

Már megragyo g fényel az élet,
Mindennemű és mindenkié:
Milyen nagy, áldott fényességek.

Akárki helyén éltem volna,
Életem éltem egyaránt,
Újjongva avagy panaszolva.

És akárm i is fog már jönni,
Mielőtt végleg elmegyek,
Meg fogom ezt szépen köszönni.
Köszönet az életért (M É 7)

Fölemeltem az én szívemet
S hirdetem a siránkozóknak:
Boldog az, ki vidáman temet.

Múlás a rendje az örömek
S változás mindig új alakra.
S az örömek szünetlen jönnek.

Minden, mi van, szép, friss hajadon,
Az emlékek agg-szüzét dobd el
S fogd -á jelent vígan, szabadon ...

Az élet perc, mely folyton lebben.
Minden perced bocsásd el csókkal,
Kínlódni is kéj a jelenben.

Vidám temetés éneke (M Sz 19)

Hajh, megmaradni nagy betegnek,
Sírba rúgandó idegennek,
De élni, de élni...

És gunnyasztva és meghajolva,
Míntha tavasz sohse lett volna,
De élni, de élni.

De tiltakozni és akarni,
De jaj, még most, most meg nem halni,
De élni, de élni.

Tiltakozni és akarni (M Sz 21)

Sodridnak huncás, száz emlékét lökd el,
Széles mosollyal, csillogóan
Ballagj, vén folyó,
Ballagj, életem, csendes hömpölyöddel.

Túlszökve harag s bitang hír hínárját
Éhkeselyük-lakta hegyekből
Ért síkra vized
S örvendezésnek tengerei várják . . .

Tükrözd a Napot, duzzasszon hála,
Mert benned van az Élet immár
S megbékült szíved
Istennek áldott, terhes szüzleánya.

Élet, óh Isten pompázó szerelme,
Kinek nem szabad hátranézni,
Most már jó leszek
Mindig mindig csak jeleneddal lelve.

Ni, hogy futnak az emlékek riadtan,
Óh, örömekek öröme, szállj meg,
Verd a szívemet:
Boldog vagyok, mert élni elhivattam.

Boldog folyó, nevető tengereknek
Víg halállal víg várandósa,
Boldog kis életem:
Köszöntlek, éllek, áldlak és szeretlek.

Köszöntő az Életre (M Sz 24)

A titkos Élet szívvel szór rám
Fényekkel toldott fényeket,
Csak neked,
Csak neked élek, csak neked,
Vágy, és anyádnak, aki: Élet.

Néha-néha úgy-úgy elszéled
Dölyföm, rangom, nevem, hitem
És semmiben,
Már-már semmiben
Sem bízok és szünök valómban.

Föl, föl, uram, nem mindig jóban
Adódik az elélnivaló.
De élni: ez a jó.
S úgy jó, ahogyan aki él
Álomban, testben vagy csak szóban.

Föl, föl, Uram (K 15)

Eksztázisának fölcsapó gerjedelmében mintegy összeforrvá érzi magát az egész Élettel: az ősz «kanyargós ezerútú kertjét», amelyben az ő élete ment tönkre, a maga élete kertjének vallja, melyhez másnak nincs köze, mások csak turistái az Életnek. Nem tudja elképzelni, hogy jöjjön még ájult tűz-nyár, legyenek bukó-csillagos éjek s ő ne éljen akkor. Gyilkos életszerelmében átkot mond arra, aki helyére áll majd: «innyére méreg hulljon, két szeme megvakuljon. Álljon el a szíve, süketen tétovázzon, s ha tud majd asszonyt lelteni, ne tudja megölelni». Dölyfösen vallja, hogy mindenki másnál jobban «összeszűrte a levet» az Élettel, kinek a köntöse égeti, akinek legvadabb paripáját fogta, akinek nem akarata felét, de ő egészségét vívta.

Hajh, Élet, hajh,
Kinek a köntösöd éget,
Hajh, Élet, hajh,
Ki szereted vak hívedet,
Kacagj most egyszer egy nagyot:
Nekem jósolnak
Csúnya véget.

Hajh, Élet, hajh (M Sz 23)

Az ő élete a legszebb, az életek élete: «sokat láttam, sírtam, de a legszebb Te vagy: életek élete: a legidegenebb és a legszebb».
(M É 138)

Az életmámor, a lét végtelen szeretete csodálatos egyszerűséggel fejeződik ki s ragad fel a legnagyobb emberi magasságokig egy pár szónyi költeményében. Nem tudom megállani, hogy ide iktassam. Micsoda élethit, életszeretet hatja át ezeket a cicomátlan sorokat. Az egész világot fölveri és bezúgja a valaha földreszállott legpokolibb pokol minden ördögi lármája-riadója, az ember, a «megcsúfolt ember» eszeveszett, magamagát irtó gyilkos gyűlöletbe vakította-vadította bele életszereteté s a mi költőnk, a Mindennek ez a bolond kicsi heroldja, törhetetlen hittel éneкли:

Jaj be szép, hogy vagyok,
 Jaj be szép, hogy vágnak,
 Jaj be szép, hogy minden Való szép,
 Jaj be szép a Szép.

S az ember gyönyörű,
 Ha nem olyan, mint más,
 Jaj be szép, hogy külön ember van,
 Jaj be szép a Szép.

Jaj be szép ma a Ma
 És szebb: hogy nekem csak,
 Jaj be szép, hogy Szép a Csúf anyja,
 Jaj be szép a Szép.

Szép a Szép (Nyugat 1915 szept. 1.)

Az Életnek, a Természetnek ebből a buja televény-földjéből fakadt dús metafizikai vegetációnak, Ady tüneményes életigenlésének, egész élete és költészete kivételesen érzékfölkötti tendenciájának egyenértékű megfelelője Ady költői beszéde. Ady a régi nagy költőművészekkel ellentétben nem marad meg a szemléletek, hasonlatok, metaforák, metonimiák eddigi rendes alkalmazása mellett, hanem azoknak a hatóerejét messzebre löki, körüket különböző módokon kiszélesíti s e révén az örök-nagy és mindig új művészi és filozófiai revelációkhoz jut. Más poétáknál ugyanis a szemlélet, a szókép (kivéve természetesen az allegóriát vagy a szimbólumot) grammatikai és stiláris elhelyezése után bevégezte minden funkcióját, Adynál a szókép igen-igen gyakran ezután sem marad veszteg, hanem mintegy kimozdul helyzeti energiájából s a költemény következő sorait is megtölti a maga értelmével; nem ritka az sem, hogy a kép egész szemléletsorozattá, sőt egész költeménnyé

bővül s nem egyszer annyi ideig rezeget tovább a költő lelkében, hogy belőle később egész költeményciklus formálódik ki. (Ady világérzésének, világfelfogásának önkéntelen és filozofikus egységét jellemzően és pompásan bizonyítja az, hogy egyes motívumaihoz, szemléleteihez, sőt képeihez is gyakrabban visszatér. Ennek bemutatására egy egész Ady-konkordancia-kötetet lehetne összeállítani, mely nemcsak nagyon tanulságos volna, hanem mindenkit előbbrevinne Ady megértésében.) Példák: «Égtek lelkemben kis rőzsedalok», a következő sorban a szemlélet tovább metonimizálódik: «*füstösek*, furcsák, búsak, bíborak». (V 8) «Mi mindig mindenről *elkésünk*», folytatása: «mi biztosan *messziről* jövünk.» (V 77) *A halál rokona* (V 15) második sorából: «szereitem a *tűnő* szerelmet» szinte logikusan bomlik ki az egész vers értelme és hangulata: «aki *elmegy*», «a *beteg* rőzsákat», «*hervadva* ha vágynak a nőket», «a sugaras, a *bánatos* ősz-időket, «a szomorú órák kísértetes *intő hívását*», «*az elutazókat*, sírókat és fölébredőket» s itt megint tovább diktál az utazás képzete a korareggeli hűvös vonaton-ébredés élményét vetve föl: «dérésős, hideg hajnalon a mezőket». *Mária és Veronika* (V 63: csodálatos és mégis meglepően egyszerű ötlete is az első gondolat végigtovábbredődése az egész versben: «Máriától Veronikáig ívelnek el a férfikarok.» A fiúgyermek első öleléséből és az első női: anyai csókból határozódik meg az egész élet mivolta. Az *Imádság háború után* c. költeményben (I 12) a háború képzete egész gondolat- és képsort húz maga után. *Az Illés szekere*n megnyitó versében így kezd meg egy képet: «A Himaláják *jégcsúcsain* porzik szekerük és zörög», ezért mondja később: «gonosz, *hűvös* szépségek felé száguld az Illés szekere («gonosz», mert «hűvös», tehát nem meleg, nem boldogító, hanem rossz érzést, szenvedést okozó). Egy már idézett és részben magyarázott szólásának: «a virágot gyökerén» azért lesz ez a folytatása-«szabad nagy mezőn akarom», mert a virág és gyökér képzete maga után rántja a mező (vagy kert) képzetét. A Hold «mennyei *omnibusz*», tehát (a költemény végén) tovább *döcög* (H 81). «Homlokomon éles, nagy kő ért» (*Véresre zúzott homlokkal*, H 19) mondja magáról egy háborús versében, ezért tér vissza a költemény végén az intonált metafora konzekvenciája: «drága Tegnap, *sebetlen* homlok nagyon-nagyon szeressetek». Egy stájer dombról lenézve a völgyben fekvő stájer várost látja, ezért beszél tovább «*völgyi* erkölcsökről». (K 84) «Minden, mi van, szép, friss

hajadon, folytatása: «az emlékek *aggszüzét* dobd el» (M Sz 19). Ugyanilyen pillanatnyi vagy helyzetbeli mozzanatból, lelki élményből kiinduló metonímia a következő: «*karmos* lelkemnek mit felelek, ha karmolva és fülva kérdi.» (*Az Élet bosszúja*, I 118, a testétől akarata ellenére megválni kényszerülő leikéről mondja.) Az őt már elhagyott Hajnallal, az ő volt szeretőjével, üzen a «másiknak», aki szintén «Hajnalasszony», azaz: szemetlebilincselően szép és *tünékeny*, mint a Hajnal s hűtlen, mint az volt hozzá. (*Hajnallal a Hajnalnak*, K 129.) Különös metonimikus átvitel az, amikor a Dunaparton kőszáló mámoros költő a maga ittasságát a megszemélyesített Dunára viszi át (*A Duna vallomása*, V 61, a csacska részegséget, a táncos, dalos kurjongató kedvet, lehetne a tavaszi áradásból merített szemléletnek is venni, én szubjektíve kétségtelennek tartom az én véleményem helyességét); vagy a maga tavaszeleji fázását a pálma jelzőjével fejezi ki: «*fázó* pálmák alatt olvasok ...» (*A Tenger ákom-bákoma*, Sz 49). Az ő Kaján Apolló-volta és boros kedve is részben a költő költőségének és mámorának metonimikus megcseréléséből ered. Ugyanilyen motívumból kerül ki A *kísérő házak* c. költeménye (Nyugat 1915 aug. 1.), melyben a hazuról harctérre dobódott emberek hazavágyakozását-sírását a házak utánuk-indulásába-sírásába fordítja. Metonomiájának az életbe szervesen belekapcsolódó mivoltát az *Áldással alkotó verejték*-ben érezhetjük (Sz 85), melyben a munkának dőlt ember dolgánál egyebet se halló-se látó odaadódását gyönyörűen érzékíti meg: «Ki egyetlen bús vaksi szemmé teszed a testünk» s a következő sorok forró pátosza: «szent festék, mellyel az egekre lázadó nagy képeket festünk, áldással alkotó Verejték» az Ady-metonímia messzeható funkciójának elevenségére vall. Értelme: minden izzadás («szent festék», mert kipirosítja a homlokot s az arcot), minden munka lázadás a kegyetlen Végzet, az egek ellen, «minden izzadt ember egy könnycsepp, a Végzet könnyítő sírása.» Épp ilyen a valóságos életben gyökerező szemlélet A *szivárvány halálában* (Sz 56): «Szégyenkeztek szemek és öklök;» (a könnybelábbadó szemű parasztember munkaközben öklével dörzsöli vagy törülgeti szemét.). Mosolyát, «e pajzán király-lyányt vén bús kapukkal» csukja el, mondja a költő egy vers kezdősoraiban (*Az elzárt király-lyány*, M É 26) s a vers folyamán egy egész nagy szimbólum fejlik ki a hasonlatból. A Pócsról jövő szilágyfalvi búcsús oláhok énekelik a lorettói litániát, melyet volt

piaristadiák korában maga is nem egyszer hallott s talán énekelhetett is s a költőnek az oláh énekkel kapcsolatban eszébe jut Mária latin epitetonja: Regina vitae, az Élet királynéja s ebből a jelzőből, hogy úgy mondjam: az ő módszerének ihletével egy gyönyörű művészi absztrakcióval kiérzi: mi van e. szegem primitív emberek babonahite, a fanciesali Mária mögött: az Élet szent szerelme (*A pócsi Mária* M T 77). A *Fedjük be a rózsát* c. költeményében (Sz 86), amely a legkezdetlegesebb létalkatoktól a megemberülésig való felfejlődés buddhista jellegű szimbóluma, így jönnek egymásután a versvivő motívumok: 1. kerti csata (meri a rózsza kertben terem); 2. az Élet: kert; 3. minden virág: asszony. A *Vér és Aranyban* egyszer Árgyilus királyfinak nevezte magát a költő (179 1), ez az ötlete egy egész költemény témájaképpen újra visszatér a *Nem hagyom abban* c. költeményében (K 120). Ép így meg van a motívumok rokonsága *A Halál lovai* (I 127) és *A Csók-csata* *tér lovagjai*-ban (Sz 67), s a magáról szóló virágversekben (*Virág-fohász Virágok urához, Fekete virágot láttál. Bosszús halk virágének* és számos más). Mint mindjárt látni fogjuk, a csókversek egész összefüggő mitológiát alkotnak.

A régi metafora kilombosodását mutatja Adynál versei egyik legegyénibb frazeologikus sajátossága: a «vérnek» feltűnően gyakori hangoztatása. A vér, a földi-testi élet legszámottevőbb tényezője eddig — amennyire én tudom és emlékszem rá — mindössze egy pár közhelyszerű metaforában élt az élő és költői beszéd szólamaiban. Ady itt se tud megmaradni a szavak csak metafora jelentésénél, szertelen életmegérezésében, élésében továbbfeszíti a régi és szűkkörű szóképet, a vér elhagyja csupán metafora szerepét s mint valóságos elemi erő, mint az ő «istene» minden nagy indulatában-hevületében ott lobog valamiként:

Boros, bolond szívemnek vére kiömlik az ő ütemére (V 33); mi belefülünk bünbe és vérbe (V 42);” . . . elvérzik egy gondolon (V 60); bujdosik, egyre bujdosik véres asztalon a pohár (V 82); véremmel hívlak, csallak, várlak, véremmel gyűlöllek, imádlak (V 102); véremet az út pora issza (V 107); de él az arany és a vér (V 123); megtörtetted a teste, kiontatott a vére (I 15); az én magyarságom véres és fekete (I 40); ahol nekem is vagy ezerszer ömlött patakozva a vérem (I 111); piros dalra gyűjtött a vér (I 115); sátrak előtt a vén szívek vére megmegbuggyant csendesesen (Sz 14); Zilah fölött felhőzik most ifjúságom kicsalt vére (Sz 17); vérezve, fájva csókoltuk egymás szeméit (Sz 23); hogy véresen be a bozótba törjek magyarul s dalosán (M T 15); akárhol s bárkiért vágódásba estem, vér áztatta nyomom Párisban vagy

Pesten (M T 36); kinek csak valaha vérkönnye hullt, siet az én virághalmomra (M T 49); meghurcolt a Vér (M É 56); ... mámorasztal, hol a cselekvés ázott véryomait hagyom (M É 83); fölutam megöntözötten mutatja elhullott vérem (M É 94); tán utolsó, üzött, véres sereg (verseiről mondja) (K 37); vérem többé sohse issza veszett népem veszett földje (K 49); zsvány-vérük utolsót lobban (K 61); most a mezőn mindenki veszt, vérfelhők futnak szabadon (H 79); hisz mi a vérből tán százszor többet atunk egy nap alatt, mint most közfelfortyanáskor (Ny 1915 jan. 1) ...

Íme, egy pár találomra kiszedett sor a vér-metaforákból.

A költői kifejezésnek ez az aránylag csak kevés példával igazolt meglepő metafizikai valőrje természetes kísérője annak a széles ívű, erős tempójú metafizikai kilengésnek, mely Ady emberi és költői énjének elejétől fogva szembeszökő sajátja. A költő szinte képtelen a közönséges földi szemléletek rendes keretei között megmaradni; még olyankor is, amikor konkrét percepciókból indul ki, úgy appercipiál, hogy elméjének és fantáziájának csápjait messze túlereszti a tapasztalat zárt körein, vagy ha a földi élet határain belül is marad, olyan tér- és időbeli távolságokra lendül ki, hogy érezzük ihletésének transzszcendens szelletét: az egymástól messzi és idegenül élő szívek meghallják egymás utolsó vad kattogását és egy pillanatban mindaketten megállanak a nagy éjben (U 91); egy halott, ő maga, egyszerre él kiét életet két alakban: a Szajna partján és a Dunánál (U 85); a Maradandóság városába visszatérve ismét saját régi ifjú-magát keresi, akinek ott kell lennie, aki nem lehet halott, aki ma is úgy él, mint más, úgy sír, úgy kacag, akinek új, külön Apollója nincs, aki éjjel tud aludni, harcon talpra állani, szép asszonyt ölelni (I 146); egy ismerős kis fiú jár el hozzá, nevetve, holtan, aki ő volt valamikor. . . könnyét ejti a szemére s ő gyermekként ébred sírva egy babonás éjen százszor is, úgy mint régen, (V. 9). Párist-loholva ott van túl, a nagy családi kerten, a mindszenti temetőben: a töben és kútfőben, végleg, fáradtan megint (M T 70). Képzete erejével áthidalja a lét és nemlét határát: megcsókolja Csók-kisasszonyt, aki biztosan finom delnő és érdemes rá: «valószínű, hogy nem él még, valószínű nem fog élni»; sírva ringatja bölcsjét meg nem született fiának, ám ködből van és sohse volt A gyermektelenség szomorú emberi érzésének lelketindító kifejezése egy újságosan eredeti fantáziájú és nagy szívű poétaember egyéni nyelvén (M É 34). Különös erővel hat az

Ady-ismerő olvasóra az érzékszervek funkciójának összevegyülése a költő átélésében: *napsugarak* zúgása, amit *hallok*, számban *nevednek jóize van*, szent *mennydörgést néz* a két szemem (M É 69).

Mélyebb gyökerűek azok a megérzések, amelyek teljesen félretaszítva az idő és tér korlátait, volt és leélt életpályafutások titokzatos sejtelmével hódítják el s kétségtelen erővel zúgatják bele a lelkébe örökké-élésének élethangulatát. Egy szomorú estén a párisi Boisban baktatva kocsijával, egyszerre úgy érzi, mintha nagy éjszakába hullanának: csoda-világba, végtelenbe, új, titkos földre, új időbe, új létezésbe, új jelenbe (U 80). Ha asszony ölébe hajtja le fejét, emlékszik rá, hogy valamikor, messze és mélyen az Időben asszony volt, természetes, szerelmes, vézna ifjak jöttek utána, simán, vágyóan, betegen (U 99). A magyarságot Parisban sirató költő látja magát, az évszázadokkal ezelőtt börtönbe vetett, befalazott diákot, akit büszke daláért valami nagyúr dobott le oda s aki várja hogy a zár fölenged (V 54). Délen járva, mohos, avas romok között, lelkében az olasz föld ragyogó pompájával, a bukó napba merülve, ráeszmél, hogy tegnap, alig kétezer éve, itt kacagott Gallián felesége, innen nézte a vad cirkuszi viadalokat. A romfalak alján egyszerre csak egy kóbor béna ember kezd nótázni, a büszke úri nép részvétlenül halad el mellette, ő, a költő, álmodva száll le hozzá, lelkében nagy titkok szava zendül, összezúg a tegnap és a ma. A nótás ember tegnap is itt ült és akkor is, kétezer éve, a bukó nap mámort adott egy ifjú vándorlónak, ki keletről jött... «s bele-nézett a bukó vörös napba, évezredek folytak egy pillanatba, lelke repült, szállt időn, téren át s vitte zúgón a béna bárd dalát. És álmodon, mámorral, könnyes szemmel, megy, megy az is hol ül a nótás ember, utolsó pénzét elébe veti s a messzeségnek búsan vág neki» (U 116). Évekkel később Rómában, a felkelő hold s a leszálló nap pompás színei között az Időben hanyatt sürgő-forgó örök, változó, ős szent község képze a saját maga örök, csupán Ulisszeszként hüvelyt cserélő, ott Rómában is mindig élő mivoltát villantatja föl víziós, évezredekén áttörő emlékezetében (M. É 22). Kedvese ezer éve, vagy több éve, valamikor lánya vagy felesége volt (V 145). (Goethénél: «Sag, was will das Schicksal uns bereiten? Sag, wie band es uns so rein genau? Ach, Du warst in abgelebten Zeiten meine Schwester oder meine Frau!») A kacagása riadozón, babonás emlékként cseng

a fülébe, mintha valami ősi átoknak felelgetne (I 120). Mentegetőzik harcos volta miatt: őt ős átkok küldték harcba (I 142). Valami ősi, régi rontás száll előtte s ő lehajtja fejét (U 71). Téltámadáskor, őszi lugasban, magánosan poharazgatva, az árván messze-messze zümmögő légy, a sajtó mezőt beeresztő felhő, az össze-vissza dongó szél éreztetik vele ősi voltát: «nem először bandukoltam, nem először sírok» (Sz. 42). S a már ismertett halálköltészetén kívül is számos költeményében szólal meg jövő életének sejtenie-tudása. A *Tenger ákombákomában*, (Sz 49) az egymásbavesző habok, a tenger betűmilliói az élet múlandóságának feltolakodó asszociációjával sorsüzenetként hatnak rá, de rögtön dacosan felel erre a levélre: «élek, vagyok, fáradtan, fájón, ahogy lehet, de élek s úr fogok maradni, tenger, sors s mindenek felett». Az elmúlt és eljövendő, életállomások hite egybefoglalva a *Háborús bús kitérő*-ben (Sz 122): «Háborús völgy, nem tudlak nézni, nem bírnak már a szemeim, nem: forgók mint egy véres pojáca, túl egy hegyen s egy hegyen innen. Túl egy hegyen, mikor nem voltam, hegyen innen: ha majd nem élek. Mennyi szeretet innen és túl s e kis stáción mennyi vétek. . . ha születünk, akkor halunk, jaj, s megszületünk az elmúlással.. . Óh, te, fájdalmas, bús kitérő, két hegy között nyílt seb az ég. Békével jöttem s a hegyen túl, tudom, békével vár a béke.» A *Halottan és idegenen* c. versében (H 83): «Át nem léphető, gyorsan vert hídon túlról hozott és túlos az életem, olvadt csillag, zuhogó fényű, de megfagyasztom, hogyha tetszik s egy dolyfös éjen elhajítom, ha rátok ömlő fényessége untat.» Káprázatos sokféleséggel és megbabonázó hatalommal térnek folyton vissza és vissza ezek az örökéletgondolatok: «Ha idegen arcokat nézek, arcom ijedten földrevágom . . . mennyi vád terped minden arcon, vádja letűnt s jövő időnek, mint láncos rab, félve bűnbánón csak föl-föl nézve nézem őket. . . Valaha minden arc magáért vívott egy szörnyűséges harcot és állanak rab ellenekként egymással szemben most az arcok. Már-már alig is emlékeznek, hogy egykor egymással csatáztak, de ott ég minden ember-arcon látatlanul kudarc, gyalázat.» (M T 99.) «Ezernyi idegen szemre vet naponként képet az arcom s ezer idegen arccal alszom, kik a szemembe temetvék: ezer rémlés és száz emlék . . . Hűvös szemek légioi, hiába tűntök messze-messze, nagy titkokkal bele van edzve szemünkbe, kit egyszer láttunk: egymással éltünk és háltunk. S ki rám tekint, kit

megnézek, akármilyen undorral tettük, egymást örökre elszerttük, mert az utolsó látásig, álmunk: a másik, a másik.» (M T 101.) Ezek a földi határokon messze túllátó szemléletek lélekbehatóan éreztetik, hogy a körülzárt életnek minden kerítése, «tilalomléce» recsegeve dől ki a költő végtelenség-ösztonének vad impetusa előtt.

Ady teremtő képzeletét, metafizikai lendületének az idő és tér dimenzióit szétvető erejét különösen a *Hiába hideg a Hold* (Sz 27) és *A föltámadás szomorúsága* c. költeményeiben éreztem mindig, egész emberi valómat átható áhítattal. A *Hiába hideg a Hold*-ban minden arra alkalmas szó a végső metafizikai jelentés energiájával helyezkedik el. A Közel: a jelen és a Távol: az örök messzeség a térben és időben, a földöninnyi és túli életek egy nagy ölelésben tapadnak össze. Az időben és térben szétszakadt két-egy-embernek újra visszaforrása a véletlen időben valóságos észdöbentő diadalvétél a kósza időn, a sokféle időnek egygyn, ezen a mégis irgalmas, bolond, dús, öt örök asszonyával összehajtó időn. *A föltámadás szomorúságában* (M T 26), talán a legadysabb szépségű és hangulatú Ady-versben, a maga jelen életét a Távol ismeretlen messzeségébe tolja el magától és keresi a Tátra csillogó, tiszta, vad tavában a századokat, az éledét, a sirtárolalokat, a maga közelségét, a szállaló Időt, a tükröt, a varázssosat, a megismerttetőt. Ez a két költemény nemcsak poézis, nemcsak művészet, hanem egyúttal a filozófiai életszemléletnek olyan teljessége, mely a nyitott lelkű és szívű olvasót az Élet megértéséhez minden még olyan geniális csak-filozófiai magyarázatnál is közelebb segíti.

Istenhitében szereti magát Ady a megszokott naiv gyermeki vallásos képzetektől vitetni. A kereszténység mitológiájának költői és nagyszerű metafizikai és etikai mozzanatai” úgy beleidegződtek fantáziájába, hogy nagyon gyakran ihletik a költőt. A gyermeki hit és bizakodás boldogító-odaadó érzése viszi magával élete fájdalmas és elviselhetetlennek vélt pillanataiban, a földi szennytól megtisztulni vágyó lelkének mélységes indulatában. De minden gyökeres gyermeki reformátussága dacára is nem egyszer szakít, az ősi keresztyén isten-képzettel: «mutasd meg, hogy nem vagy keresztyén, nem vagy zsidó: rettentő úr vagy» (I 19). «Ő: Minden, de áldani nem tud, ő: Minden, de senkit se büntet, ő teljesíti az Időt s nem érti meg a mi szívünket. Hatalmasabb a Jehovánál, ő a hideg Ámennek atyja, ő csak mosolyog és akar s egy fagyott Nap az ábrázatja . . . ő: a nagy-

nagy Élet-folyóvíz, zuhogva zúg, kacagva harsog, sodor, zúz, ont, fut szüntelen, nem fogják gátok s renyhe partok, ő: a folyásnak akarója, melynek forrása s vége nincsen. Ő: Minden és vigasztalan, egyetlen és borzalmas Isten.» (I 27.) Panteisztikus szemléletekkel is sokszor találkozunk isten-verseiben, itt-ott a misztikus, a buddhista vallási filozófia motívumaival (*Fedjük be a rózsát.*). Egyébként modern filozófiai vagy misztikus látások is gyakran tűnnek fel (*A kezek bábja* U 112, *Ujjak a Szajnában* Sz 35, *Az akarat cselédjei* H 11, schopenhaueri életérzés), de bárhonnan is szedje a költő istenes versei motívumait, szemléleteinek eredeti és egyéni művészi volta mindig új lelki izgalmakat szerez a régi és jól ismert motívumokon át is (*Szelíd, esti imádság* Sz 104, *A Jézuska tiszteletére* Sz 101, *Az Uraknak ura* Sz 108, *Egy avas kérdés* Sz 107, *Virágos karácsonyi ének* H 129, *Kis karácsonyi ének* M. É 58).

Adynak egész költői kozmológiája van s ha a művészeknek is van jussuk az élet és a világ magyarázásához, ennek is épűgy meg van a maga értéke és jelentősége, mint akár a Kant és Laplace hipotézisének. Ady életmegoldásának legfőbb tétele: a Csók. Az ifjú lángelme forró és szűzi intuíciója vezeti ehhez a mítoszhoz, amely mellett azután végig megmarad s azt számos újabb árnyalattal egészíti ki. Már a *Még egyszer*-ben énekli s onnan viszi át az *Új versekbe*:

Valami szent, nagy éjszakán	Kicsi kis agyvelő-csomócskák
Vad nászban megfogant az élet	Cserélnek tüzes csókokat
S azóta tart a nász örökké,	S a legforróbb csókból szülét meg
Minden kis mozgás csókba téved.	A legszebb, legnagyobb ige,
Csókok világa a világunk,	Mely hódítóan csap belé
Csóokban fogan a gondolat,	A végtelenbe, semmibe . . .

A csókok átka (U 92)

Az embert csókok küldik, hívják az életbe (*Mária és Veronika* V 163, *Csókokban élő csóktalanok* Sz 23), de nemcsak földi csókok, hanem a nagy világ-csók, amely újra és újra cuppan vágyva értünk; a szomorú földi élet, ez a fájdalmas bús kitérő, ez a háborúk völgye: egy megszakított örök csókra dülva, jajgatva való emlékezés (*Fájdalmas, bús kitérő*, Sz 122). *Valaki utánam kiált* (Sz 113) ez a címe és befejező sora egy költeménynek, melyben nyugtalan sietséggel igyekszik betelni a földi látnivalókkal. «Az élet elvesztett csók-holmi», ezért szeretné azt «egy

csók-ötlettel megcsúfolni» (*Gonosz csókok tudománya*, I 101). «Ha nem sokat segít Botond-bárd, Bizánc-kaput (babonákat, hazug életfelfogást) vág be egy vitéz csók.» M É 103. A föld Csók-csatatér (1. *A szerelem eposzából* c. versét is, M T 36), melynek elhullott bajnokait testetlen szép fehér lovagok szedik össze, akik mind «kék hegyek mélyén élnek, hol csókunk üdve remeg» (L *Csók az ájulásig* c. Böcklin-színezésű-hangulatú költeményét i«. I 62) s itt kapnak majd életet újból «csóktépett holttetemek».

Tiszta fehér itt minden, minden,
Mi nálunk barna, balog,
Kik itt élnek, szüzek, jók, tiszták
S örökké fiatalok . . .

S akire ifja rámosolygott,
A lány, míg játszva lesik,
Arkangyalt fogad a méhébe
S boldog teherbe esik.

Itt a szerelem áldott, könnyű,
Boldogan balga dolog,
Aki szeret, kinézi párját
S nagyon reá mosolyog.

S ha valaki itt csók-csatában
Kapott halálra sebet,
Kék hegyek közt fölsóhajt egy szűz
S fehér lovag született.

S csók-csatatéren, itt a földön
Nem gyűl össze a halott,
Eljönnek értük minden éjjel
Új-új, fehér lovagok.

A Csók-csatatér lovagjai (Sz 67)

Viszont a Csók: «halálvirág is». (*Halálvirág: a Csók*, I 103, *A város leánya* M É 42.) Az öregedés: az idő csókja (I 35). A «hóvár-bércek alatt, álmai sűrűjében ezernyi csók-mese kacag» (*A hóvár bércek alatt* Sz 71). A volt és leendő életet összekötő híd: a jelen élet «szép támos hajói»: az asszonyok, «távozó léptű férfiember» csak így tud általmenni a folyón (*A nagy Híd* H 143). A Hold: «a szerelmesek Holdja» (I 63), a «ki Földre nézni csókért küldetett» (*A Hold megbocsájt* H 107). A csók a csók után szalad, nemcsak a tavasz első lenére (*Vérmuzsikás csodálatos harc* M Sz 52), hanem mindenkor és mindenütt: gyermekek, erős nagy ifjak, aszott testek s «akik csak jönnek, jönnek, mind nők után szaladnak, végetlen nagy játék ez, az örök halálmenet» (*Az örök halálmenet* Sz 61). így foglalja össze a költő a szerelem apoteózisában az Élet magyarázatát.

Egyike a legkiválóbb magyar irodalomtörténészeknek és esztétikusoknak, aki először szólott komoly tanulmányozás után Ady költészetéhez, megbotránkozott rajta, hogy a csók ilyen «uralmi helyzetet» foglal el az ő lírájában. De hát mi más az

élet gyökere s ebből a legközönségesebb közhelyből micsoda új és eredeti szemléletekkel ajándékozott meg bennünket ez az Élet legmesszebb és legélesebben látó meglátói közül való másik érmelléki falusi magyar, akinek megadatott, hogy az álmos, pocsolyás Értől az emberiség örök szent nagy óceánjába fusson be.

IV. Ady magyarsága. Ady, a magyarság és az emberiség prófétája.

(Az egy-emberiség és fajiság ellentéte a művészetben. Ady művészetének magyarsága. A fajtagadó nemzetköziség vádja Ady ellen. Ady magyar szavai, szólásai; Ady szószzeretete; szemléleteinek genuin magyar volta. Ady verselésének teljes újsága. «Mi Balassáéktól, kuruczéktól és Csokonaitól ösztönöztetünk.» A nyelvek teleologikus tendenciájában — amely különösen a versköltészetben nyilatkozik meg — feloldódik az egy-emberiség és fajiság ellentéte. Ady és a magyar sors. Ady: a magyar költő. Ady magyar egyéniségének transzszcendens vonásai költészetében. A *Hunn, új legenda*. Ady profetikus életérzése első verseiben. Ady misszióhite, Istentől küldetése. Lázás látomásai. Próféciái. Háborús versei. A magyar messiási gondolat egész irodalmunkon végighúzódik. A profetikus beszéd pszichológiája. Ady erős hite a magyarság jövőjében. Ady optimizmusa. Az egy-emberiség és fajiság ellentéteinek kibékülése Ady költészetében: Ady a szó legméltóbb értelmében internacionális költő. Goethe. Victor Hugo. Petőfi. Ady internacionalizmusa magyarságából indul ki. Ady, az elnyomottak forradalmának költője. Ady és a nemzetiségek, elvi filozofizmus. Az igazi faji magyarság az egy-emberiség kiegészítő része. Fajiság nélkül nincs internacionalizmus. Ady az emberiség prófétája, a szenvedők költője. Egocentricitásának átellenítésedése a közösség szívébe. Ady életének, profetikus missziójának egyetemes emberi értelme. *A Mindent hurcolva*. Milióelmélet és eleveelrendelés. Ady költészete: élet és igazság.)

A kultúra egyik legkiáltóbb problémája: az egyetemes emberiség eszméjének és a fajiságnak lényeges ellentéte seholyra ejti annyira gondolkozóba az embert, mint a kultúra legpompásabb kivirágzásában: a művészetben. Amíg az emberiség állami-társadalmi egységének vagy legalább is a különböző nyelvű és történelmi múltú népek nagyobb tömbjeinek megvalósulását lehetők, sőt szükségszerűnek tartjuk s már régóta ezt hirdeti sok nagyeszű és nagyszívű gondolkozója és költője a világnak (pl. V. Hugo: «Je représente un parti qui n'existe pas encore, ie parti Revolution-Civilisation. Ce parti fera le Vingtième siècle. Il en sortira d'abord les États-Unis d'Europe puis les États-Unis

du Monde.»), addig a művészet elfajítlanulását egyenesen a művészet pusztulásával véljük egyértelműnek. Akármerre is fordítjuk a figyelmünket, a képzőművészetekben, épúgy mint a zenében és a költészetben, a művészet leghatalmasabb képviselői és alkotásai mind mélyen bennegyökereznek a fajiségben. Homér görög, Dante olasz, Shakespeare angol, Moliére francia, Goethe német, de görög a milói Vénusz is és németek a Beethoven szimfóniái s a Poussin képein épúgy a francia föld enyhébb ege és levegője rezeg, mint a renesszánsz olasz mestereinek festményein az olasz égalj forró ragyogású éles színei. Hiába mintázta az embereit Munkácsy a párisi apasok után, minden nagy alkotásából a soha senkitől úgy meg nem látott magyar arcok komorodnak felénk. Az ellentétnek ugyanezt a nagy csodáját szemlélteti és érezteti velünk az Ady művészete, mely az Élet, a mindent magába ölelő ős, szinte differenciálatlan Élet leg-reprezentációsabb lírájában is (soha se felejttem el Adynak egy szavát, amelyet annak idején nem értettem: «én meg akarom csinálni: a lírát») magyar, elsősorban és eléggé soha sem hangoztathatóan: magyar. A vakságok vaksága: magyar vakság kellett hozzá, hogy ezt a minden ízében és megszólalásában, minden elgondolásában és kifejezésében, költészetének minden nagystíli és apró megnyilvánulásában fajinál-fajibb poétát Párisból akarták magyarázni, hogy magyar zokogását «gögös nemzetköziségnek», a magyar beszédből, szemléletből és versből kisarjadt' dikcióját és versét magyartalannak és erőltetettnek merték nevezni. Egész élete, egész művészete horgonyosan fűródik belé a magyar földbe, a magyar kultúrába, a magyar sorsba: «akit gurít, akit görget, mint egy lovatlan szent Györgyét, erről s néha túl a Lajtán, nem én vagyok, de: a fajtám ... gyönyörű, ős hittel, sokkal, szenvedéssel, botlásokkal fajtám indít, mindig ő kel, szépséggel, kinnal, erővel. Amit tudok, érte tudtam, ha elbukok, nem én buktam: bennem egy ősi gög lázadt s csak az enyém a gyalázat». Ez a gyalázat most már: a dicsőségek dicsősége, mely ma «ebekre és harmincadra s nagy gyalázatra került» fajtájára nemsokára minden ragyogással fog ráragyogni.

Igen: magyar beszéd, magyar szemléletek, magyar vers, magyar sors: ebiből buzog ki Ady költészete. Nem az én feladatomban most, hogy részletesen rámutassak, majd eljönnek a vérbeli magyar filológusok és rendbe szedik az ő magyar szavait és szólásait, melyek mellé csak a Csokonai s az Arany költői

szótárát lehet méltán hozzátársítani. A magyar beszéd élő-szervezet-voltát ennél a három költőnél érzem a legjobban, de első pillantásra, rövid félórányi pepecselő egybevetés után is nyilvánvaló, hogy Ady vakmerősége összehasonlíthatatlanul dúsabb szaporasággal ontja a magyar látás- és gondolatkötés-lehetőségek nyújtotta képeket, mint Arany nemes tartózkodása konzervatív temperamentuma. A magyar képes beszéd, egész keleti pompája, minden sajátos zamata, idiomatikus eredetisége és bája ékesíti ezt a költői előadást, anélkül, hogy dísze erőtlen vagy hazug volna: «Add nekem azt a holt hitet istenem, hogy magyarul is szabad nézni, szabad szemekkel szabadon parádézni», — a költő nem hiába imádkozott így úrvacsora előtt, mert látása és írása a költészet legfényesebb, legritkább parádeival egyenrangú, mert ő az «új, nagy látások királyfia», akinek — hiába minden csúf rontás — tolla alól nem fut el, «ami esztelenül szép», aki ópiumként szívja ki a másoknak száradt szóból a «pogány titkokat», az «új részegségeket és új gondolatokat». A költőt, a «Holnap hőstét», az egyre új nagy szüzi Vizekre, az új kínok, titkok, vágyak vizére szállót az «ajkát elöntő», «bűvölő» magyar szavak sohase hagyják cserbe, élő erővel és ölelő hajlékonysággal, engedelmesen simulnak a költő gondolataihoz, eszméihez, mint azoknak mindig megfelelő anyagi köntöseik. A költő kényesen választ belőlök, még arra is ügyelve, hogy hangtestük szerint is kellemesen sorakozzanak egymás után vagy csengjenek ki a sorok végén. Hogy úgy mondjam: a szónak metafizikai ízét szinte ízlelte-élvezte a költő: «Számban nevednek jó íze van», mondja az Isten nevééről, másszor meg panaszkodik, hogy nem tud belefurakodni a szó értelmébe: «neved se értem, istenem» s mikor a «Halál előtt», az új élet pirkadatán az «ízék és illatok jönnek», hogy «megdicsőült Ínnyel» haljon: «az első szó bús csínját-bínját» is érzi. A szó valami szent és titokzatos virág, amellyel csínján kell bánni: minden vers címe csak három szóból állhat és minden versnek kell legyen legalább egy saját, egy külön, más Ady-versbe még nem foglalt szava.

Magyar szemléletei, magyar falusi emlékei, látásai, sok jellemző falusi kiszólása, fordulata párjukat ritkítón foglalnak helyet költeményeiben. Csak innen-onnan kikapva egy-kettő is, kell hogy éreztesse Ady beszédének nagyszerű magyar ízét:

Száz erős ifjú esküdött meg, hogy ló eldül, feszült íjj szakad.
(Sz 13). Gyomrunkba a sok bánatot már eleget gyúrtuk (Sz 16).

Zápor után Napra zilálom, hol elhulltak kaszára menten, rétemnek virágos füveit, sok-sok széna-rendem. Forगतom villával a rendet, szárító fényes napsugárban, milyen rothadt és barna füvek (Sz 52). Beágyazott a villás Vénség, meleg ólban vár életalom (I 154). Mert minden asszony egy szalasztott leányságnak vénit önmagán és kiszemelt férfián (K 73). Soha olyan ékes szivárványt, abroncsként fogta az eget... szégyenkeztek szemek és öklök, hogy ellágyultak ott a mezőn egy rongy szivárvány alatt... nem valók az izzadt mezőkre efféle bolond és nagyszerű szent égi komédiák (Sz 56). Kalapom, szívem, szűröm fürgetegben, nézik a vihart, hogy ki bírja szebben s visszapattog róluk jég, vád és szidalom (K 17). Tornyosán tornyosulnak vétkeink vert felhői . . . és mi halkulunk halkán és mi meghalunk halva (Sz 82). Künn az ember göthöl a padkán, tüdőjének mint a rossz sípnek meg-megcsúszik léleklőhangja (Sz 90). Vad paripáim hajrá. Tomporotok ma véresre verem ... Gyí keselyem: fiatal Bűn, gyí jó lovam fekete Álom . . . (V 173). Hajh Élet, hajh, te tudod nálamnál jobban, hogy összeszűrtük a levét. S fogtam legvadabb paripád s nyargal asztunk s ma is dobban (M Sz 23). Közben magyaros szemléletei kibővülnek a magyar bibliából eredt dússzínű képekkel. Gyermekedet kost, fehér gerléket, első-fü-barányt, vért és velőt áldoztam már négy éves koromban száz arcú Hágár előtt (Sz 65). Bennünk nagyságos erők várnak, hogy életre ébredjenek, bennünk egy szép ország rejtőzik, mint gím a fekete csalitban s leskődnek vérebek (Sz 77). Szálljon le az égnek magasságos kedve minden szerelemre (I 80). Isten-versei is egyre-másra zengik a bő magyar ígéket és láttatják és éreztetik a specifikus magyar módját az életnek és költészetnek: «Uram, ki hajtod csillaglovidat s megmagsuhintod, üzöd némelyiket, hadd nézzek bizodalommal borzasztó dübörgésű szekeredre.» (Nyugat 1914 okt. 16). Ady pestinek, kávéházinak vagy erőltetettnek vélt szavai és képes szólásai is a legtöbbször genuin magyar szavak, szócsinálások, szóösszetételek vagy szemléletek: az igealakok főnévül használása, az elvont fogalmak szinte mitikus megérzékítése: népünk, nyelvünk buja szótárának élő formái (épp az imént hallottam színes beszédű székely leányom szájából ezt a tréfás szót a feleségemhez: «a nincsenből akarunk spórolni»; egy más ízben meg azt mondta a házban lakó nem nagyon kedvelt nénjére: «keresse meg a Bánat»).

A magyar verselés történetének nagyon érdekes fejezete lesi, hogy alkotott Ady Endre maga-magának egész új verset. Az új művészethez mindenekelőtt új formára volt szükség, a régi versformák annyira árasztották már magukból a régi hangulatok avas, állott illatát, hogy ezek — hiába volt a költői látásnak és szólásnak merőben új módja — Ady legegényibb verseibe is beleömlesztettek valamit a múlt versköltészet formából kizengő hangulatából. (Pl. *Jártam már Délen*, mely verse helyenként, pompásan és erőteljesen adys metafizikája mellett is, iskolásán Szabályos skandalásával szinte kirikit már az *Új versek* közül is.) Egy öntudatosan eredeti és nagy poétának különben is belső szüksége kellett hogy legyen a formai kérdésnek, ennek a legnagyobb művészi problémának megoldás, mert a régi hangsúlyos és szabad időmértékes rímes vers a Petőfi és Arany nagyszerű népies ritmusai, Petőfi szabadabb rímei és, időmértéke, de különösen Arany és követői s az Ady-előtti epigonkorszak kiválóbb lírikusainak költeményei után egyelőre szinte teljesen kizárták az új hangulatlehetőségeket, hacsak a költő nem akart a l'art pour l'art örve alatt presziós bizarrságokba beleveszni. Ady (akiről értelmetlen és oktalan babona az, hogy a tudattalanban gyökereznek, ellenkezőleg legdemonikusabb ihletettségei közben is csupa értelem és kritika) részben úgy segít magán s ezt a versformálási módját végig megtartja, hogy az időmértéket döntően alárendeli a jelentésbeli nyomatéknak vagy lendületnek, úgy hogy már kezdetben is a legtöbb költeményében a verssor hangulati energiájával szabatja meg annak időmértékét. Pl. mindjárt az *Új versek* nyitányának második versszakában a metrum méltóságosan induló menetié után: «Verecke híres útján jöttem én, fülembé még ősmagyar dal rivall», amely két sorban úgyszólván minden szóra ránehézkedik a hangsúly, — ideges, nyugtalan, gyors lejtéssel siet előre a következő két sor: «szabad-e Dévénynél betörnöm új időknék új dalaival»; vagy: «Vörös haja mésszé kilángolt a fruskanyájából» (I 108); «Már-már lelkem csúf bűnök veszték s jöttek békés esték: rákacagott a háborúra az Uraknak Ura.» (Sz 108) Vershalló füllel azonnal érezhető, hogy az ilyen sorokban a vers ritmusa tökéletes egyenértékűséggel adja vissza a gondolat- és érzésmozgások tempóját. Azok, akik a magyar verset minden áron történelmi fejlődése szerint vizsgálják, könnyen rátévednek arra a véleményre, hogy az időmérték meglazulása már előbb bekövetkezett költőinknél. Merevenen

biztosítja a zenei hatást. A költő hihetetlen változatossággal változtatja és kombinálja sorai szótagszámát s ezzel a verselési eljárással szinte a programmszerű kiaknázásig valósítja meg a magyar verses beszéd muzikális lehetőségeit. Hármassorú versszakokban a következő szótagszámokkal találkozunk:

4, 9, 4	Nem mehetek Hozzád V 152
5, 7, 9	Be szépre-nóttél bennem K 133
5, 8, 8	Ki várni tud H 147
6, 9, 7	Sírva gondolok rá <i>Világ</i> 1914. ápr. 19
6, 9, 9	Fekete Hold éjszakáján V 159
6, 10, 10	Eladó a hajó M T 83
7, 9, 6	Kereszttel hagylok itt V 143
8, 4, 8	Menekülés úri viharból Sz 84
8, 9, 9	Mátyás bolond diákja V 47
8, 11, 11	Őszi piros virágok K 130
9, 7, 4	Akit én csókolok I 106
9, 7, 9	Kár volna érted H 150
9, 8, 8	A tél asztalánál K 60
9, 8, 9	A könnyek haszna Sz 78
9, 9, 4	Az én két asszonyom V 175
9, 9, 5	A Léda arany-szobra V 164
9, 9, 6	Ruth és Delila I 67
9, 9, 7	Hazamegyek a falumba V 169
9, 10, 5	Örök harc és nász V 144
9, 10, 9	Hazavágyás Napfény-országból Y 39
9, 10, 10	A fiaim sorsa V 23
9, 11, 9	Vezeklő vigadozás zsoltára Sz 103
10, 9, 10	A szerelmetlenség Istenéhez M T 19
10, 10, 6	A föl-földobott kő Sz 19
10, 11, 11	Megint nagy vizekre K 11
11, 2, 9	Mostoha testvéreim a betűben V 76
11, 9, 8	A Ma kiebrudaltjai Sz 78
11, 9, 11	A régi sereglések II 61
11, 10, 10	Fedjük be a rózsát Sz 86
11, 11, 5	Életem apadó ere M T 80
II. 11, 12	Hunn. új legenda K 17

Négyes sorokkal formált versszakokban:

4, 4, 8, 3	Szegény Zuboly emlékére H 88
4, 4, 8, 8	Ad az Isten K 109
4, 9, 4, 6	Az örök gyermekség M É 128
5, 5, 5, 10	Mondjam el szóban? K 72
5, 8, 4, 9	A Halál automobilján V 29
5, 9, 9, 6	Válogatás a temetőben M É 81
5, 10, 9, 9	A harmincadik András-nap I 1S5
5, 11, 8, 6	Az Úr érkezése I 11

6,	6,	4,	6	Bukdosik a lelkem M T 82
6,	6,	6,	7	Őszi forró virághalmon Sz 92
6,	6,	8,	6	Két kuruc beszélget H 70
6,	8,	9,	6	Kain megölte Ábelt M T 20
7,	10,	8,	6	Déliabáb őszám Kődvárosban V 50
8,	4,	4,	8	A szenvedésnél többet H 163
S,	4,	8,	8	Holnap is így M Sz 79
8,	8,	4,	8	Elfáraszt a várás H 67
8,	8,	8,	6	A paraszt Nyár I 121
8,	8,	8,	7	A harcok kényszerítője H 62
8,	8,	8,	9	A fogyó Hold H 149
8,	8,	8,	12	Fáradtan biztatjuk egymást H 58
8,	9,	6,	8	A régi csapszékben K 59
8,	9,	8,	6	A Halál pítvarában Sz 97
8,	9,	8,	7	A tízéves Éva Sz 64
8,	9,	9,	4	Akik majd elkísérnek I 148
8,	9,	9,	6	Kis falusi ház I 52
8,	9,	9,	8	Az undor óráiban K 50
8,	9,	9,	9	Akarlak, hát hazudjunk K 127
8,	9,	11,	5	Fekete virágot láttál M Sz 92
8,	10,	6,	11	Talán Hellász Küldött H 155
8,	10,	8,	10	Rettegésben a falú Sz 90
9,	v2,9,	9		Nagyon közeibe kerültünk K 135
9,	4,9,	9		Ha távolról nézek I 144
9,	5,	9,	7	Én régi mátkám I 72
9,	7,	8,	7	A grófi szérún I 88
9,	7,	9,	7	A Csók-csatatér lovagjai Sz 67
9,	7,	9,	9	Holnapra gyógyuló bánat M Sz 30
9,	8,	8,	5	Idő előtt elmúlni I 152
9,	8,	9,	4	Proletár fiú verse Sz 83
9,	8,	9,	7	Agg Néró halála V 189
9,	8,	9,	9	Az Ősz muzsikája H 78
9,	8,	10,	3	Várás a Tavasz-kunyhóban V 91
9,	9,	5,	9	Találkozás egy senkivel M Sz 49
9,	9,	6,	9	Ne sújts bénasággal Sz 106
9,	9,	7,	6	Apámtól anyámtól jövén Sz 89
9,	9,	7,	8	Kacagás és sírás I 120
9,	9,	8,	9	A megnőtt Élet H 104
9,	9,	9,	4	Az áradások után K 27
9,	9,	9,	5	A vörös Nap I 76
9,	9,	9,	7	Bús Ahasvérok Májusa Sz 79
9,	9,	9,	8	Könyörgés víg hálásért Sz 105
9,	9,	10,	7	A Hágár oltára Sz 65
9,	9,	11,	7	A Dál-kisasszonyok násza Sz 12
9,	9,	11,	9	Az izgága Jézusok K 93
9,	10,	9,	9	Az elzárt király lány M É 26
10,	5,	10,	9	Léda a kertben V 153
10,	6,	9,	7	Álom az álom helyett V 87

versköltők addig használtak. A középkori «meistersängerek» közé tudvalevőleg csak azokat vették föl, akik egy külön weisé-val állottak elő. Ady az új muzsikájú verseknek egész százait alkotja. Egyenesen izgató kuriózum volna a mi nagy lírai költőink versformáit statisztikaszerűleg is összehasonlítani az Adyéival, akkor tűnnék ki csak igazán Ady versművészetének elképesztő sokoldalúsága, leleményessége és költőnk minden más poéta fölött álló eredetisége a verselésben. S a fentebbi összeállításban a számok csak a sorok szótagszámképletét mutatják, egyező szótagszámú verseknél a rímkapcsolat másminemősége ad a versnek más és más muzsikát pl. v. ö. *Az Uraknak Ura* (Sz 108) és a *Hiszek hitetlenül Istenben* (M T 11) c. költeményeket vagy a: *Rendben van Úristen* (Sz 100) és *A kimérák Istenéhez* címűeket. És az azonos szótagszámú, versszakú és rímelhelyezésű verseknek akárhányszor más-más zenei karaktere van egyik vagy másik sornak egészen más ritmusa következében. Az érdeklődő hasonlítsa pl. össze a *Hazamegyek a falumba* (V 169) és az *Ugrani már: soha c.* verseket (H 167). S mindezekkel távolról sincs kimerítve Ady verselő raffinaltsága. Strófás versei közül csak egyre figyelmeztetek még, egyik legkülönösebb zenéjű hármas sorokra tagolt költeményére: a *Vér: ős áldozat-ra*. Ez a *Nyugat* 1915 jan. 1. számában jelent meg. Első két versszaka:

Vér, íme, az ős áldozat:	Nagy céljaiért veszetten
Vért fröccsentem a tűzbe	Rohanok rég tudatlanul
S leszúrni a fehér lovat.	Vérért, vérrel, véresebben.

A költemény tizenegy szakaszból áll s verstani kulcsa a következő: minden páratlan versszak első és harmadik rímelő sorának emelkedő ritmusa, jambikus kihangzása van s minden páros versszak első és harmadik egymással rímelő sora ereszkedő, troheikus lejtésű, viszont a versszakok középső sorának metrumba mindig ellentétben van az első és harmadik sor versmértékével, tehát az ereszkedő szakokban emelkedő s az emelkedőkben ereszkedő ritmussal ékelődik közbe. Szinte azt merném mondani erről a versről, hogy verstani szimbóluma Ady egész — magát ellentétekben kiélő — emberi és költői egyéniségének. A vers egyébként is fölötte jellemző Ady eredetiségére: rendes verstani szabály szerint az egy versszakon belül levő ellentétes csendülésű sorok szótagszáma egy szótagnyira mindig eltér (pl. a drámai jambusi sorban), Ady ebben a versben a jambikus és troheikus

végződésű sorok azonos szó tagszámával is fokozza a diszharmóniát, hogy így hozzájuthasson a maga külön versösszhangjához. Minél jobban mélyedek bele a verselésébe ennek a versbűvésznak (jaj, de haragudna Ady, a nagy kinyilatkoztatások költője ezért a szóért!), annál jobban elbámít versei zenéjének változatossága. Úgy látszik, az is költői titkaihoz tartozott, hogy lehetőleg minden verse verstanilag is külön álljon meg magamagáért. Azt már régen észrevettem volt, hogy Ady az ő szószerelemétől sarkalva minden versében igyekszik legalább is egy új szóval vagy szólással gyarapítani a költészete szókincsét, magam is tapasztaltam, közelállótól is hallottam, milyen gyerekes öröme volt egy-egy meglepő vagy új szó vagy szólás megtalálásakor, de most, verstani vizsgálódásaim után mind bizonyosabbnak látszik előttem: versei formájának megválasztásában az a szándék vezette, hogy mindig újat nyújtson a külső formában is. Verseinek ilyen szempontból való rendbeszedésénél alighanem kiderülne, hogy (első két kötetét nem számítva) ezer verse között igen-igen kevés számú olyan költeménye van, mely teljes verstani meggyezést mutasson más verseivel.

Ady kötött számú szótagokból álló verseinek pontosságára mindig vigyázott. Adynak három kötetét rendezvén sajtó alá, nem egyszer volt alkalmam tapasztalni, hogy kötetei korrigálásakor tolla észrevett elcsuszamlását milyen komoly gonddal javította ki. Így pl. *Az elzárt király-lyány* c. a *Nyugat* 1911 dec. 16. sz. megjelent versét nézvéen át a már tördelt szedésben, a költemény két utolsó sorára:

«Megölelem az ősz, fonnyadt, vén lányt,
A tépett tört, vad halál-sikolyt,»

kijelentette, hogy az nem maradhat úgy s kérdésekre: miért nem? — így felelt: nem veszem-e észre, hogy az utolsóelőtti sorban egy szótaggal több van, mint a megelőző versszakok megfelelő (harmadik) sorában: «a szótagszámra én mindig nagyon vigyázok.» S kijavította a két sort így:

«Megölelem a fonnyadt ősz lányt.
Az aggszűzült, tört halál-sikolyt.» M É 26

A kijavítás után elégedetten bökött rá az «aggszűzült» szóra: «erre büszke vagyok». A «vén» fogalmat, úgy látszik, nem akarta elejteni s evvel az adys szinonimával pótolta.

Ady, sajnos, épen nagyfokú neuraszténiája miatt nem tudott olyan pontos lenni, amilyen pontosságra neki ehhez a szótag-számon felépülő verseléshez szüksége lett volna, ezért elég sok eset van rá — ezek azonban mégis csak kivételek, amelyek az Ady-szabályt erős nyomatékkal kétségtelenítik, — hogy a kiszabott szótagszámot elhibítja (bár az is tagadhatatlan, hogy olykor-olykor nem lehet hibáról szó, hanem a költő, legtöbbször a versszakok végén, szándékosan töri meg a vers törvényét, feláldozván a vers zenéjét a szükséges jelentésre nélkülözhetetlen szónak, vagy hetyke magyaros gesztussal rázván le magáról a vers nyűgét.) De egy pontos és teljes Ady-kiadáskor nemcsak a tartozó kegyelet, hanem a filológiai becsület kérdése is lesz, alaposan megvizsgálni, nem sajtóhibák-e ezek a hibák és ha nincs meg az útbaigazító kézirat vagy abban is meg van a hiba, nem nyilvánvaló-e a tollbotlás? Itt majd minden óvatosságra szükség lesz, hogy a kellő kiigazítás megtörténjék, vagy a hibásnak tetsző szöveg meghagyassék. Csak egy pár jellemző adat erre nézve: *A Szeretném ha szeretnének* első kiadásában *A Hágár oltára* negyedik versszakának harmadik sora a többi versszakok harmadik tíz szótagos sorától eltérően kilenc szótagú, egy későbbi kiadásban (nem tudom már hányadikban, de egy a költő életében készültben) ez a sor már ki van javítva, tudtom nincs róla, de biztos, hogy ez a javítás a költőtől ered; most írásközben utánanézve látom, hogy így, jól, van a verssor a *Nyugat* 1908 dec. 16-iki számában is, ahol a költemény először jelent meg. *A Kisvárosok őszi vasárnapjai*-ban (I. kiadás) a második versszak ötödik sorában a jelzős főnév előtt hiányzik a határozott névelő, a költemény első megjelenési helyén, a *Nyugat* 1905 nov. 16-iki számában ott van, hogy a további kiadásokban ki van-e a hiba javítva, nem tudom (Sz 43). *A Fájdalmas, bús kitérőben* az első kiadásban a harmadik versszak első két sora hibás szótagszámú, míg a *Nyugat* 1909 szept. 1. számában megjelent versben ennek a két sornak szótagszáma hibátlan, bizonyos, hogy a *Nyugat-szöveg* a hiteles; hogy ez a hiba átment-e a későbbi kiadásokba, nem néztem utána. *Az Üzenet Költőcske Mihálynak* c. versben (M É 89), mely a megelőző kötetek egyikéből elnézésből kimaradt, az én tévedésemből került bele az első sorba az oda nem való «már» szócska, ugyanis én fejből írtam le a verset ezzel a hibával, akkor Ady nem vette észre és így is nyomtatódott, a kötet kijötté után Ady csaknem szemrehányólag figyelmeztetett rá, hogy lehetett ezt a hibás sort

leírni A *Magunk szerelmében a Száz hűségű hűségben* az utolsó-előtti sor egy otromba sajtóhibával romlott meg: «lelkelem, valóm, e dús *alaktalan*» helyett: *alaktan* szedődött ki s képelem, hogy egyik-másik jámbor Ady-komentátor milyen mély magyarázatot csiholt ki a szedő hibájából. Persze a mi slendriánságunk következtében az új kiadásban is ott éktelenkedik ez a sajtótorzszülött. Nagyon sokat említhetnék még fel az Ady-szövegek hibáiról, de nem akarok már tovább időzni ezeknél a mégse ide tartozó szöveghelyreigazításoknál.

Honnan vette Ady verssorai szótagszámának ezt az előbbi oldalakon ismertetett különös, az addigi verselési módtól merőben elütő kombinációját, hogy ötlött alkotó elméjébe, hogy szinte döntő részben erre alapítsa versei hangzatosságát, azok formai törvényét. Maga Ady vezetett nyomra, nem egyenesen, szóval adott felvilágosítással, mert Ady tudvalevőleg nem beszélt, vagy csak nagyon szűkszavúan szólt a költészetéről, hanem egy kis prózai írása, egy kemény kritikája igazított útba. Ebben a cikkekében többek között ezt mondja: «... mi fennen hirdetjük már nyolc esztendő óta, hogy mi Balassáéktól, kurucéktól s Csokonaitól ösztönöztetünk.» (*Nyugat* 1910 okt. 16.) Ezekre a szavakra emlékezve vizsgálgattam a Balassi metrikáját s egy-két vers figyelmes olvasása után rögtön rájöttem, hogy a Balassi-versek jórészenek ritmusa is a versszakok sorainak önkényes meghatározottságú (lehet hogy muzsikára szedett) szótagszámából hullámzik ki. Íme egypár jellemző versszaka:

Remínsígem
Nincs már nékem
Ez földön éltemben, senki szerelmiben:
Mert szerelmem
Ki volt nekem,
Az elfut előlem, semmiben sem kedvez.
Meggyek¹ én immár,
Ha keserves kár
Engemet ez világból kivégez.

Képlete: 4, 4, 12. 4, 4, 12, 5, 5, 10 s végig hibátlanul így folyik tovább. Balassa költ.. Szilády Áron kiadása 16 l

Kikeletkor jó pünkesd-havában.
Mikor volnék nyughatatlanságban
Szerelem kinjában... (30 l.)
10, 10, 6

¹ Mit legyek.

Csókolván ez minap az én szép szeretőmet
 Szerelmes szájában felejtém² én lölkömet
 Lölkem nekül lévén
 Keresni elküldím
 Lelköm után szívemet. (32 1.)
 13, 13, 6, 6, 7.

Most adá virágom nekem bokkrétáját,
 Magához hasonló szerelmes virágát,
 Kiben violáját kötette, rózsáját,
 Ügy tetszik, hogy értem ebbül ő akaratját. (42. 1.)
 12, 12, 12, 13.

Láss hozzám úristen kegyelmes szemeiddel,
 Nyomorúságomban vigasztalj szent lelkeddel.
 Sok bosszúságomat hogy elszenvedhessem
 Jó lelkiismerettel. (55 1.)
 13, 13, 12, 7.

Nincs már hova lennem
 Kegyelmes istenem!
 Mert körülvett engem
 Szörnyű veszedelem;
 Segédelem
 Légy mellettem,
 Ne hagyj megszégyenednem! (98 1.)
 6, 6, 6, 6, 4, 4, 7.

Az én jó istenem
 Ha gyertyám nékem
 Minden sötétségemben,
 S ha éltetemet őrzi
 S fejemet menti,
 Hát ki mint ijeszthetne!
 Hogyha sok ellenség
 Reám fegyverkezék,
 Tülok jóvoltából megmenté;
 Rám gyűhött szájjokból
 Kivűn ő markokból,
 Rajtam mert igen könyörüle. (99 1.)
 6, 5, 7, 6, 5, 7, 6, 6, 9, 6, 6, 9.

A te nagy nevedért tarts meg engem Istenem!
 Győzhetetlen erőddel, állj bosszút értem:
 Hallgasd meg már sok imádságimat uram! énekiem:
 Ne feledkezzél teljességgel így el én felőlem
 Bizonyos reménységem;
 Segélj, most ideje, légy jelen énekiem. (122 1.)
 13 (12), 12, 15 (14), 15 (16), 7 (6), 12 (11).

² Ady: „Az ajkaid közt rejtőznék el, de a szemeid reám nyílnak . . .” I. 60.

A zárójelbe tett számok a további versszakok egy-két eltérését jelzik.

Szít tüzet Zsuzsanna szívemben magára,
Cupidóval űzet szerelme dolgára
Mert kis szája,
Szép orcája,
Mint pünkösti új rózsza;
Fényes haja
Nap csillaga
Vagy sár arany sárgája, —
Vékony derekacskája! (158 1.)
12, 12, 4, 4, 7, 4, 4, 7, 7. Végig pontos.

(Egész határozottan kimutatható a Szilády Balassa-szövegéből, hogy a költő egy-két hibás szótagszáma a Szilády téves olvasásából ered, nem is említve a régi másoló diák esetleges hibáit.)

A Balassaénál még nagyobb szótagszámváltozatosságot s az Ady verseihez közvetlenebb közelséget mutat sok kuruc költemény versformája:

Parancsolatját régi atyánknak
Megszegtem vala az Calvinusnak:
Hogy megmarjam véghazáját az pápistáknak,
Levágatnám,
Elfogyatnám
Népét azoknak.
10 (11), 10, 13 (14), 4 (5), 4 (5), 5.
Magy. Rem. ir. kuruc költ. (59 1.)

Te vagy a legény Tyúkody pajtás!
Nem olyan mint más — mint Kuczug Balázs.
Teremjen hát országunkban jó bor, áldomás . . .
Nem egy fillér, de két tallér, kell ide pajtás! (64 1.)
10, 10, 13, 13.

Árván maradt magyar Sión leánya,
Számkivetett fiáknak édes anyja,
Hogy oltalmát késni látja,
Istenéhez buzgó szavát így nyújtja. (71.)
11, 11, 8, 11.

Tengereken- úszkáló gályák,
Gályájokkal kik az tengert szörnyen hasítják,
Hasítással gályájokat előbb-taszítják,
Taszítva, csendes part jókat várják. (84.)
9, 13. 13, 10.

Szegénylegény dolga
 És keserves gondja,
 Sok búbanat, keserűség
 Mindenfelől éri inség

Az szegénylegényt. (132.)

6, 6, 8, 5.

Vígságnak töretik gyöngé szép üvege,
 Napnak hamar olvad sikamló járt jege;
 Vidám ege
 Elborult, föllege

Nevelkedik, — így múlt dicsősége. (181.)

12, 12, 4, 6, 10.)* (Miszlai A. bujdosó éneke.)

A gyakoribb kuruc strófák közé tartozik, ebben szerezte Szék-
 udvari János hosszú, 144 versszakból álló *Kecskemét pusztulásáról*
 szóló versét is. (Thaly, Adalékok II. 152.)

Hallgassátok meg magyarim amit beszélek!

Tanácsoljatok vitézim: mitévő legyek?

Jön a német, dúl-fül éget,

Mindent pusztít, rabol, kerget. . .

Hajh! már mit tegyek? (235.1

13, 13, 8, 8, 5.

Egy szegénylegény volt: az Esze Tamás,

Magát megvonó Bonohó András;

Azok mellett voltak ezek, mintegy lelki más . .

Jánki Péter,

Zöld Demeter

Voltak, mint darázs. (168.)

11 (10), 10, 13, 4, 4, 5.

És a kuruc költészet verselési raffináltságban minden műkölté-
 szeten túltevő gyöngye: a *Rákóczi-nóta*¹, melynek vers-zenéje a gazdag
 rímhalmozásból és a kényesen és fölényes művészi szeszélllyel összeállí-
 tott szótagszámból komponálódik:

Jaj! régi szép magyar nép,

Az ellenség téged mik ép

Szaggat és tép!

Mire jutott állapotod —

Romlandó cserép.

¹ Ez kétségtelen kuruc vers, számos, ma is kéznél levő változata van (a Nemzeti Múzeumban is), tehát nem a Thalyé, aminthogy a gyanúba fogottak sem. Nagyon csodálom, sohase érttem, hogy szaporább írású irodalomtörténészeink olyan könnyen és nemtörődöm-
 formán nyugodtak bele a tölem is nagyon tisztelt és becsült, nagyérdemű és tudós Riedl Frigyes hamis nyomon járó értekezésébe, melynek külső- és pszichológiai argumentumai a Thaly knruc könyveit és eredeti verseit jól ismerők előtt annyira sebezhetők, hogy egy szúrásra össze-
 omlanak.

Mint egy ékes eleven kép
 Voltál olyan szép.
 Magyar nép! . . .
 De a sasnak körme közölt
 Fonnyadsz, mint a lép,
 Szegény magyar nép!
 Mikor léssz már ép?
 Megromlottal, mint cserép,
 Jaj hát szegény magyar nemzet
 Jóra mikor lép? (263.)

Képlete: 7, 8, 4 (5, 3). 8.,5, 8, 5, 3. 8, (7. 3), 5 (9), 5, 5, 7, 8, 5.

Az ifjú Csokonai is a régi magyar költészet pórázán fog neki a verselésnek s bár később jórészt a klasszikus és nyugati formák hatása alá kerül, nála is jó tucatnyi strófával találkozunk, melyeknek szótagszámképletei a régi gazdag sújtású magyar versre emlékeztetnek. És Adyra, nézvést nagyon megszívleendő Csokonainak a versescmálásról szóló értekezése, ahol ez az Ady legszívebb szíve szerinti poéta a különböző hosszúságú sorokról ír: «ezek között a legszebbek azok, amelyek páros és páratlan tagokból állván, gyönyörűen lehet őket változtatni a lejtő és bukó sarkalatokon (rímeken)» s azokról a versekről is szól, amelyekben «több sorok is fordulnak elő olyanok, amelyek közül ki több, ki kevesebb tagokból áll.» Épúgy megakadhatott az Ady szeme *Lilla* prózai előbeszédjén, melyben Csokonai többek között így elmélkedik a *Kesergő Szerelemről*: «azt mondja, Schedius úrnak említett könyvében, a nevetlen tudósító úr, hogy a Himfy könyvében kedvetlen egyformaságot és monotonitást ad az, hogy a dalok mindazon egy versnemben vágnak csinálva: ebben a tudósító úrnak, érzésem szerint igazsága van . . . sokszor szinte jól esne az ember fülének, ha vagy hamarabb kén végezni egy darabot, vagy néha tovább is tartana. Sőt az elme is ráunatkozik az egyforma tenzióra... Petraracának nagy tisztelője vagyok, . . . de megvallom, hogy a midőn egy vagy két sonnet-jenek olvasására érzéseimnek jól esik olvadozni; már az ötödik és hatodik mellett szeretnék más formába öntött verseket olvasni.»

Meg vagyok róla győződve, hogy Ady teljes szakítása aa addigi időmértékes verssel és az ő ritmusának jórészt szótag-számra való alapozása a régi magyar vers tanulmányozására vezetendő vissza s úgy sejtem, hogy Adynak a Balassi és a kuruc költészet versformáiból merített okulásait elmemozdítólag s

intuációébresztő módon támogatták a Csokonai verstani reflexiói is, talán nem egészen annyira tartalmuk szerint, mint inkább azzal a gyönyörű magyar akarással és szent szándékkal, mely ennek a kulturális debreceni nagy poétának írásából olyan meghatározó módon sugárzik ki. A költőt a verselésnek erre a módjára először minden valószínűség szerint sugallatos intuíciója kapta rá, de később tudatosan tisztába jöve azzal, hogy a magyar versben igazában mégis csak idegen eleim a görögös időmérték, az ősi magyar versben kereste és találta meg a maga versformáját. Egy percig se mondom, hogy itt teljes átvételről volna szó, hanem igenis a régi magyar vers stílusa szerint való továbbfejlesztéséről a magyar versnek, mely rá nem szoruló voltában dacos göggel veti el magától az idegen értékeket és szabadon parádézik a maga külön ékességével és külön csak neki megadott muzsikájával. Amit Ady csak a pusztas vers-zenében nyújt, az is a legképrázatosabb magyar teljesebb példája: az ősi, minden nyugateurópainál s tán a görögnél is régebbi magyar ige megtalált szuverén hangzatosságával, saját dús mértékével s zengő harmóniájával csendül föl, méltón a görög és francia eredeti harmóniákhoz.

A szellem és anyag, ez az eredete szerint egy, de azon a szétváló és újra meg újra egybeolvadó két ősprincipium-együttes differenciálódásainak minden megnyilatkozásában keményen birkózik egymással. Ennek a küzdelemnek gyötrelmességét érezteti az emberi beszéd is, melynek anyaga: az emberi hang, a szó ép olyan nehezen lebíráható és engedetlenül makacs közege az élet elsőbb és szellemibb differenciálódásának, a gondolatnak, az érzésnek, mint a szobrásznak az ő anyaga, vagy a zeneművésznak a zengő hang. De a két őselem harcából az emberi beszédben mégis győzelmes alkotások kerülnek ki: a titokzatos és saját magára eszmélt szellemi életnek: a szemlélő létnek az anyagon keresztül megnyilatkozott olyan kincei, melyek a teljesség boldog érzésével töltik meg és elégitik ki az emberi lelket: szép és dús csengésű szavak, szólások, mondások, a gondolatnak gyönyörű megtestesülései, amelyek a legmegejtőbben a költészetben valósulnak meg s elsősorban a nagy alkotó költőművészek műveiben. Ezeknél törvénybe-rendbe törnek a szellem és anyag küzdelmének eredményei s a két harcos öselv békülten ölelkezik össze a szépség és igazság tökéletes és ragyogó emberi kifejezésében. Úgy gondolom, hogy az általános kozmikus

fejlődés értelemre és célra törekvő folyamatában a sok-sok különböző nyelv jogosultsága abban áll, hogy a szellem anyagban való ezen megnyilatkozhatásának minél több módja-lehetősége legyen, hogy a szép és igaz, a nagy eszmék, nagy gondolatok, nagy érzések minél dúsabb változatossággal, minél sokfélebb hangulat- és ízességgel s a nagy Élet törvényeit minél tökéletesebben megsejtető hatalommal törjenek át az anyagon s ennek az ősi dekadenciának igazi megszólaltatói a nagy költők. A beszédnek, szépirodalomnak ilyen módon való érzése és szemlélése magától értetődővé teszi a különféle nyelvek, a faji költészet óriási jelentőségét. Így oldódik fel a száz meg száz nyelvre különbözően az emberi beszéd s különösen a versköltészet alaki megvalósulásában az az ellentét, mely az egy-emberiség és fajiság között fennáll. Épen azért, hogy a költészet formai kibontakozása minél dúsabb lehessen, van örök szükség a faji költészetre, mely így fel fogva az egyetemes művészet lényeges alkotórésze, tehát jelentőlegében és értékében épúgy egyetemesemberi, mint faji. Ennek a tudatos átérzése alkottatja meg Goethével a világirodalom fogalmát. Hogy a költő igazi művésze legyen a fajiban megnyilatkozó egyetemesnek, szuverén hatalommal kell megbírnia az ő anyagával, a nyelvvel. A ritmus, az élet leghatalmasabb formai törvénye, mely a természetben, a művészetben, a folyamatban levő vagy elkészült minden munkában ott hullámszik s megnyilatkozásra törő kedvvel ott rejtőzködik minden nyelvben, — a magyar nyelvben, hitem szerint, Ady verselésében, beszédében fejeződik aj legeredetibb s a legsajátabb erővel, ő a magyar szónak és írának olyan gazdag és sok törvényű uralkodója, mint kívülről a magyar költő alig egy-kettő, talán-talán: senki más.

Ady a magyar sors legfölkentebb költője és prófétája, népének sorsa «bűnben, vészben és benne harsog.»

Életstílusának: szertelen életélésének méltó és logikus megfelelője az ő faji költészete. Magyarországon benne van az egész Ady, sőt ha valahol és valamiben: ebben van igazán benne minden adysága. Itt is ő csinálja meg: «a lírát» és én-középpontos gőgje magyar verseiben is ép olyan mindenki más fölébe kerekedő kíméletlen erőszakossággal követeli a maga számára az elsőséget, mint a hogy élet-verseiben hajtja őt a «jóság-szándék»: «az elsőség jósága-szándéka». Ő nemcsak magyar költő, de: a magyar költő s amint élete: «a legigazabb, a legszebb», «az életek-élete», épúgy a magyarsága is fejedelmi ma-

gyarság, egyedüli és páratlan; ő, még egyszer mondom, nem győzöm eléggé ismételni és aláhúzni, így vallja: a legigazabb, legmagyarabb költő s amit Ady magáról hisz és mond, azt el kell már fogadnunk nekünk is, mert reprezentatív magyar költő ségének-prófétaságának megrendítően tragikus példáival, bizony-ságaival: szomorúan beteljesedett próféciaival sújt le ma bennünket.

Magyarságát, egész lényének egységes karakteréhez. Szigo-
rúan tervszerű és providenciális lelkialkatához képest ép olyan
széles ölelésű metafizikai gesztussal helyezi bele az Időbe, mint
életérzésének legprinciálisabb, legtranszcendensebb mozzanatai
ő a Gangesz partjairól jött, hol álmodozott déli verőn; az ő-
Kaján Ó-Babilon ideje óta harcol vele; ő a Napisten rét
kiszórt fáradt sugara, akit egy nóta csal, melyet szent Ázsiában
egy szép vad barna lány dalolhatott, egy illat üz, melyet egyii
ősanyja valami csoda-virágból lehelt be; ő a legkoldusabb nomád
aki megáldozik a dús Páris kövein; ő egy sok évezres álom-nemze-
dének első és utolsó virága, egyetlen szent virága száz-szál
csóknövénynek; ő régi tüzek fekete üszke, aki fölött végzet-szé
füttyöl; ő az ádáz magyar, aki királya, Atilla sírján néhány titko-
sakkal együtt mutaitja be a véres áldozatot; Bajánnak vad népe
a véres fejű avarok üzennek neki: «vad népe Bajánnak néked
kincseket hagyott»; ő Góg és Magóg fia, aki Verecke híres útján
jött; ő Ond vezér unokája; látomásában, a Hortobágyon, a száz
tornyú Ködváros előtt látta vad-kevélyen strázsálni Délibáb
ősét, aki atyáinak atyja s esküszik rá, hogy olyan volt, mint ő;
az ő őse gyáva Barla diák, aki nem tartott a honfoglaló hősi
sereggel, hanem a dúlt falvak között maradt vissza egy kis szláv
leánnyal s rőtt, szántott, álmodott; őse keleti vitéz, aki dalokat
ölt Nyugaton; az ő őse Árpáddal jött, magyarul élt s Anjouknál
kópját nem törött (ehhez az idegen korszakhoz nincs is a költő-
nek soha semmi köze), akinek utódait egy kóbor ivadék, rabló
szerencsés ritterek népek rabolta ki; ő a civódó magyar, a békét-
len Koppány, hunn ördögök fia; lelke a hepehupás, vén Szilágy-
ban, hét szilvafa árnyékában szunnyadt ezer évet, paraszt zsálya-
ként aludt el s bús krizantém-fürttel ébredt; ő benne alusznak a
napverte bús magyar nyarak, járja a mezőt, ezernyi nyár leigá-
zottját s amikor őt eltemetik, örök magyar nyári titkokat ásnak
el; ő Mátyás bolond diákja, akinek lelkében latin ütemben szálló
dalok idején újfajta magyar zenék keltek s zokogva tépte el

magyar dalait; ő Dózsa György unokája népéért síró bús bocskoros nemes; ő a bujdosó kuruc, akinek élete már nyugalommal és kevéske gonddal indul, lengyel borral és asszonnyal, de lakinek a lengyel urak selymes ágya mégis forró, mint a máglya ő Kuruc Ádám testvére, Tyukodi pajtása, ő az utolsó kuruc, a legigazabb, legmagyarabb katona, akit híres Buda vára s a régi babonák megcsúfolnak s aki vércsillogva látja az ő érdemeit sorát ott az árokpart alatt; neki minden vágya ezüst patkó, fekete lovaira verve, magyarságának borzasztó, utált és átkozott szerelme szikrát ver a köves úton s legfeketébb paripájára verve. Ám de ezen a paripáján vágat a leghűbben. Élete a hunn új legenda az örök magyar határ-pőr, élete a mérsékelt csodáknak, melybe mégis ő s állandóság vágat; szándéka: sok százados szándékos magyar bevárás, Úrverte ajándék s lelke: példázat dac-fajok úri-daca. De nem akarom tovább prózába törni ezt a legkifejezőbb, legbüszkébb magyar versét:

Százféle bajnok mássá sohse váltan,
 Űtő legény, aki az ütést álltam:
 Így állva, várva vagyok egészen magyar.

Vagyok egy ágban szabadulás, béklyó.
 Protestáló hit s küldetéses vétó:
 Eb ura fakó, Ugocsa non coronat.

Ki voltam öreg grammás-diák korban,
 Égnek lendülten s százszor megbotoltan,
 Külön jussom: vénen is diák lehetek . . .

Külön alkuja lehet a Halállal,
 Akit amikor milliókat vállal,
 Nem számított az Élet sok új kapuja.

A tolakodó Gráciát ellöktem,
 Én nem bűvésznék, de mindennek jöttem,
 A Minden kellett s megillet a Semmisem.
 Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga,
 Hulltommal hullni: ez a szolga dolga.
 Ha a Nagyúr sírja szolgálkat követel.

Ady egyszer egy prózai vallomásában röviden számot ad fejlődéséről, így jellemzi magamagát: «Úgy rémlik, hogy a magyar legénykedés, mások világos, bíráló nézése voltak legelső sorban az ösztönzőim. Később az egyszerű, egészséges moti-

vumokat át és átszötték újabbak, színesebbek, raffináltabbak, misszió-érzésbe fektetettek.» A költő egy fáradt percében nagyon-nagyon odavetve írhatta ezeket a sorokat, mert a missziójába vetett hite már a legelső, diákkorából való kötetében is megszólal. Az 1899-ben megjelent első versei között van egy *Álmodva* c. költeménye, az egész kötet legfeltűnőbb verse, amelyben — ha a kezdő poéta frázisaival is, de — a világmegváltás ígét zengő költőpróféta szerepét szánja magának:

. . . S álmodom néha	Jós szemekkel látom,
A legmerészebb, legszebb álmot,	Mint áll elő egy jobb,
Dalaím egy világ fülébe zengnek	Tisztább világnak
S hangoztatják a megváltásnak	Zöld hajtása a romok közül,
Szent, égi szózatát	Szívem megnyíl
Egy megtévedt nagy világ előtt.	S fenséges érzés hatja át dalom,
Hangjára hangos, bús zuhanással	Melynek refrainje
Omlik a porba hazug bálványok	Messze, messze száll
Százezeré	S mint a megváltásnak
S avult, buta korlátok,	Új evangéliuma
Melyek elzárták a világot	Áthatja a világot
Egy világtól,	E szózat:
Recsegve dőlnek össze.	Diadal! Diadal! . . .
S én, míg a pusztulás közt	

A visszahozott zászlóban (M Sz 16) megemlékszik magáról, a tizenhét éves diákról, aki: rosszlelkű pötty-városi utcán sárban hordta a lobogóját, . . . képedve és hitetlenül gazdagsága nagy orgiáján s így folytatja tovább:

S így hurcoltam tizenhét évig
Csüggesztve le, hol föl-fölkapva
önmagamat, e hívott zászlót
És mégis-mégis lobogtatva
És beleszoktatva a lelkem
Szent nyűgébe, a szent teher
Dicsés vonszolásába, betelten.

A küldetés hitvallása hangzik ki egy másik ifjúkori verses sorából is: «világrontó nyilatkozásnak égből lopott. lángjától égek.» (1. a *Nyugat* 1919. Ady-számát, Rédey T. közlése.)

Ez a misszióhit, mely a költőt egész pályafutásán végigkíséri s emberileg szólva az első gyermeki vallásos átélésekből patakzik ki, az imént ismertetett évezredes gyökerű magyar érzésével egybeforrva avatja Adyt a magyarság váteszévé s

magyarságán keresztül — a költő soha vissza nem tartható élet-lendületétől tovább hajtva — az egész emberiség profétájává. A költő úgyszólván már első hangos fellépésekor bejelenti s mindvégig számontartja velünk az ő szentember-voltát: ő a Napisten papja, a legbúsabb papja, a győzelmes éber, aki bevárja a Napot, hogy áldozzék az éjszaka torán; ő a táltosok sarja, a papok ivadéka, akinek korcs hegyi beszéd minden dala, maga is pap, aki a pogány rímek, muzsikák között valami örököt szomjaz. «Ha én sírok — mondja magáról — a nagy Élet sír, múlás, bukás, csőd, sóhaj, átok, az eleveelrendelés zúg, ha én fájdalmasat kiáltok.» Ő Óriás-országnak jobbágyai, nagy császára: a szent Meleg. Ő ott ül az Isten balján. Isten: «Ádám hol vagy?»-ára hangos szívverésekkel felel. Istene meg-megtréfálja s visszaadja a régi tromfot: elszökik tőle virradatra s vele van egész éjszakán. Tudja, hogy őt magasságba küldték és víg zengedezésre hivatott. Szeme, keze az Istené volt, mindent ő végezett ő általa. Isten nógatta őt folyton konokul, hogy véresen be a bozótba törjön magyarul s dalosan s hogy ne némuljon el a nóta. Szinte istenre-támadón követeli az ő pártfogását:

Most: vagy-vagy eldől, ha akarod,
Hogy ér-e valamit a kardunk
És hogy ér-e ez valamit,
Mit együtt kezdtünk és akartunk.

Titok vagy, ősi Titok, tudom én,
Velem együtt és a világgal,
De egy pernyi szeszélyedért
Még sem égek el hiú lánggal.

Együtt kezdtük, vihar-fellegek
Nőtték a fejemre azóta,
Te Isten, te Titok, közös
Bűnünk volt minden bűnös nóta.

Mikor még mint kicsi nebuló
Templomban diktáltam a zsoltárt,
Már akkor büntársam valál,
Már akkor is fölbujtóm voltál.

Éreztem viharos kezedet,
Mely fiatal hajamat tépte:
Te voltál az elindítóm
S kell, hogy te légy utamnak vége.

Az én ügyem a te ügyed is.
 Hogyha hívedet meg nem tartod,
 Nem hisz benned majd senkisésem:
 Isten. Titok elő a kardod.

A kimérák Istenéhez M T 13

Ez az Istenhez való köze, vele való meghittsége, a gyermeki hozzátartozás jogán egész a felelősségrevonásig, szemrehányásig meglepően szólal meg számos Isten-versében:

Ha van még Jó bennem, óh uram,
 Kérlek és nem is szomorúan,
 Óh mentsd meg belőlem.

Hiszen annyi jósággal jövék,
 Ám lelkennek szemérem-övét
 Letépte világod

Valamikor voltam örömöd.
 Ne hagyj itt ocsmány, bús végek között,
 Nagy gyalázatomban.

Egy kevésnyi jóságért M T 18

Uram, én Jehovám.
 Tudtam, hogy ölni nem szabad
 S Kain megölte újra Ábelt.
 Megöltem magamat. . .

Nincs senkihez közünk
 S te nem adtál elég erőt.
 Uram, hogy ketten legyünk eggyek
 A te arcod előtt.

E földön senki sincs,
 Ki vádolhat halottakat.
 Te sem. Uram, az Égben ott fent,
 Bár ölni nem szabad.

Kain megölte Ábelt M T 20

Isten ültette, vénítette őt, az ő akarata szerint virágozott, neki vidítnia kell ily ritka plántát őt vércsíkos fényű intő rendelés, ős Gögje hajtotta előre, ki kergés helyett hős célba tekintett és nem magáért gögölte magát. A perc-emberkéék dáridója idején dölyfösen hirdeti: «„engemet kötnek égbeli jegyek s el kell hogy jöjjön nászaink sora . . . nagyot végezni mégis mi jövünk, nagyot és szépet, emberit s magyart.» Egy másik költeményében: «ki úgy szeretek vallani s gyermekesült szájjammal itten beszél hoz-

zátok, ha bármilyen káromkodás is, a Harc, az Isten» (*Világ* 1914 júl. 26). Utolsó versei egyikében, melyben mintegy vissza adja a maga betöltött megbízását, a maga sorsát követelve, Utolsó hangos bizonyágát adja a maga missziójába vetett s mind végig vallott hitének:

Sok bajom nem volt istenemmel,
 ő hitt bennem és kiválasztott
 S kérdéseire válaszoltam
 „Mindig egy mámoros igennel

Az Isten a szívemben vagyok,
 Csak néha-néha el-kisétál¹
 S szeretem a szívemet nagyon
 Sorsokat bízott rá az Isten

Istenem, uram, elvégeztem
 Sorsaidat és rendelésed.
 De a szívemben nem találok
 En-sorsom, aki mindig késett. . .

Mi: jó társad, jó gazdád voltunk,
 Ne lazíts föl ily hív szolgákat,
 Hallod, uram, hallod-e, hallod?!²
 Mi magunkat kérjük, a sorsunk

Követelő írás sorsunkért (Nyugat 1918 aug. 16.)

Elhivatottságának egész lelkét átforrósító érzése olykor a lázas látomásoknak olyan apokaliptikusán nagyszerű képeivel, a dikciónak olyan heves lendületével hömpölyög előre, mint az ó- és új-szövetség legforróbb hevületű sorai (*Rázd meg szívedet* M É 157), Tartalma szerint a legcsodálatosabb, legizgatóbb enemű költeményei közé tartozik *A csodák föntjén* (H 131, megjelent a Nyugat 1914 május 1. számában). Mottója János jelenéseinek VIII. és IX. része, ahol a patmoszi látnok a világ mennyben elhatározott pusztítását trombitáltatja a hét Angyalok trombitáival: az első trombitaszóra az élőfák harmadrésze ég meg és megszárad minden zöldellő fű: a második Angyal szavára egy nagy hegy vettetek a tengerbe és a tengernek harmadrésze lőn vérré és a tengerben teremtett állatoknak harmadrészek meghala és a hajóknak harmadrészek elvesze; mikor a harmadik Angyal trombitáit, leesék az égről egy nagy csillag . . . a csillagnak a neve

¹ A reformáció korának elég gyakran használt kettős igehatározójú igeformája

² Ady egyetlen felkiáltójele.

pedig öröm és ... sok emberek meghalának; a negyedik Angyal trombitaszavára a hold, a csillagok s a nap harmadrészek homályosodék meg . . . «és láték és hallék az égnek közepette egy Angyalt repülni, ki ezt mondja nagy szóval: Jaj, jaj, jaj a föld lakosinak! a három Angyalok trombitájuknak szava, miatt, akik ezután trombitáinak» ... és ezek szavára kétezerszer száz-ezernyi számú lovagsereg pusztítja el az emberek harmadrészét. Ebből a szörnyűséges bibliai passzusból szövi a költő az ő káprázatait, melyeknek csodáit a nyolcadik angyal: a Láz küldi hozzá, «Minden rendestől eltéptem magam. . . életemet száz mással elegyítem, hogy csapdoshasson vitézül föl az álom s száz színű álom-rettenet»:

Csodálatos, képes rettenetek
Szent zavaros kora, íme, szakadt rám
Ülnek bennem víziók és valók
Szerelmesen, fájón összetapadván,
Hogy minden: ugyanegy legyen.

Így az öröm és halál-vágy után
Teljességgé, fantomossá válók,
Reggelt, oldást, bizonyt nem keresek
S leráztam a csak-ez és csak-egy jármot:¹
Már minden mindent vállalok.

A Láz és én vagyunk ma a világ,
Nem sietek, mert már el úgyse kések,
Csillag-zuhító angyaltrombiták,
Száz étellel fölérő jelenések
Visznek csodák föntjére föl.

Mi lehet más ez a költemény, mint a mi apokaliptikus korunk szörnyűségeinek előrevetített pythikus sejtelve?

A próféta-ság félelmetes, baljóslatú életsors, olyan isteni *áldás*, amely egyúttal átoksúllyal görnyeszt le az elhivatott, a kiválasztott embert. A próféta nem azért küldetik, hogy fajtáját tömjénezzé, hogy csak érte buzgó szeretetét hangoztassa, de hogy éles szemmel lássa, bírálgassa és ostorozza annak hibáit és bűneit, az istentől: az igaz élettől eltérését, hogy óvja a népét az őt fenyegető veszedelmek, isteni büntetések felidézésétől, magárvonásától s mert minden óvás és intelem hiábavaló: hirdesse a bekövetkezendő bűnhődést. A próféta a legtöbbször bajt, bal

¹ Azaz élete már nem a maga egy-élete, egy-járma, hanem a mindeneké.

szerencsét jósol; a profétikus stílus Mózes jól ismert átkától a krisztusi és szentjánosi prófeciáig és vízióig a faji és emberi szeretet fanatikusán őrző hevében a maga ellentétébe: a gyűlöletbe kergeti bele a szeretetet, mely a maga földiéletszerű megnyilatkozásában csak így lehet teljes és egész: a maga tagadásába omolva: szeretet és gyűlölet, áldás és átok a nagy indulata próféta-ember lelkében összeláncoltan járnak. (Adyt, aki az áldás és átok szót annyiszor szereti együtt használni, megkérdeztem egyszer, tud-e róla, hogy Budenz szerint az áld és átkoz szavak ugyanazt jelentik, mohón vágta rá: tudom és értem.) A próféta szerepe szomorú szerep: a bírálaté és az ítéleté s felülről diktált üzenetmondása az ő nemzedéke számára nem az örömet, hanem a szenvedést, a pusztulást jelenti.

Ady, ez a fajtáját vérével-lelkével lobogva szerető -magyar prófétaköltő egész pályafutásán át a magyarság szörnyű fátumát zúgta fülünkbe, amely fátum mai beteljesedése borzalmasan üt le ma bennünket, azokat is, sőt azokat a legsúlyosabban, akik az egy-emberiség megváltó isteni eszméjéért őszintén tudunk és tudunk lelkesedni. A magyar táj: rokkantak halma, nagy éjszakája. Budapest, a duhaj kedvek Eldorádója: Átok-város, hol mindenkinek utolsó tor int, mindenkit temető-láng vakít, ahol mintha a víg halál lengene. A magyar föld: Ugar, lelkek temetője, magyar temető, naptalan Kelet, rég-halottak pusztája; Magyarország: rossz csillagú, Ködország, a Bakony ok Bakony a, juh-legelő, erejének öngyilkosa, téli Magyarország, Guignol-országocska. Sebes magyar szívünk összeszorul és vérzik, hogy néz és lát bennünket a faji költészetnek ez a zsidó próféták mellett leghatalmasabb szavú énekese, hogy hirdeti mindvégig a tragikus magyar sorsot, a nagy összeomlást. Anyja azért jött, hogy az átok sarját szülje erre a bus magyar földre, az új hangú tehetelent, pacsirta-álcás sirályt, aki siratja magát és a népét. Dacos Hunnia álmodva vívja a régi csatát, veri a jövőt: balladát akar. Az iszákos, vén Duna maga is meghökkenve vallja meg neki, hogy igaz az átok: «mióta ő zúgva kivágott, boldog népet itt sohse látott. A Dunatáj bús villámhárító, félemberek, fél-nemzetecskék számára készült szégyenkaloda. Sohse lesz másként, így rendeltett.» «Hárman vagyunk csupán a nagy Mezőn: az Isten, én és egy paraszti átok, s én jól tudom, mindnyájan meghalunk, csak egy nagyot, kíméletlent kiáltok.» Az ő magyarsága véres és fekete, véres és szomorú, nincs ilyen átkozott, nincs ilyen igazi. A magyar

síkon át nagy iramban nyargalva a gőzössel, úgy érzi: «halottak vagyunk és álom nélkül álmodunk, én s a magyar tanyák.» Egy más költeményében: az éjbe futó gőzösből nézi az alacsony tanya-házakat és sok nehéz könnyes jóslást sír ki onnan az Alföld népe sorsáról. Éjjorák sorján kis falusi házukkal csöndes nagy sugdosásban sírják ki egymásnak mély titkaikat. A magyar vigasság: halál-hívás. A nagy jó deli magyar legényektől elrabolt Dal-kis-asszonyokra sötéten száll le az éji nász. Nekünk Ázsia síkja parancsol, ott hósek voltunk, itt gyávák vagyunk; ott nem ismertük a Pénz gondját, itt nyomunkban van a fekete ördög. «Jöttünk, mert hitt a nyugati Vagyon, de erőnk nincs a küzdelemre s nyilaktól vérezünk agyon.» «Fejünkre lassan-lassan nőnek a beteljesedett végzetek tegnapján és mostanján az Időnek; mindenki mindenkiért beteg, beteg századokért lakolva.» Egy nagy elforduló undorral szeretné fölszabadítani harag-hörgítette magát és kétségbeesett tehetetlenséggel búgja: «egy-két szegény íródiák sohse állított meg még sorsot és népeket veszejtő titkos, törvényes, nagy tragédiát.» Feljajdul: «milliók buta révülete milliókért vérez bennünket gurulón és ártatlanul. A mi epokhás szegény szívünk vérével, óh, csak csoda esnék, fűthetnök majd javult unokák égni-vágyó és erős testét új szent Januáriusok.»⁴ «Irigyli amerikai véreit, a messzi magyarokat: «itthon már minden elveszve előre s boldogok vagytok: messze vagytok tőle.* Próféták új szavával szól: «nem kik merlek tagadni múltat, de kik nem magvak a Jövőnek, mindig azok, akik kihullnak (az idő rostáján): világok, népek, girhes eszmék . . . Óh aszottak és be nem teltek s óh, magam is fajsorsom osztván, be igazság szerint hullunk ki a kegyetlen óriás rostán, kedvét nem töltvén az Időnek.» Évekkel a világháború előtt megcsapja annak viharja: «minden rém riogat, nagy kísértet-lovak száguldnak az Ég boltján. Mégse törjük fejünk szegény magyar egünk ostoba, rossz mai sorsának majd eldőlő mivoltján.» *Véres panorámák tavaszán* (K 99) éneklí: «Kintről: felénk-tátott földszakadékok, bent: a régi sötétség, fürtelem, . . . halál kaszál gazos kertünknek alján (a balkáni háború), úri sírásók s zsebrákok dúlnak itt bent, kövér papok árusítják az Istent s döglevegő leng a Tavasz fuvalmán, s nekünk, ha végítélet jönne is, úgy kell állnunk, mintha hinnők,

⁴ Nápolyi babona szerint a még a kereszténység első századaiban vértanúságot szenvedett szent Januárius ott őrzött, alvadt vére, a szent halála minden évfordulóján forróvá olvad.

hogy győzünk . . . Szép szemben állni ezernyi pokolnak s kis otthonunkban harcolni ki rendet, mikor körülünk véresen loholnak nép-óriások, századok, világok és trónok és ősi álmok remegnek, keresni egy kis bús országnak álmát, mikor az ég piros sátra alatt játszódnak le hóhéros panorámák s mikor olyan kis gondja a világnak, hogy nem tisztul Hunnia piszkos ólja . . .» Végzetesen jósolja: «városok, mezők elpusztulnak itten s lélekbéli s való vetéseinken zsebrákláb vagy kozáklópata taposnivalót egyként nem talál majd.» (Világ 1914 január 18). Az 1914 év Húsvétját, a fekete Húsvétot, beteg szívvel köszönti: «utat készít itt most a Fátum s letépi Húsvét minden zöld díszét... milyen jó volna máskor élni s tán másbol, mert itt mindent letép a Fátum: fényes Húsvét, be fekete vagy.» «Itt tiporni fognak, hamarosan fognak, éhes a magyar föld, éhese csókoknak, vagy mi adjuk néki, vagy megy idegenekhez.» (Világ 1914 június 14.) Úgy sejtí, hogy Hadúr is szétszórja népét, »miként egy régi, bánatos erdélyi prédikátor írásba róta keresvén zsidókkal atyafiságunk. Fajtája előre világosan-kétségeesetten látott és jósolt veszedelmét az óság-tartóknak, a »grófi» és vármegyei politikának tulajdonítja s ennélk képviselőin a legszilajabb gyűlölet ostorával suhintgat végig, a legveszettebb dühvel fordul ennek a hazug fajirtó nemzeti politikának legpregnansabb, gyászos végű reprezentánsa ellen, akire az átkok átkait szórja: «vén ajtóiknál hiába állanak cifra ruhájú szolga-hajdúk, háló kamrájukba a Sors beoson . . . s hiába jönnek vérebekkel: gyáva a zsoldos s azé, ki fizeti, veszett zsványoknak éj a sátoruk, de tiszta bátraké a reggel, az ész, a tűrés, a mag és a Jövő . . . rejtett törvények kibontják titkukat, miket érisig rejtettek. Tombolj zsvány-had, az átok fogott.» Még jóval a háború előtt fájdalmasan idézi föl a jövőből a «szemeink utódjait»: «be titkosak ma a gyerek-szemek, mintha nem látnák a bűnös magyar Mát, vagy mintha takarnák, bunyón takarnák a magyar Jövőt, mely csöndes szárnyal eléjük lebeg . . . Szemetekben rejtőzik a titok: mi lesz a Tisza-Duna táján majdan, ha mi könnyes jajban, jajban és könnyben hunytuk le szemünk s a Föld megindul s háborogni fog.» (K 111) Mindezek az idézetek a háború előtti időkben írt költeményekből valók. A világháború kitörése után magyarságában és emberségében megtörve előre elveszve lát mindent. Fajtájának ősi tragédiáját látja felújulni: «a más sors úgy licitált ránk mindig, mint vásott kegyetlen uzsorás.» A mesebeli Jánosnak, a vitéz magyar parasztnak, újra gyürkőznie

kell a Halállal, hadakozni a Sárkánnyal a messze városért. Föltámad képzeletében a vak ügetésű ősi eltévedt lovas, a régi századokban is maga se tudja kiért-miért harcoló magyar kísérete, szembemerednek vele a régi titkok, régi erdők és nádasok és a hajdani eszelősök; Bercsényi marsall új huszárja, aki már nem tudja haragja okát, csak dül-robog mint a buta bánat. Minden faji szeretével nézi a nótázó vén bakákat, a Végezés ormán járókat, a regéknek ősi népét s hősi népét túl minden hősön, «aki rosszkor jöve s rossz helyre téve átugrik Sorsot, Jelent, Voltat). Nemzetének rokonalansága, cserbenhagyottsága, szegény préda-volta a magyar sírások egész özönét indítja meg benne: ő a magyar bánatok legvertebb siratója. Visszaemlékezik a borzasztó nyáréjszakára, a baljós jeléssel telire, az élt s volt világ fordulására, amikor az «iszonyúság a lelkekre kaján örömmel ráhajolt» s «véres, szörnyű lakodalomba részegen indult a Gondolat, az ember büszke legénye.» Fájdalmasan hordja külön emberi és magyar szenvedését, hogy a szent gyötrött sokaságba nem tud beleolvadni. Előre látja a «dies irae» közeledését, amikor majd elsiratják, amit ő siratott s arra alkonyúlnak, amire ő rávirradt s riadtan érzik az ő igazait: «sokan sírnak majd még miattam.^ Szeretett politikusa halálakor gyászos gyászú vigasztalásként az ő nagyszerű élethitéhez menekül: «hátha azért mentél, mert megindulván a Föld, Tenger és az Ég, megindulunk mi is mind le utánad magyar harcokat más csillagon keverni.»

A fajta életébe-sorsába beleolvadásnak ezt a teljességét, amely egyben Ady profetikus ihletének részben magyarázatát is szolgáltatja, a zsidót kivéve, egy nemzet irodalmában se találjuk meg ennyire. Ady életének-költészetének ez a mivolta is láncos kapcsolatban van a magyar múlttal, a magyarságnak messiási vonásaival. A könyvnyomtatásnak magyar földön elterjedése óta nincs a magyar irodalomnak olyan nagyobb fejlődési stádiuma, melyben költészetünknek ez a karaktere többé-kevésbé ne ütköz-nék ki, úgy hogy Ady ebben a mivoltában is őseredetien magyar. Tudjuk, hogy a reformáció és ellenreformáció korának, magyar irodalmának végig kelékeny motívuma a magyarságnak a zsidósággal való szellemi rokonsága: a magyar vallási költészetnek, a Zrínyi eposzának ez az eszme az ihletője s itt-ott a kuruc költészetben, Csokonaiában is megtaláljuk a nyomát ennek a messiási életérzésnek (Csokonainál: *Marosvásárhelyt gondolatok*, de különösen egész lényének internacionális szélességű fajisága), sőt

nemzeti költészetünk reprezentatív erejű más. költőiben is (Bersenyi, Kölcsey, Vörösmarty). A magyar nemzeti eposz alkotásának egész költői generációkat izgalomba hozó ösztöne sincs a magyar kultúrának e nélkül a mély gyökerű sajátsága nélkül. Részben ennek a magyar történelmi energiának a hatását sejtem a Petőfi egyéniségének és költészetének messiási és profetikus vonásaiban is (meg is írtam ezt *Petőfi* c. értekezésemben, 1911): ő benne is erősen élt a magyarság elszigeteltségének, elhagyatottságának, egy ránk évszázadok óta gonosz súlyával nehézkedő idegen Imperium, által való keserves elnyomatásunknak érzése-tudata, ami hathatósan támogatta őt szintén nagystílusú küldetéses életében és költészetében.

A profetikus látásnak és beszédnek egész külön pszichológiája van. Az életnek ebben a szemléletében-érzésében először is a már említett szempontot kell figyelembe venni, t. i. a próféta fajtájára zúdított haragja és fajtájának féltése, egész a reménytelenségig, a leglázasabb szeretetnek megnyilatkozása. Ady különben is nagyon gyakran összerántja az ellentét-motívumokat: egyik legbecsültebb, legszeretettebb tanárának küldve üdvözlétét, így fejezi be sorait: «én jó mesterem szeretném a kezed áldva-átkozva, sírva megcsókolni»; nemzetéről szólva is sokszor együtt használja a két érzelmet: «utálatos, szerelmes nációm», «magyarságomnak borzasztó, utált és átkozott szerelme», «tied vagyok én nagy haragomban, nagy hűtlenségben, szerelmes gondban szomorúan magyar» («kicsi országáról»), «olykor utálok, néha szeretem: ennyi emberséges bánatot nem adott volna más fajta nekem», «búsan büszke voltam a magyarra» és így tovább számos magyar versében. A második mozzanat, melyet nem szabad szem elől téveszteni: a profetikus látással járó lelki izgalmak, amelyek a prófétával mindent a rémület és túlzás nagyító lencséjén át nézetnek. A nyugodtabb Ady, az ember, nemcsak akart bízni, de bízott is s a hozzá méltó hittel bízott a magyarság jövőjében; a *Világ* 1914 évi egy novemberi számában írja pl.: ... «nincs az a világhatalmasztrófa s utána a vízözön, mely ezt a drága magyar nyelvet félreszorítsa. Szégyen és gyalázat, hogy sokan komolyan félnek ettől és gyalázkodnak ...» Költeményeiben is számos helyen fejezi ki egyenes formában is ezt a nagy fajta-szerelmet és nem az ellentét képletében, ami különben — ez írás elejétől hangoztatom — Adynak nemcsak szűkebb értelemben vett profetikus stílusát jellemzi, hanem az ő legprinciálisabb élet-

érzését is; igazában ez a legprimérből fakadó forrása Ady egész profetikus lényének is. Az olyan költemények mint: *Mátyás bolond diákja*, *Egy jövő költő*, *Négy-öt magyar összehajol*, *Vitéz Mihály ébresztése*, *Levélféle Móricz Zsigmondhoz*, *Elhanyagolt véres szívünk*, *Elmenni távolra pusztulni*, *Az utolsó hídfő* és még igen sok és a legtöbb kuruc vers, a költő fajtája iránti rajongó szerelmének «közérthető» nyelven tett vallomása. Utolsó éveiben írt hazafias versei egyikében, az ő profetikus hangú s így a bibliai exegetika módján magyarázandó költeményeitől eltérően, nyilvánvaló bizonyosságát adja az ő magyar hitének: «Magam s fajtám jobban szerettem száz hazafias vigadozónál. Száz tromffal jöhet ez a veszett világ, veszhet s neveteth vén szemeim előtt, ifjúság babonás hitével hinni fogok, mégis hinni — bennünk.» így látva, így értelmezve áll előttünk az igazi magyar Ady.

A «finom remegések» költőjénél, a leglírikusabb lírikusnál sohse szabad megfeledkezni a pillanatnyi hangulatok és indulatok kormányozta emberről. Az életet folyton ellentétező lényének következménye, hogy ő: «az alakos játék, a százszor zárt litok hős futó bölcse» «cselek, barlangok, vermek, kárpitok, bozótok, lárvák» rejtekébe rejti igaz, valóságos magát, hogy «él és csal titokbaveszeten», bár «bárki másnál több és gazdagabb, mert csak a koldus egy és leplezetlen.» Ady élethite és optimizmusa föltétlen, Ady az őt értő előtt, minden szomorúságai dacára is, Leibnitznál leibnitzabb és Petőfinél petőfőbb. Aminthogy ez logikusan is folyik az ő végtelen életszerelméből, amelynek leghangosabb érzése és gondolata: az egyik életből a másikba újra és újra vágyva visszavágyó örök élet-akarata.

Ady élethite, életszeretete a háborús évek legszörnyűbb megriadásai közül is tiszta csengéssel csendül ki. A *rabbiság sorsa* (H 106), *Áldozás piros kedvvel* (H 160), *Tovább a hajóval* (H 174), *Új s új lovat* (Nyugat 1914 nov.), *Ember az embertelenségben* (H 16), *Az élet vőlegényei* (Pesti Napló), csupa hívő versek, az Élet rendíthetetlen hitű prófétájának isteni sugallatú kinyilatkoztatásai. Micsoda ujjongó, minden földrengésen, világégésen felülemelkedő életszerelem tűz lobog fel és világol ki *Az ősz dicséretében* (H 109):

Evoé, Élet, be gyönyörű ősz jött,
Talán legszebbik ősze a világnak,
Ma, mosolycsokrát szórom szét a számnak ...
Evoé, Nap, nincsen baj égen-földön ...

Élet, ma hallom csengőn a szavad:
 Nem milliónyi ilyen-olyan ember,
 De Ember az Isten ígérete ...
 Dajka-nóták és tanító-szavak
 Fölzuhognak bíborban egybe-forrva:
 Sohse vághat rosszat az ember sorsa:
 Ím, tábor vagyok gögben, egyedül
 (Be jól van, vélem, minden, ami van)
 Szívem napos víg rétként elterül.
 (Hallom, hogy az egész föld dübörög
 És átkozódnak, kik másszor imáznak):
 Ma mosolycsokrát szórom szét a számnak,
 Evoé, Élet, be gyönyörű ősz jött.

Egyik legszebb Ady-émlékem, hogy Ady, akit — akaratom ellenére — e vers írása közben zavartam meg s vittem magamhoz (egy Ady-kötetem címlapjára aznap este tréfás kötekedéssel írta be: . . . «Köszönöm, hogy megakadályoztál szépnek indult versem megírásában»), e költemény utolsó versszakát nálam írta meg s aztán kis társaságunkban fel is olvasta az egészet.

Az imént, Ady verselésének tárgyalása után, megkísértettük megfejteti, hogyan szűnik meg az egy-emberiség és fajiság (internacionalizmus és nacionalizmus) ellentéte a mindig faji jellegű versköltészet formai megnyilvánulásában. Szeretnénk most rámutatni arra: hogyan lesz Adynál megbékült eggyé ez a két ellenséges ellentét az ő költészetének eszmei és érzésszerű mivoltában is; megéreztetni, hogy ez a legfajibb ösztönű és érzésű magyar poéta egyúttal a szónak minden igaz értelmében internacionális költő, híven lényének ebben a nagy tulajdonságában is magához, a folyton az élet ellentétei között vergődő s azokat végül is egy nagy harmóniában legyőzni tudó gigantikus egyéniségéhez.

Hogy mennyire nem egyszerű probléma a művészre nézve, ennek a két ellentétnek a költészet tartalmi mivolta szerint való összebékítése, annak Goethe élete és költészete a példája. Tudvalevő, hogy ő, csak kultúráért lelkesedni tudó életérzésében és világnézetében, csaknem emberietlenül olimpuszi göggel tartotta magát távol minden nacionális hangulattól. Elsősorban nem az ő francia- és Napoleon-bálványozására gondolok, ami engem — nem tagadom —, ha értem is, egy kissé mindig különösen érintett s be tudtam látni a korabeli németek és a német utókor rosszalását is az ő e viselkedésével szemben; de főképp az van előttem, hogy a költő művészi érzésében és szimpátiáiban nem

látom annyira az összeforrottságot a németiség kultúrájával (az persze megint más lapra tartozik, hogy Goethe az ő saját művé szelében a legnémetebb német költő). A Nibelungenliede! pl. nagyon módjával tudta élvezni s a XIX. sz. kezdetének nem egy nagy romantikus s nemzeti érzésű írójával szemben pedig (pl. Kleist) egyenesen bántóan igazságtalan volt. Nem szeretnék félreértetni: tudva tudom, hogy Goethe sokszor és nagyon értékelte a régi s a maga korabeli német művészetet is, tudom, hogy ifjú korában milyen odaadással foglalkozik a középkori német építészetrel, milyen nagy bámulója a meister Ervin remekének, a strassburgi dómnak, s élete vége felé mennyire érdeklődött az egész középkori német képzőművészet iránt, hogy támasztja fel halottaiból a nürnbergi meistersängert, Hans Sachsot, — de; i görög művészet mégis mindvégig összehasonlíthatatlanul közelebb állott az öreg s már romantikussá lett Goethe szívéhez is. Az internacionális és nacionális érzés összehangolását mindenestre sokkal inkább meg lehet állapítani pl. a francia Hugo Victornál, mint nála. Mintha ennek az antinacionális goethei életérzésnek hatása lett volna a modern német költészetre és esztétikai értékelésre is. Nagyon tanulságos egy mai német irodalomtörténész és esztétikus bírálata és szemlélete az egész nyugati irodalmi kultúráról: . . . «die modernen Dichter betonen doch im allge meinen das Besondere ihres Wesens und ihrer Aufgabe zu stark, um volkstümlich sein zu können. Seit Victor Hugo kann kein Dichter ein Nationaldichter genannt werden, und *bei ihm hing es mit den Grenzen seines Vermögens zusammen* (Die Weltliteratur im zwanzigsten Jahrhundert von Richard M. Meyer, Stuttgart und Berlin 1913.).

A mi költészetünkben Petőfi világnézete az első fényes bizonyosság rá, hogy az egy-emberiség és a nemzeti eszme közötti ellentétet át lehet hidalni. Az ő megfejtését a következőkben lehetne röviden megfogalmazni: a Petőfi legnagyobb eszménye: a világszabadság (Petőfi mottója, Egy gondolat bánt engemet stb. stb., prózai írásai is) s ebbe mint faji fogalom beletartozik a népek (s az egyéniség) felszabadulása is, ezért kell küzdenie minden nemzetnek; amikor a magyarság nagy közjogi harcát vívja (Kossuthék így fogták fel az 1848—49-iki függetlenségi harcot), a Petőfi érzése és látása szerint a világszabadságért is folyik a harc (1. már idézett Petőfi c. dolgozatomat). Egy kissé elvontabban fejezve ki a dolgot: a Petőfi világfelfogása szerint

a nemzeteknek az egyetemes emberiség nagy céljainak, a fejlődés eszményeinek szolgálatába kell állítaniok az ő nemzeti életüket, így olvadva bele az emberiség szent közösségébe.

Ady erős internacionális érzése (amelyet ő mindig büszkén vallott) és költészetének ez a tartalmi karaktere, először, bármilyen furcsán is hangozzék, szintén a magyarságából indul ki. Szomorúan látván a mi elmaradottságunkat a nagy nyugati kultúrák fejlettségével szemben, a neki megadatott érzéserőnek intenzitásával szenved a magyar kultúra inferioritása miatt s hirdetője lesz mindazoknak a nagy modern erkölcsi eszméknek, melyek — hite szerint — a nyugat fejlődését biztosították. Ezeknek az eszméknek költői propagálásában a Dózsa György¹ nevének és mozgalmának szimbólumát használja föl, a magyar zsarnoksággal és maradisággal az ősi magyar forradalmiságot szegezve szembe. *Az Illés szekerén*-től kezdve Ady állandó és legihletőbb verstémái: a haladás, a fejlődés eszme- és érzésvilágának hirdetése és különösen a nép felszabadítását, jólétét célzó nagy kultúrgondolatok. A magyar múlt feudalisztikus mozzanatait soha magyar publicista vagy szociológus nem ostromozta olyan hevesen, mint Ady. Úgy érzi és remélve-reméli, hogy a munkásság és különösen a magyar munkásság forradalma nem várthat már sokáig magára. «Harcot és dögvészt aki hoztál babonás régi századokra, kelj föl, óh, kelj föl szent vörös Nap, reám ragyogva . . . Sokáig lesz, sokáig tart még a régi sors, a régi átok? Késlekedő, tunya, vörös Nap, hozzád kiáltok» (I 76). «Vörös csillag, ragyogj és trónolj, mióta ember néz az égre, vörös csillag volt a reménye» (I 93). Az őt megtagadó magyar proletároknak kínálva-kínálja a tőlük nem kért, kicsúfolt semmit: «az ő forradalmas lelkét», akár kell, akár nem kell nekik (Sz 77). Az Új kísértet vörös mezét vígan és újból ölti magára (M É 108). Hugo Victorként reméli, hogy egykor «eggyé egyesülnek az új világok, az új birodalmak . . . egy lesz majd millió világból. . . zengjen a dalod, szent Forrongás s te nagy Egy-Világ, zengjen a himnuszod» (M É 65). Egy új Csaba-legenda dalol lázasan a lelkében s esküszik, hogy «szent masszával lesz betöltve a szaka-

¹ Nemrég meglepetéssel olvastam a Márki Sándor *Dósa György* c. nagyobb monográfiájában a következőket: a széles elágazású nemesi Dósa családok között a makfalvi Dósa György családjához „a belőlük kivált uzapaniti s a később beléjük olvadt diósadi Dósak” állnak a legközelebb. Ady ősi családjának predikátuma szintén: diósadi (etimológiája diós-adi, az Ady család eredeti fészke). A Márki munkája 1913-ban jelent meg.

dék, Hunnia sivár szakadéka, ez a mindennél szomorúbb: itt lesz, esküdtünk, vén úrfiknak s alj-aggoknak termő toruk. Megtaláltuk az őseinket: mennyi bús homlokú magyar, kinek azért kellett pusztulni, mert újat, emberit akar. Megnyíltak lángolóan előttünk a Bólyai-s Csere-sírok s hozzánk szegődtek szép sorjában az árnyas, magyar mártírok. S minden halott, ki élt magyarnak, javítónak is valaha, a mi seregünk légi szárnyán a magyar Isten lovaga... Itt már csak igazságtevés jön, mert a bűnösök már nagyok: adjon a Sors belénk oly bosszút, amilyent Csabának hagyott.» (*Csaba új népe* M É 114). íme, hogy ömlik a két ellentétes nagy motívum: az internacionalizmus és a nemzeti érzés, egyik a másikba. *A Magunk szerelmétől* mind hevesebb lesz a forradalom utáni vágya és az elkerülhetetlen forradalmi átalakulás szükségességének érzése s ez is a leggyakrabban a magyar érzésbe bujtatva. «Orrlikaik már így tágultanak ezer éve vagy több időtől óta. Járt a bárd és a négy éltetés s földrengésre lezúgó úri nóta: régi dal, régi dal. De rengj csak, Föld, mert elvégeztetett, ő, buta tornyok bábelien esnek, s hajhó, majd véres, szép uccák során bős torony-lakók romok alá esnek: régi dal, régi dal» (M Sz 100). «Fél-országnak nehéz melleiből fekete és vörös bosszúk hörögnek. Falura város csönd-jellel köszönt s szörnyű szava lappang e néma jelnek: a titkos átkok halk tárnáiban sohse hallott pokolgépek hevernek. A Csönd fog itt mindent megváltani, süket ölén alusznak robbanások s ez a kicsi ezerszer lekötött ország robban. Mikor télbe beásott bitorlói meg fogják áldani meleg sarcát e hideg csöndes rögnek, váratlanul taposón hirtelen a titkos ágyúk dühvel földörögnek» (M. Sz. 102). «Budapestnek futós utcáin s falvaik csöndjén dühök remegnek. Süpped a föld, ha súlyosat hágnak, olyat látunk, amit sohse láttunk: oldódik a nyári melegben fagyos, keserves magyar átkunk . . . bőrünk alól kisüt lobogva már vérünk, e bús, mindeddig lomha. Csönd van, mintha nem is rezzennénk s rohanunk a forradalomba» (M Sz 105). Magyar és nemnacionális érzése mind jobban és jobban keveredik össze s a költeményeit ciklusokba foglalni szerető költő utolsó két kötetében még kevésbé tudja szétválasztani a magyar verset az egyetemes emberi sorsról szólótól.

Ady nemes emberi érzésének egyik legszebb bizonyossága: állásfoglalása a nemzetiségi, faji kérdésben és rávalló elvi filozofizmus. L. az ő románokról, csehekről, szerbekről, oroszokról szóló prózai írásait (főképp a *Világban*). Micsoda el-

fogulatlan, minden korlátolt sovinizmuson felülemelkedő, «agy kulturális megértésre, elhomályosíthatatlanul világos látásra valló emberszeretetet szólal meg ezekben az elmélkedésekben. *A magyar jakobinus dalában* (I 30) együttérez Magyarország minden elnyomott fajtájával: «Dunának, Oltnak egy a hangja, morajos, halk halotti hang. Árpád hazájában jaj annak, aki nem úr és nem bitang. Mikor fogunk már összefogni? Mikor mondunk már egy nagyot mi elnyomottak, összetörtek, magyarok és nem magyarok?» Egy még a háború első évében, ha jól tudom, a *Világban* megjelent kis jegyzetében szomorú rezignációval emlékszik meg a boldog Svájcra, ahol a paraszt önérzete nagyobb, mint egy magyar grófé, s arról, hogy mi is Svájcnak indultunk és — landsknechtek lettünk. Páratlan humanizmusának ez a pecsétje van a zsidóságról tett észrevételem is. Az üldözött magyarság «véres, kergetett vadja» nem állhatott be soha egy, az emberiség közösségéből évezredek óta száműzött és megvetett, sorsos fajta értetlenül és embertelenül általánosító igaztalan gyűlölködőinek sorába: megáldja: «a választott fajzatot», «a bélyeges sereget», «az idő kovászait» s együtt fut ezzel a «csúnya, sárga, foltos sereggel». A Galilei-körnek, ennek a csaknem egészen zsidó ifjúságból álló egyesületnek, mindig szívesen és szívből küldte az ő magyar és internacionális riadóit (V 185). ő, a «koldus jobbak gyermeke, miként ezer éve, tavaly», mindenkit «testvérül fogad, ki tiszta ember és magyar». S ez a magyarság az ő szemléletében nem vérségi, de kulturális magyarságot jelent elsősorban: a felé a szegény kis magyar felé tárul ki karja, «kit magyarrá tett értelem, parancs, sors, szándék, alkalom» (M É 98). Ez a magyarság híjával van minden olyan érzésnek, melyet rossz és hazug értelemben szoktak nemzetinek nevezni, vagy igaz megjelölése szerint sovinizmusnak, amely teljes tagadása az egyemberiség eszméjének. Az igazi faji érzés azonban kiegészítő része az emberiség nagy gondolatának. Az igazi szocialista művészet sem az, mely harsogja a tendenciát és egyébként művészietlen, de az, mely tendenciátlanul igaz és művészi megszólaltatója a szocializmus eszméinek. Ady vagy Petőfi művészi világnézete is sokkal inkább költészete annak, ami a szocializmusban érték és maradandó, mint egy vérig hű szocialista művészietlen művészete. Az igazi fajiság egy az internacionalizmussal, de a fajiságot semmibe sem vevő internacionalizmus, mely nem érti meg a fajiság kultúrjelentőségét: internacionalizmusnak is hazug.

Dőljön össze «Hunnia úri trágyadombja, ez a világnak nem közösse», de éljen az az «örök: ó s új hunn poétaság» s az a magyarság, mely egyúttal az emberségek embersége: a Csokonai, a Petőfi, az Ady és ez is igaz szó: az Arany és a Vörösmarty magyarsága. Nagy erkölcsi, emberiségnevelő eszméknek, a kor irányeszméinek ott kell lenniök a művészetben is, de a művészetben keresztül; művészet tendencián keresztül, a mondvacsinált művészet: a tendencia kedvéért való tendencia maga a művészetlenség és ezért: maga a megcsúfolt tendencia.

Így békélnek meg az ellentétek azonossági energiájánál fogva az egy-emberiség nagy eszméjének s a fajiság örök-igaz gondolatának ellentétes motívumai a megtisztult faji érzésben.

Évekkel ezelőtt, még 1908-ban egy fiatalos hévvel és naivsággal s felelőtlen meggondolatlansággal írott friss úti naplóban az a vád érte Ady Endrét, hogy: «a maga baján túl soha nem látott, ez igazi poétái vonás, de összeszorítja a jellemét. Lehangelő hatással van rám, — mondja ez útirajz írója —, mint maga az élet.» Két évvel később Ady ennek, a véleményét akkor már megváltoztatott kiváló írónak egy verset küld, melyben felel erre a tévedésre: «látom magam magam tagadva, eldobva minden hiúságot, fehér lovagként mint csatázok meg se született milliókért, voltam nem ismert, megalázott, de a lelke ujjongva vágat». Az Ady életében és halála után nem egyszer hallottam őt jól ismerő emberek szájából is, hogy nehezen lehet benne összeegyeztetni a költőt az emberrel. Én a vele való személyes érintkezésben is nagyon sokszor éreztem benne a kivételesen nagyszívű embert, aki — egy kitűnő magyar író is ilyenformán jellemezte őt és nagyon igazul — szinte magától is szégyenkezve leplezte az ő tüzes szívét-lelkét az emberek előtt, akiktől teljes megértést úgyse remélhetett. Micsoda nagy dokumentumai vannak ennek a forró, egész világot magához ölelő szívnek az ő költészetében. Ez a próféta-, ez a messiás-lélek, ez a «rokona, szeretője, vágyója, buzdító ja az egész világnak», (H 83) nemcsak fajtájának, hanem, az éj meghitt titkos csendjében, az egész emberiségnek szomorúságát szenvedti végig:

Álmom, ha kínnal elcsalogatom,
Úgy terül rá testem-lelkekre
Idegenül és fonnyatagon.
Kiabáló jajjal, hidegen,
Mint őszi tarka virág-halom.

Virág-halom és rajta fura dér,
Ezer másnak szívéből hullott,
Piros hó-harmat: a vér, a vér.
Piros és búshideg minden itt,
Élet, árnyék, virág és babér.

Kinek csak valaha vérkönnye hullt,
Siet az én virág-halmomra,
Itt virrasztgat minden nyomorult.
Az én álmom riadt, őszi kert,
Hol minden holt virág összebújt.

S mikor kín-álmom ébresztve lohad,
Futnak a színek a szememből
S tipornak szilaj vihar-lovak
Véres, őszi virágos kertemen
S hallok a futó sóhajokat),

Az én virághalmom M T 49

Kisbírójával, a Kétséggel való beszélgetése is ennek a nagy szívnek dobogását fájditja bele a lelkünkbe:

«Ember, mit akarsz és ki vagy?»
Sírok és a síróké vagyok.

«Van-e tűrni másokért erőd?
Van-e nagy, igazi hited?»
Nincs, de meghajlok a hit előtt.

«Milliók könnye nem sok neked?
Miért nem sírsz csak magadért?»
Mert én mindenkiért szenvedek.

«És ha meghalsz a kínok alatt?»
Milliószor szebben halok,
Mert az én sok könnyem itt marad.

«És tovább is így csörtet a lét?»
De a könny-ár majd összegyűl
S elönti a világot: elég.

A könnyek haszna Sz 78

Mikor a gyár-marta szép, sovány, bús alvó, a horpadt mellű, kiálló vállú hús esztendő legény újpesti vackán tiszta ágyról, tiszta asszonyról, több bérről, egy jó tál ételről, folttalan ruháról, tisztességről s emberibb szavakról szövö álmat és vígan fölkaçag, az ezt megérző költő megállítja a duhaj kedvek Eldorádóját:

«csupán öt percig álljon üritetlen a bor dús asztalán dús nábobidnak, mert valahol talán utolsót álmodik a nyomor» (Sz 82). Ő rendezi a szomorú Thaiszok tavaszi ünnepét: «A csókos város pihenjen, ez a tavasznak ő csoda-napja. Szűz szerelemről énekeljete szegény leányok. Ez egy napon csókját pénzért Thaisz se adja. Festékes ajkaitok elé a szent tavasz virágait tartom. Virágra hulljon ma a csókotok: ma nem úr a Pénz. Énekeljete. És siessete, mert jön az alkony» (V 134). Látja a palota előtt a gazdagokat megremegetető Lázárt, az örök őszi bénát: «a Földön, még, szokás örülni, ő is szeretne néha-néha, ő is szerelne láncra kelni s rőt erdőben, rőt szatírokkal tréfás dudánál énekelni» (V 110). Hiába dül a világháború minden rettenete, újra elindítja erejét a Földről: «indulj csak vakmerőn, mint régen-régen cselekedte»:

Ékes magyarnak soha szebbet
 Száz menny és pokol sem adhatott:
 Ember az embertelenségben.
 Magyar az űzött magyarságban.
 Újból élő és makacs halott. (H 10)

A Tavasznak alkonyatán (M É 71) az emberiség ölelő szeretetében érzi, hogy mindenkit szeretett, kit szeretett, bántott, ki csak él s a költeményt így fejezi be: «a tarka egek utólszor akarják simogattatni, akiket szeretek» s zárójelben utánveti végső sorú: «Ma és utolsó óráig mindenkit szeretek, ámen.»

A magyar kultúrának egyik legcsodálatosabb, legistenibb látványosságául adatott, hogy ennek a világirodalom leg-egocentrikusabb s ezért legtragikusabb erejű lírikusának élete (a tragédia a maga transzszcendens eszmei konzekvenciájában nem a pusztulást, hanem az életen való diadalmat jelenti) hogyan szélesedik költői pályafutása során mind egyetemesebb jelentőségűvé. Amit benne az egyén átél, az mind a közösség: a fajtája, az emberiség átélésévé magasztosul át. S első jelentkezésében, ízlésében milyen szokatlanul, milyen idegenül, — így volt, mondjuk ki —: milyen nevetségesen furcsán — sőt furán — ható volt ez a poézis; ki volt az, aki kezdetben ne érezte volna az Ady különöségét, bizarrságát s íme, ez a mindenkitől elütő egyéniség az egész fajtája, az egész emberiség reprezentánsává magasodott fel, bámulatos példáját adva annak, hogy minél eredetibb és különösebb a művész egyénisége, annál egyetemesebb értékű is. Nem tudnék költőt megnevezni, aki életének és költé-

szetének tanulságaival annyira dokumentálná az egyén és a közösség ellentétének azonosságát vagy elvontabban kifejezve: az ellentétek azonosságának élettörvényét, mint Ady. A költő maga is ámultan állapítja meg életének ezt az egyetemes értelmét, ő, a Vér és Arany költője, élete utolsó felvonásában, a világháború kitörése után, riadtan eszmél rá, hogy a Vér nagy «céljai ért veszetten rohan rég tudatlanul vérért, vérel, véresebben». «Vér élet alól nem adja s már, rég vagyok a nemese, a bolondja vagy lovagja ... S most hogy a vér szerte-árad s a világ félőn kuncorog: arcomon riadt csodálat. Kitől féltek, kitől, mitől? A Vér: útjait csinálja s minek dölni kell, dölni-dől. Hisz mi a vérből tán százszor többet adtunk egy nap alatt, mint most közfelfortyánáskor ... Csupán folyókat cserélnek, de együvé iramlanak minden céljai a vérnek. A Vér tudja ő útjait, céljait, titkait tudja éljen az Ember, Vér s a Hit.» *Nyugat* 1915 jan. 1.

Megnőve látja az életét és gyönyörű éveit, e véres időmosolyokat igazi lombba borulni:

Méltó nagy tavasza most ért meg
(Túl réműleteken, vágyakon.
Tavalyi kísértéseken)
Az én istenemnek: a Vérnek.

Az Élet szörnyűséges, gazdag
S az én kicsúfolt szent sebeim.
Mint rózsák, piros májuson
Egy világ testén fölszakadnak.

Most, íme, itt az életemnek
Átkos és bús magyarázata,
Sejtő kínja, szédülete.
Dölyfe. — íme, honnan erődnek.

De a tavaszt lombosan állom.
S megért mindent e megért tavasz.
S olyan nagy most az életem.
Mint óriás grimászu álom.

A megnőtt élet H 104

Ady forró Élet-szerelme, Halál-költészete, lázas életigenlése is tehát mintha profetikus izgalma, előresejtése lett volna a bekövetkezendő nagy emberi, kulturális veszteségeknek, pusztulásoknak s így ép olyan jó jelenség, mint a nagy időket előre-sejdtető próféciai. Így adja meg egész értelmét, a később meg-

sanyargatott nagy emberi közösség fájdalmakban-szenvedésekben felfokozódott létszeretete ennek a páratlanul sorsos egyéni életnek.

A költő profetikus missziójának teljesezésével zengi: «már előre rendeltettem».

Álom-mázsát hordok magamban
S mint ragyogó, súlyos kísértet
Nézegetem a maiakat
És imádkozva látok, mérek.

Ha mikor én álomba botlok
(Nehéz az álom mostanában),
Mindig aféleket képzelek,
Hogy az Élet ízlik a számban . . .

Valahol mintha fönt-fönt volnék,
Érc-oszlopok s gránit-bálványok
Szilárd talpazatát érezem:
Valamely Isten-fejen állok . . .

Testem, ez a szent, kényes szerszám,
Mint valami ördögös posta
A Most-Idők rémületeit
Előre és magával hozta. (H 161)

Élete értelmének kibomlása után úgy érzi, hogy az egész Mindent hurcolta magában:

Búsulásának ő haragját
Velem mindig kínlatta a Minden,
Kényes, szegény kész idegeimben
Véreznek föl a háborúk
S lelkemben a Minden csatázva
Szünetlen riadót rivall
S örökös forradalmival
Kell hurcolnom magamban a Mindent.

Bennem próbálja ki csatáit
Nagy és kis bűjtása a Titoknak,
ős kísértetek bennem vihognak,
Míg szétszabadulnak, előbb,
Életemben, dús-bús dolgaimban,
Hús éjszakán, hős nappalon,
Örökös a lakodalom
S jelentenem kell mindennek a Mindent.

Játszanak velem nagy rendelések,
 Miként áprilisok a virággal
 S világlok ezer kis élet-lánggal
 Gyúlandó nagy lángok előtt —
 A mindig nyugtalan Mindennek
 Bolond kicsi heroldja én,
 A Nap korán-kelt Holdja én,
 Ki holtáig borzongja a Mindent.

A Mindent harcolva (Nyugat 1914 aug. 1).

Íme: a magyar Ady és az emberiség Adyja.

Szó volt róla ez értekezés első lapjain, hogy a milió-elmélet, csak magában, nem tud belevilágítani a nagy egyéniségek transzcendens mélységeibe. Hittel vallom ezt régóta. De a nagy egyéniséget meghatározó tényezőül fogadván el a felsőbb küldetést, így módosítanám, illetve teljesíteném ki ott mondott szavaimat: a küldött emberek, a próféták mindig ott és akkor helyezkednek el, ahova és amikor őket az Életet intéző nagy energiák elküldendőknél rendelik. Ady ősi magyar eredete, falusi volta, az idők magyar és emberi teljességében érkezése, ide- és oda-jutása, életpályájának számos más mozzanata, ezek a *sorsosan* miliós motívumok, együttthatók mind együttvéve sarjastották és bimbóztatták ki a mi ősi magyarságunknak s, az emberiségnek ezt a buja szépségű és illatú virágát.

Említettem azt is, hogy a fantázia és értelem együtt, tud válaszolni az emberiség nagy kérdéseire, problémáira, nem ugyan az emberi tudásnak gyámoltalan, dadogó, naiv, profán s az anyagi gondolatok és mondatok emberi rendjébe-bilincskébe láncolt nyelvén, hanem a végtelen isteni sejtelmek minden hiú tudás fölé magasodó szabad és szárnyaló szavával. Egy ilyen nagy művész, mint Ady, ép olyan, mint a nagy Természet vegetációja: létezése és mivolta merő realitás és igazság. Ez a «hatalmas, hős sudarú» lombos Élet már létrejött erejénél fogva igaz ténye és üzenete a magát kinyilatkoztató Örökkévalóságnak: biztosító hirdetője az emberi, az egyéni örök életnek. Ady Endre életének és költészetének ezt a tanulságát nem engedhetjük értelemtelenül behullani az esztétikai gyönyörűségekbe. Ez a költészet, nemcsak művészet: «szép hazugság», hanem: igazság és élet. Ady elsősorban prófétának: Mindennek jött, aki a «bűvészséget, a mutatványos fátumot» dolyfösen hajította el magától; amit adott: «örökség» a szónak mindkét értelmében. A

magyarságnak jelentőségét és jövőjét, az emberiség útjának irányát ő és Petőfi, ez a két nagy próféta-költő, a világirodalomnak ez a két leglírikusabb lírikusa, jelzik a legmesszebb világitó fénnel.

V. Ady «érthetlensége».

(Ady egyszerűsége és megértésének nehézségei. Goethe két nyilatkozata. Ady beleviszi a költészet élvezetésébe a képzőművészetek és a zene pszichológiai alapfeltételét. Ady nem l'art pour l'art poéta; az új világrend költője, akit «régii» ember nem érthet, de az ifjúság könnyen fér hozzá. Ady vidéki magyarsága is sok nehézséggel jár. A cinterem-affér. Ady költészete kellő tanulmánnyal és ismeretekkel teljesen érthető. Képei, szemléletei, különösen metonímiái megértése után feltárul minden Ady-titok. Ady-költemények kommentálása. Ady panteizmusa. Ady több emberré teszi olvasóját. A magyar filozófia várható fellendülése Ady költészetének hatása alatt. Befejező sorok.)

Ady költői beszéde minden képes pompája dacára is egyszerű, mint a Természet, mely örökegy mivoltának szakadatlan szétkülönböződései, alakulatainak sokszerűsége és motívumainak egymásba-szövevényesedése mellett is, törvényeinek felfedezése után, rendjének csodálatos egyszerűségével ejt bámulatba. Az Ady egyszerűsége azonban nem jelent egyúttal könnyűséggel is, mert az kétségbevonhatatlan tény, amit minden Ady-olvasó magán tapasztalhatott ki, hogy Ady költeményeit igen sokszor nehéz megérteni. Akik számára a művészet könnyű szórakozást jelent, megpihenést az élet fáradságai után, az gondolja meg magát és ne olvassa ezt a költőt, akinek szobája: «a harmadik emelet», akinek szava «szent titok»; de akinek a művészet kinyilatkoztatás, arra nézve az Ady költészete a legnagyobb gyönyörűségek forrása s a vefoglalkozás az élet ünnepi órái közül való.

Goethének két nagyon érdekes nyilatkozatára emlékszem. Az egyik Eckermannal való beszélgetésében van följegyezve. Ebben azt mondja a már agg költő, hogy: «minél megmérhetlenebb (inkommensurabler) és az értelem számára megfoghatatlanabb (Ady így mondaná: «esztelenül szép») egy költői alkotás, annál jobb». (Eckermann, 1827 május 6.) Egy másikban pedig ilyenformán szól: «Egy olyan műalkotás, különösen költemény, amely nem hagy fönn semmi megfejténi valót, nem igazi, nem teljes értékű (kein wahres, kein vollwürdiges); (a költeménynek)

legmagasztosabb rendeltetése mindig az, hogy elmélkedésre indítson és csak akkor lehet a szemlélő vagy olvasó számára igazán kedves, ha kényszeríti őt arra, hogy saját észjárása és egyénisége szerint (nach eigener Sinnesweise) magyarázhassa meg azt és mintegy kiegészítve (ergänzend) újraalkossa». (Bode, Goethes Gedanken II. 99.)

Ady a magyar lírát a képzőművészetek és a zene esztétikai karakterével ruházta fel s élvezhetésének pszichológiai alapfeltételül azt tűzte ki, hogy az olvasó maga is vegye ki részét a költő alkotó munkájából s mintegy együttműködjék vele, hogy a művész igazán megnyílhassek előtte, hogy igazán megérthesse őt. A régi líra legnagyobb mesterei is karonfogva vezették magokkal az olvasót, úgyszólván csak a lélek fogékonyására, a költészet befogadására minden emberben kész esztétikai érzékre volt szükség, hogy az esztétikai élvezet élményében gyönyörködhassek. Adynál, ennél a nagy értelmű és egészen új lelki berendezésű poétánál nem elegendő az esztétikai élvezetnek ez a velünkszülett szubsztrátuma, sőt még a rokon lelki dispozió sem, hanem az olvasónak mintegy a maga értelmével és képzeletével — ahogy mondta róla valaki — kell meghódítania minden versét. Kipróbált és hű Ady-olvasó létemre sokszor voltam magam is úgy, hogy egy-egy költeményének értelme csak akkor pattant föl előttem, amikor a verset a sok olvasásra már könyvnélkül is tudtam. Odaadás és jó hit nélkül Ady az érthetelenségig elzárkózik az olvasója elől.

Ady előbb említett új lelki berendezkedése mellett sem haladhatok el szó nélkül. Ady minden, csak nem l'art pour l'art poéta, aminthogy nincs is nagy művész a merő l'art pour l'art elve szerint. A művészet a legösszetettebb szellemi megnyilatkozás, mely a legraffináltabb jelentkezésében is magában hordja eredeti mivoltát: vallási karakterét és nem lehet híjával a világnézetnek, de bárhogy is van, Ady «tornyosan» fölötte áll ennek a kényes játéknak. Ady egy bekövetkezendő új világrend prófétaja s mindazok az olvasók, akik a régi életérzés, életszemlélet megcsontosodott hívei voltak, állandóan valóságos botránykőbe ütköztek, amikor egy Ady-verset olvastak el. Viszont mint tanár, tanítványaim körében, különösen az ifjúsági önképzőköri üléseken akárhányszor meggyőződtem róla, hogy az újra fogékonyabb ifjúság a legnehezebb Ady-verseket is könnyen és helyesen értette meg.

De voltak Ady meg nem értésének egyéb akadályai is. Ha a jó vidéki olvasó nem tudta «bevenni» az Ady-verset, mert egész kultúrája távol állott az Ady világnézetétől, a pesti olvasó, vagy az elpestiesedett magyar nem értette meg Adyt az ő dús magyarsága miatt, melyen nemcsak az ő szokatlanul gazdag, tájszavakkal is gyakran élő beszédét, hanem a magyar etnikumoknak, sajátos szemléletének, szülőföldjében” átéléseknek egész sorát értem. A megnemértésnek erre a fajtájára van egy nagyon jellemző élményem. 1909 őszén, nagyobb társaságban, egy idősebb jó ismerősöm, kissé kötődő hangon adta a kezembe. Adynak egy frissiben megjelent versét: *Az első asszonyt* (I 108), magyarázom meg neki. A költeményt már ismertem, az Ady-titkok buja virágzása idején szinte a gyöngébbek kedvéért íródott versnek lehetett volna nevezni, ezért csodálkoztam: miben akadtak meg benne? «Ha fölzajdult a cinterem!» — volt a válasz. «Mi van ebben nem érteni való?», kérdeztem tovább. «Hát az, hogy a halottak feltámadtak!» Mindjárt tudtomra esett az is, hogy közvetlenül az én megkérdezésem előtt a társaság legfiatalabb tagja, egy már akkor neves író, a *Nyugat* köréből, a következőképpen próbálta megfejtetni a kifogásolt sorokat (s ez a megfejtés eredetileg már az azelőtt való nap délutánján megtörtént a Brisztolban, ahol az idősebb akadémikusok asztaltársasága fordult magyarázatért az épen ugyanott levő fiatalabb *Nyugat-írókhoz*): hogy lehet kívánni egy naiv poétától, hogy minden, idegen nyelvekből magyarba plántálódott szóval tisztában legyen; a költő vidéki emlékeiből vette ezt a sort; vidéki tánciskolákban szokás, hogy egyéb muzsika híján fúvó hangszerekkel, sőt rezes bandával kísérik a táncot s ilyenkor közbe-közbe a cintányér is belecsinnadrattázik s a költő egy trópusal ebből a legfülbezúgóbb s így az emlékezetben legjobban meggyökeresedett akusztikus képzetből naiv költői etimológiával egész más jelentést ad a csak tudósoktól ismert szónak. Elképedtem erre a magyarázatra, mert gyermekkoromban túlon túl sokszor fordulva meg az Erdéllyel határos Kővárvidéken, Nagybányán, Felsőbányán, magam is sokat sétáltam, sőt «első asszonyokkal» is, a cinteremben, amely seholse jelenti a temetőt, ahogy azt a véletlenül csupa pesti származású, vagy Erdélyben kevésbé ismerős írókból és akadémikusokból álló társaság is gondolta, hanem a templom elkerített udvarát, ahol csak valamikor régesrégén temetkeztek volt s ahova a rendszeren a templom közelében lévő iskolából a tanításba belefáradt vagy

más dolgú tanító a gyerekeket zavarni szokta. A fiatal író rögtön «plauzibilisnek» tartotta az én övére következett szövegmagyarázatomat s az engem megkérdezett ismerősöm is megadta magát ezzel a mondással: «most lefőzött». Nem egy ízben tapasztaltam, hogy az Ady meg nem értésének a magyar specifikumokat sűrűn felhasználó költőnél igen sokszor ilyen tájékozatlanság volt a forrása. No és a tudatlanság vagy a meggyőzhetetlen rosszakarat, ez az ősi szentlélek elleni bűn, de erről nincs miért beszélnem.

Bevallom, Adynak van egy-két sora, egy-két költeménye nemcsak szólásképen, de számszerint is így értem, amelyeknek értelme homályos vagy kétséges. De, a mi költőink mellett maradvá, Aranynak is van egy-két sora, amelyeket bajos megnyugtatóan elintézni s részemről több Vörösmarty sorral és költeménnyel van nehézségem, mint Ady-sorral és verssel. S tudott dolog az is, hogy ami egyes sorok, sőt egész összefüggő részletek magyarázatát illeti, Shakespeare és Goethe kommentálásánál is számos eltérés merült föl. Egészben véve, kellő tanulmány és belemélyedés s bizonyos életrajzi vonatkozások ismerete után nem igen lesz Ady-sor és Ady-költemény, mely helyes és biztos értelmezés nélkül maradjon.

Az előbbi szakaszokban megpróbáltam már elszakasztani a fátyolt egyes Ady-titkokról. Most szeretném egy-két versét, egy pár nehezebb sorát megértetni, különösen azokra a költeményekre térve ki, amelyek sokáig megakasztottak, vagy amelyek megértése a be nem avatott Ady-olvasónak sok fejtorést okozhat. Bevezetőül annyit, hogy legtöbbször az Ady sajátos szemléleteinek, képeinek, legkülönösebben pedig az ő vakmerő metonimikus kapcsolatainak megértésén múlik az ő első pillanatra érthetetlennek látszó költeményeinek és sorainak megfejtése.

Délibáb-ösöm Ködvárosban (V 59). Az évezredek magyar sors állandó — «könnyes göggel», ősi virtussal viselt — labilitásának szimbólumai. (Őse: «vészalmú gyöngye Isten» .. «Ködváros ingott-ringott. Jaj, szétszakad mindjárt ezer rongyra, atyám. Rám néz s lép bátorán toronyról-toronyról».)

Az Avaromb kincse (V 64). Az a sejtelem, hogy a magyar nyelv autochtonabb a honfoglaló ősoknél, talán: az avarok nyelve. Ady tudott Vámbéry kutatásairól. Adyt általában véve jellemzi az, hogy nemcsak a maga korának, de az egész emberiség általános

érdekű tudományos és filozófiai kultúrájának minden mozzanata belevonódott az ő nyugtalanítóan széles látókörébe.

Özvegy legények tánca (V 69): a boszorkányok éjjeli gyűléseiről szóló népi babona analógiája.

Az ős Kaján (V 82). Már említettem, milyen életérzés szülte a költemény. Évekkel ezelőtt kérdeztem Adyt: ki az ős Kaján? Csak annyit mondott: az Élet, vagy ha úgy tetszik: a költészet. Akkor hirtelenül nem értettem ezt a kapcsolatot, pedig egy költő szájából igen természetesen hangzott, a költőnek az Élet: Költészet. Egyes sorai: Bíborpalástban jött, mert: császár. Keletről, mert a Kelet a kultúra, tehát a vallás s így a költészet hazája is, az ős Kaján ezért: Apolló. A rímek ősi hajnalán, azaz a költészet, tehát a kultúra kezdetem A rím: a költészet helyett. Itt a költő túltekint az idő dimenzióján, ezért folytatja így: és mellém ült le ős Kaján. Boros kedvvel: Ady-féle metonimikus átvitel a költő személyéről az ős Kajánra, de lásd a lentebb következő magyarázatot is. Paripásan (a Pegazus-képzet), zeneszerszámmal, dalosán, mert a költészet istene. Duhaj legény, fülembé nótáz, iszunk, iszunk s én hallgatom. Magyar élethangulatok: a költő metonimikusan a maga magyar milyenségét vetíti bele az ős Kaján alakjába. Piros hajnalok hosszú sorban suhannak el és részegen kopognak be az ablakon. Ismét: adyszerű időtlen szemlélet. Az ős Kaján (a Költészet) minden átvirrasztott hajnalán mellette ült és mellette ül. Szent Kelet: itt újra becsúszik a magyar vonatkozás, a magyarság keletisége; vesztett boldogság: a naiv zavartalan életöröm elvesztése itt Nyugaton, a keresztény kultúrában. (L. *Futás a gond elől-t* (V 125): «itt a Dunánál nincs nekem álmom», «Pogánynak szültek», «Nyugat bús pírja meg ne vakítson», Ázsia síkja parancsol nekünk», «ott voltunk hősek, itt gyávák vagyunk», «ott nem ismertük Gondját a Pénznek», «nyomunkban van a fekete ördög.») Ez a gyalázatos jelen és a kicifrált köd-jövendő: a költő egyéni sorsa és a magyar sors. Ős Kaján birkózik velem: azaz az Élet, a kultúra, a Költészet perszonifikációja hajtja a munkára, az alkotásra. Feszület, két gyertya, komorság: keresztyén rekvizitumok, mert a költő már a keresztyén kultúrában él. Ó Babilon ideje óta az ős Kaján harcol velem. Ó Babilon ideje óta: ugyanaz mint a rímek ősi hajnalán. Azóta harcol velem: az időtlen szemlélet egy újabb esete, mert a költő a versben az idő fogalmát már egészen elejtette, különben is nála gyakori, hogy a múlt, jelen, jövő egybefolyik. De életérzé-

sének az a mozzanata is közrejátszik, hogy Ady magát az egész s így a történelmi magyarság reprezentánsának is tekinti. Kiegészíti a megokolást azzal is: valamelyik őse, egy magyar, ott járt s onnan hozta magával az ő Kajánt: a kultúrát.

Az ezutáni sorok már az eddigiekkel olyan szerves kapcsolatban vannak, hogy megértésüknek semmi akadályja nincs.

De az ő Kajánt még egy más oldalról is meg kell világítani (motívumok összetettsége, egymásba-keresztződése Adynál nagyon közönséges): az ő Kaján, mint a költő ösztönző Apollója, az ő lelkében él s a költemény ebből a szempontból: a költő énjének két részre bomlása: a kultúráért, a költészetért élő s az ebbe belefáradt költő, magyar költő (í. lentebb: «az én rögöm magyar rög») kettős énjére.

Futás a Gond elől (V 125): a maroknyi, rokotalan magyarság tehetetlenségi, megnyugtathatatlan. Gondja a nyugati népek gazdagodási versenyében.

A néma madarak (V 131). Úgy vélem: az elhivatott, sorsos lángelmék. A nyári dél itt: a Nap delelőjét, a zseninek az «idő teljességében» való érkezését, jelenti. Egy más szimbolikus árnyalatot is kiérzek a költeményből. A Nap: a szellemi Élettűzforrás jelképe is, mellyel a kiválasztott ember rokonabb másoknál.

Bihar vezér földjén (V 155). Én a sírokat töröm: a múlt megtagadásának, gyalázásának képes kifejezése. Dalokat ölt Nyugaton: kultúrát pusztított. Serkentem a holtakat: a kultúráért küzd. Te vagy a halott ara, én a halott mátkafi: költészetének (de: szerelmi költészetének is) szókimondó bátorsága: a régi világfelfogás s a kultúrátlanság támadása. Ezért mondja: ránkolvasnak a papok. Egyúttal: gondolatrítmusa az előbbi versszakoknak s belekapcsolódás a költemény első sorainak értelmébe.

Az én két asszonyom (V 175). Idegen sír, mert: igaz lényében nem ismerhette sem egyik, sem másik asszony.

Ahol Árgyilus alszik (V 179.) ők a jövődő, látnak engem: látni fogják. A költő szemléletében anticipálja a jövőt s ezt a képet bontja ki a további sorokban.

Víg úrfiak bora (Y 185). Boros mámorai közben még hevesebben, izgatóbban érzi egész harcos mivoltát, eszméiért rajongását.

Az Illés szekerén első verse: némi és szándékos megváltoztatása a bibliai Illés-mondának. A próféták sorsa nem a mennybe ragadtatás, az üdvözülés, hanem a föld és menny közötti magasságok kietlensége.

A nagy Cethalhoz (I 19), ez értekezés III. fejezetében egy megjegyzéssel már utaltam az értelmére.

Az Isten balján (I 7). Minden érzés, gondolat, eszme (Gondolat) Istentől ered s ő mindben benne van. Az: alján = a mélyén.

A Sion-hegy alatt (I 16). Egy gyermeki isten-képzet és istenhangulat feldolgozásai.

Az éjszakai Isten (I 24). A régi tromfot visszaadja. Azaz, éjszaka vetkezett ellene a legtöbbet s ezért bünteti a «tromffal».

Magyar fa sorsa (I 34). Mások gyümölcsödtek, én mindig virágoztam. Mint a fajtájának, neki sincs beteljesült, nyugodt, megálló öröme.

Hárman a mezőn (I 39). Egy paraszti átok: a magyarság végnélküli elkeseredésének, sorsa miatti kétségbeesésének következménye és egy kifejező, szólásba sűrítése.

Léda ajkai közt (I 60). A Mámor, a Halál, az Isten cimborái mert életének legkísérőbb társai.

A szerelmek Holdja (I 63). Sötét sorsok folyói folynak: pompás kifejezése ez a sor s az egész vers a bűnös szerelmi éjszaka félálomba behulló rejtelmes csendjének, egy kimerült idegrendszernek titokzatos, sejtelmes lelki-állapota, mely az idő múlását: a sors folyásának érzi.

Csók az ájulásig (I 62). Színes böcklini hangulat, mely a *Csókcsatátér lovagjaiban* más árnyalattal részben megismétlődik («kék hegyek mélyén élnek ők mind, hol csókunk üdve remeg»). Rettegi a paraszt babona: az átlagos-emberi hit. Mitikus látás eredménye ez a vers is. A csók, mindennek, az egész természetnek eleven ereje, a hegyeket is csókba fúlatja. Aki itt járt, arra átragad a hegyek csókos szenvedélye és pusztulásáig rabja a csóknak.

Ruth és Delila (I 67). A szerelem egész érzés: minden érzés felizgul benne. Innen az ellentétek dadogó, zavaros áradata.

A lelkeddel hálni (I 71). Mikor *Az Illés szekerén* kiadója e vers kihagyását kérte, Ady azt felelte rá: «ez az én legfehérebb versem». (Adytól tudom). A teljes és elérhetetlen lelki egyesülés utáni vágyakozás. Az Ady pszichológjára legjellemzőbb versek

egyike: a képes szolás erotikumában szemléletesen fejeződik ki a két ellentétes életmotívum: az érzéki élvezetek utáni törtetés s az ételszentség, a lelki tisztaság utáni vágy azonossága.

Egy régi színészeány (I 99). Megkövült lelkemben feküsznek, mert a vers első két sora így szól: álomban mintha mély kutat, nagy csók-kutat lihegve ásnék. Innét a folytatás is: kívánczó, szerelmes éjek kincsét veti fel a gödör és: ásom a gödröt.

Úri szűz dicsérete (I 105). Ajkidon a nedves hazugság, A nedves jelző metonimikus átvitel az ajakról.

Májusi zápor után (I 115). Piros dalra gyújtott a vér: a vér jelzője a dal előtt.

A paraszt Nyár (I 121). Paraszt, mert egészséges, lomha; az ősz úri, mert erőnélküli, beteg, kényes.

A fehér kendő (I 128). Várja a győztest egy fehér kendő százezer éve már. Mert: az első poéta asszonya ugyanannak a nagy emberi-költői vágnak az álma, mint amely vágy a mai poétában él. A vágy azonossága átvive a személy azonosságába. Az Ady transzszcendens metonímiái közül való.

Hideg Király országában (I 131). Ugyanarról az érzéstőről való, mint az ős Kaján. Hideg király országa: a földi élet; a szent Meleg: szimbolikus kifejezése az örök Élet-tűznek: istennek, az igaz, jó Valóságnak (1. «a Van csak egy rossz álom, a valóság: a Volna»).

A jégcsap-szívű ember (I 136). Az érte ontott vércsöppek keményülnek jégbe, fagyba, mégis így folytatja: mint egy nagy piros véres jégcsap csüggök szélén sok szíveresznek, megfagynak, kik engem szeretnek. A legmerészebb Ady-metonímiák egyike: az érte ontott vércsöppekkel cseréli föl magát.

A tízéves Éva (Sz 64). Adyt 1909 egy júniusi éjszakáján kísértem szállására, a Meteorba. Én említettem neki egy pár, nekem különösen tetsző versét, így többek között *A fehér kendőt*. «Ha tudná, mennyire szeretem ezeket a verseket», mondta Ady. További beszélgetés közben szóvá tettem, meg vagyok róla győződve, hogy az ember az ő nagy szerelmeivel nem először találkozik. Ady így felelt: ilyenfélét írtam meg én is nemrég *A tízéves Évában*. A verset már olvastam volt azelőtt, de nem értettem.¹ Hazaérve mindjárt utána néztem ennek a költeménynek és — újra nem értettem. Nem tudtam összhangzásba hozni a következő két szemléletet: «és mégis az én asszonyom, Ott rejtőzik temetve benne...» és: «kemény mell, vágy és izga vér

valakiért majd-majd kibomlik, de esküszöm: e valaki majd énreám hasonlít». Nem tudtam ezt a második látást másképp magyarázni, mintahogy ezt az első belemélyedés utáni mindenki magyarázná, azaz: a tízéves Éva férfira csak az lehet, aki a költőre fog hasonlítani, mert a kisleány lelkében már megmozdult a nemi érzés. A «megbabonázva» szó is mintha azt akarná jelenteni, hogy a kis leány későbbi szerelmei, amint ezt az első gyermek-szerelmekről szokták mondani, az első szerelmi érzése hatása alatt fognak állni. De ez nem rímelt az Ady megjegyzésével és az imént említett első szemlélettel: «és mégis az én asszonyom»; azt rögtön éreztem, hogy az Ady életvágya és metonímiájának erős lendülete nem elégül ki abban, hogy az «ő asszonya» csak azt választhassa, aki reá csak hasonlítani fog. Így jöttem rá jóval később arra, hogy a «majd-majd» és az utolsó még-egyszer megismételt «majd» rejti magában a vers jelentésének erejét. Úgy hogy a helyes magyarázat ez: valamikor, egy más életben, találkozni fog a nekiszánt kis leánnyal. Tudom, hogy sokan lesznek, akik ezt a kommentálást forszírozottnak fogják találni, ezért ezt a költeményt ki is akartam hagyni a magyarázott versek közül; de hosszabb meggondolás után mégse tettem, épen a vers megmagyarázásának nyilvánvaló különösége és mégis csak így-helyessége miatt. A kételkedőket különben még emlékeztetem arra, hogy a közfoglalmú szólásokban, tréfálkozásban többféle vonatkozásban szokás a csak-hasonlóság fogalmával kifejezni a személyazonosságot. Adyval ez éjszaka való együttlétünk alkalmával hallottam tőle: nem szeretek metafizikai dolgokról beszélni, mert ha tudatosságra hozom a sejtelmes érzéseimet, nem tudom megcsinálni (és itt erős súllyal nyomta meg a szót): a lírát.

A Hóvár-bércek alatt (Sz 71). A vers első tíz sorának scenírozásia népmeséi elemekből van véve. A holdfényes erdő, amint ezt a költő a vers ötödik szakában elárulja: az ő álmainak sűrűje. Ez a legfelvilágosítóbb sora a versnek, mely Ady fantáziája buja termőerejének egyik legcsodásabb példája. A vers főgondolata: ő (az ő költészete) a szerelmes ifjak és leányok csapatát egymáshoz futtatja.

Kain megölte Ábelt (M T 20). Az ember kettős lény (Ovidius: video meliora proboque deteriora sequor): a jó és a rosszra hajló s az utóbbinak — Isten nem elegendő támogatása miatt — fájdalmas felülkerekedése. Benne a többet szenvedett (mert min-

den bűn maga is külön büntet), feltámadt Kain önmagával együtt megölte Ábelt. Ki vádolhat halottakat: inkább csak így értendő: ilyen halottakat, kik magukat ítélték el. Megöltem magamat, mert furcsán voltunk kettesen: azaz a maga jó és rossz enjét egyaránt.

Nem adom vissza (M T 26). A költő, aki már egyszer azt írta («add nekem a te szemeidet» stb. V 149) a magáénak tekinti a kedvese szemét, mert: a kedvese az övé. A kék tó: az égbolt.

Hajh őszi magyarság (M T 58): hanyatló, pusztuló. Kis, bús, kevés különbség van ottan: azaz, az «élet-mélyén», az élet lényegében (így is le lehetne mondani: az egész természetben) minden egyforma: a magyar élet is ép olyan szakasza ma az életnek, mint az ősz: veszés, pusztulás.

Gálás vasárnapi nép (M T 61). Ady legmélyebb versei közül való. Oda van ragyogva, növe (a szemesíkján) az anyja szeretője. A kis leány és az anya megbeszélés nélkül is őrzött titka az apával szemben és öntudatlan nemi szimpátiája az édesanyja szeretője iránt. Egyúttal egyik legszemléletesebb és legmeggyőzőbb példája az Ady-metonímia lélektanilag indokolt voltának. Eredetileg az anya lelkében van ott a férj távollétében is, hétköznapi is gyakran látott és szeretett szerető, de az anya és leánya, e korrelatív fogalmak, felcserélődnek. Lopottan száll, dagad: mert a zene-masina dala az övék, de ezt a dalt, mely róluk szól, a költő mintegy ellopta tőlük. Az Életnek ilyen magyaros, zsidós, svábos és tótos kigúnyolását: a költő tiszta magyar érzelme-érzése visszaborzad a budapesti kakofonikusan zavaros egyveleghangulatoktól. A következő szakasz értelmét a második sor adja meg: «ezekért élünk». (Ez a sor maga összefüggésében magyarázza ez értekezés III. szakaszában idézett «Szép a Szép» c. vers utolsóelőtti mondását: «Szép a Csúf anyja».) ők sohse futnak: szerény az életvágyuk, nem iramlanak az életgyönyörök után. Mégis talán ezek jöttek ki ama mélyebb világbul: ezek élnek az igazabb, élethez valóbb életet; Vedd ki a bánat sarcát: ha szenvednünk kell, ne ingyen szenvedjünk. Egy holt magyar úr: aki nem él az életet velük, köztük, aki nemcsak túlnéz, de — életérzésében — túl is van ezen az életen, tehát: holt.

Az öreg szakállas (M T 75). A fordított Jakab apostol: ismert Jakab apostol mondása: a hit cselekedetek nélkül holt, az öreg szakállas másképp, megfordítva, cselekedetek nélkül is hisz.

A sorsom ellopója (M T 91). Ady-féle asszociációval tovább-

következtetése adysan metafizikai továbblendítése annak az életérzésnek, amikor a szegény sorstalan ember elképzeli magában, milyen jó volna, ha ő egy jobbsorsú ember életét élhetné.

A megőszült tenger (M É 17). Hatalmas lendülettel megírt új változatú szimbóluma a költőnek, aki maga után a tenger szörnyetegéhez hasonló nyomot akar hagyni az emberiség életében, de csak néhány úri hal-famíliát lát ott, ahol erős karjával a tengerbe csapott. A további sorok: profetikus életérzésének a megkezdett kép szerint való jelképes stílusú folytatása.

Az Óperenciás tengeren (M É 29). A *Nyugatban* ezen a címen eredetileg két vers jelent meg, ez és a később *Mese szép Csínyország*ból címmel ellátott költemény. A kötet sajtó alá rendezésekor Ady említette, hogy szeretett volna még több ilyen írni. Erre van is célzás az első versszak utolsó sorában, de mindakét vers az elmaradt mesék nélkül is egész.

Ne táncoljon tovább az Élet rajta: most már hadd jöjjenek a mesék: az élt élet hajszájából a mesébe-vágyás. Olyan kicsi tenger lett a szíveből s olyan nagy az Óperenciás: a szíve — hiába minden erőlködése — kicsi hozzá, hogy megteljen az Élettel, amely nemcsak a valóság, vagy igazában nem is az, hanem mese: az Óperenciás, a realitásokon túl valók világa. Itt a költő egy hirtelen szökelléssel belehelyezte az Élet fogalmát a Mese fogalmába. Volt egyszer, sokszor, volt talán ezerszer hét mértföldes csizmájú hős, derék királyfi, ki szabad mellel indult és, himm-hámm, elnyelték a mesék: nem egyértelmű kép és szándékosan nem az, hanem e sorokban több jelentés izgalma reszket. Részint azt jelenti: sok «királyfinak», azaz élet-hősnek: nagy embernek életpályája meséi sorssá magasztosult, részint azt, hogy az élet értelmetlenségéből, logikátlanságából, betelhetetlen vágyaiból a mese: az igaz valóság Óperenciás tengerére menekült. És én úgy sejteni, lehet, hogy tévedek, hogy a költő lelkében e sorok hangulatához hozzátartozott az ő egész király fisága is, aminthogy minden nagy Ady-versben mindig ott van az egész Ady: azaz az ő sokszor, «talán ezerszer» való életmegnyilatkozása. Egyes mozzanataiban magyarázzák ezt a verset s az én kommentálásomat: *A vén komornyik, Város megvétele után* (M Sz 17) és a *Száz hűségű hűség* (M Sz 18).

Kidalolatlan magyar nyarak (M É 106). Egy nehéz sora van: a 6. vsz. 2 sora: kidalolatlan kegyelemmel. Azaz: a napverte bús magyar nyarak fa magyar parasztsors adysan *merész*

metonímiája): kegyelmesek és nem árulják el a magyar nép szomorú, lazító, az uralkodó osztályokra veszedelmes titkait.

Szép magyar Sors (M É 117). A magyarság messiásinál messiásibb sorsának egyik legmegragadóbb hangulatú Ady-verse (1. A magyar messiások V 49).

Mese szép Csíny-országból (M É 130). Kék róka: azaz ritka, nemes fajta, különb minden többinél. Agglegény maradt: ismét metonímia továbbterjesztéssel: mindennek agglegénye, megfosztottja. Hörgött a Messze vén kék rókája: Jaj, jaj, jaj a Közel be kellene. Azaz a Messziről, az örökkévalóságból jött ritka kék róka a Közel: a földi örömök elvesztése miatt jajdul fel. Nagyon plasztikusan és naturalista szemleletességgel illeszkedik bele ebbe a költőről magáról szóló szimbólumba a költemény első négy sora.

A *Szeretném ha szeretnének* után az Ady-titkok egyre fognak. A költő maga is érezte, hogy ezentúl már: «szava nem lesz szent titok» magát «és mást meggyötörni». Figyelmes, odaadó olvasói negyedik igazi Ady-kötete után már, a versek igen-igen kevés kivételével, játszva fejtették meg az ő misztériumait és mítoszait. *A Magunk szerelmében* s a későbbi kötetek verseiben és még egy jó nagy kötetnyi, 1914 óta írt s az utolsó kötetéből kihagyott s azután megjelent költeményeiben alig találkozunk nehezebb sorokkal és versekkel. Nagyon rosszhiszemű, szégyenletesen, gonosz fecsegés volt, — melyet nem lehet eléggé megbélyegezni, — az Ady utolsó éveiben írt költeményeiről, közvetlenül Ady halála után, azt írni, hogy «amit pár éve termelt, az már zavaros volt néha az értelmetlenségig; affektált a karrikatúráig». (Budapesti Hírlap, — ő.) Úgy látszik, vannak emberek, akik már jobban alig is kompromittálható egyéniségüknek nyomorúságos, rongyos kis maradék-értékét is sárba vetik.

Ezt az egy-két titkosabb sorát és versét igyekszem még megfejteni.

A veszélyek Istene (M Sz 11), az ő Gögje, mely kergés helyett hős célba tekint és magát ritkán szereti magáért, ez az ő hajtója telt nagy sorsa felé: a legforróbb Titok és rendelés, azaz: küldetéses ösztön. Tehát e sor: künnről megjötték a belső csaták, azt jelenti: az ő érzés- és eszmevilága, az ő csatái, az ő gögje, a künn levőkért volt, azok kedvéért rendeltetett (1. Lovatlan szent György M É 123).

A túlsó part (M Sz 50). Értelmére rokon a *Csókokban élő*

csóktalanokkal (Sz 23). A nő első asszonyi percének s a férfi vágy beteljesedése pillanatának sivár, a lelket kielégítetlenül hagyó érzése.

Fekete virágot láttál (M Sz 92). Rövidsége dacára a legnehezebb, a legdúsabb szövésű Ady-versek egyike, tele Ady műhelytitkaival.

Fekete virágot láttál, különös volt, tehát letépted. Az ifjú leánynak mondja, holott a virágtépő a férfi. Erőszakos metonímikus megfordítása az eredeti szemléletnek.

Bocsásson meg Neked a ledér Isten, hogyha ez véték. A nő jelzőjét isteni attribútummá teszi (merőben magyar metonímia-szemlélet: istenre is rászabadítani az ellenünk vétő ember iránti haragunkat).

Szívet láttál mézsárszékes hajnali nagy vásárló útban. Ennek a képnek két magyarázandó mozzanata van: az egyik: a felülmúlhatatlanul szemléletes metaforikus hasonlat: a kora reggeli hús vásárlásra menesztett fiatal falusi szerelmesszívű ide-oda kacsingató-kacérkodó cselédleány képze; a másik, ennek a szemléletnek szimbolikus felhasználása: mézsárszékes: véres; hajnali: a leány fiatalságát jelenti; vásárló út: szíved-szerelmet ment vásárolni.

Kijáró vérdíjad viszed el tőlem: az ifjúságod. Azaz: ezzel a vérdíjjal neki, a férfinak tartoznék az ő megvásárolt szívéért.

Hunn új legenda (K 24). A nehezebb sorok értelme. Csak nézői: mintegy színpadi nézői, tehát semmi tevékeny közük nincs élete folyásához. Messziről jön és messzire megy: Ady élet-érzésének a földi élet előtti és utáni lendületeire való célzás. Summája ezrekének: summája: képviselete a magyar életnek: ezrekének: milliókat és milliókat ért alatta, költői és népies ízű kicsinyítés, örök magyar határpör: a magyarság gögös és követelő rész-kérése az emberiség életéből-kultúrájából. Mérsékelt csodák (az Univerzum kisebb csodái, 1. amit ő mond Petőfiről), őszállandóság vágtat: mert ez a magyar küzdelem a kultúrában való részesedésünkért örök és állandó. Zsarnokin életik: a szenvedő igét a határozószó nyomatéka erőszakkal húzza maga után. Fúrja magát eléltén a göröngybe: eléltén, t. i. amire már más poéták példát adtak, amit ezek már elélték; a göröngybe: megvető mozdulatú szó: más után indulni: nem szárnyalása a fantáziának, de földhöz tapadása. 6 vsz. nem költőpéldák követése izgatja. Az ő szándéka a magyarság sok százados szándéka: azaz fajtája ősz-

töne-becsülete hajtja munkára. Magyar bevarás: azaz: a magyar-nak mindig van ideje, Pató Pál-nemzet, de itt-ott kitesz magáért (1. Arany Magyar Misi-jét); Úrverte ajándék: hiábavaló, gyümölcstelen. Úri daca: íme, mit tud a magyar!. 8. vsz., célzás Ady szocialista verseire. Külön alkuja lehet a Halállal, azaz: nem költődicsőséget alkudott ki tőle, hanem: életet (Ady Halál-költészetére-megfejtésére való célzás); mikor milliókat vállal, t. i. egész népét, sőt az emberiséget reprezentálja (itt milliókról van szó, az előbb ezrekről beszélt, Adynál minden szólás terveit és tudatos); nem bámított az Élet sok új kapuja: az ismert frázisból kell kikövetkeztetni az értelmét, azaz bátor szívvel és ésszel vágott neki az Élet titkainak-kapuinak. Utolsó vsz. értelme: a Verse, azaz a költészete volt ő érette és nem ő a költészetéért és a költészetért. Adynak ezt a versét tartom a leghatalmasabb magyar költeménynek, melynél «hazafiasabb», «nemzetibb» magyar verset soha magyar költő nem írt, amely reprezentatikusabban magyar a Himnusznál, a Szózatnál és a magyar fajta önhitt gögjének-virtusának s a költő gazdag magyar és emberi hitének egy olyan széles, egész emberiség-ölelő pátoszba átcsapó felmagasztosulása, amihez hozzáfoghatót egy nemzeti költészetben sem ismerek. Én a vers megjelenése után egyszer szóba hoztam ezt a költeményt Ady előtt, dicsérően szólva róla, Ady fanyar, ironikus és fájó arckifejezéssel csak ennyit mondott: X-nek (nem tartom illendőnek a nevet ma ideírni) nem tetszett, azt mondta rá: szép, erőteljes frázisok, de nem vers.

Mondjam el szóban? (K 72). A legnehezebb Ady-versek közé tartozik, bár nagyon egyszerűek és természetesek az asszociációi, persze az Ady-ismerők előtt. Értelme: 1. vsz.: írja-e meg, ami valamennyire boldoggá tette (ebben) az új szerelmében? 2. vsz. Nyilvánvalóan szerelmi-nemi életének túlzásaira gondol. 3. vsz. E túlzásoknak adys nagyítású képe: annyira megélete élésében, mintha még meg sem levő sírjának fáját nyírná, 4. vsz.: az előbbi képnek adysan heves lendületű továbbterjesztése: mondja-e-el, hogy ő már a kripták falánál van; a fák Dél-oldalán: Dél-oldal, ahova tűz a Nap és forróságával hevíti a már haladót is.

Nem *hagyom abban* (K 120). A nehezebb Ady-versek közül való. Az Árgyilus királyfi és Tündér Ilona szép- és ponyvahistóriát használja fel egyes átértelmezésekkel.

Arany alma-fa: az ő kívánságainak fája s ennek gyümölcsei,

aranyalmái az ő útjába akadt nők. Alvó királyfi: a széphistória motívuma. Óriás faláb: ugyanaz, mint az ördögfiáktól elcsalt varázsszerek: különösen: varázsbocskor. Álmok és aranyalma-fa múlva: azaz ezek multán. Már mennek a mentek: mentek: a menések, utána-menések helyett. A többi könnyen érthető.

Ház jegenyék közt (K 51). Sokáig nem értettem, Ady derék s hozzá mindig hű titkára igazított útba. Ady e költeményét egy jegenyékkal körülvelt nagy kórházban, halódó betegek közt írta. Ezt tudván, nincsenek a versnek nagyobb nehézségei. A lány-had: az ápolónők. Jegenye lesz a ciprusokból: ciprusoknak mondja őket, mert halálos betegeket s meghaltakat állnak reggel táján körül; jegenye lesz ismét belőlük: azaz: a lázukban a halállal viaskodó embereknek az élethez való görcsös ragaszkodását akarja kifejezni a hozzájuk közel élő, velük együtt-érző újra hatalmas hősi jegenyékké lett fákkal; szimbolikusan mintegy ezekbe is belevive a beteg emberek megfeszült élet-akarását, mely az este mindjobban emelkedő lázzal együtt növekszik. A puha szőnyeg: síró márvány: a köves folyosóknak éles hangja a rajtuk-járás közben.

Sok értelmetlen gáncs érte Ady panteisztikus megérzéseit, szemléleteit. Az ilyen sorok: csókolj szájon szép húgom, Este; őszi vasárnap-délutánok: kisvárosok bús leányzói; nézzük egymást a Nappal (a lenyugvó napról), két rokkant öreg bajnok; aztán beitták szent színeit távozó felhőhúgok; a Hajnal, aki szeretőm volt és számos más hasonló képes szólás meg nem értése igazán az olvasó műveletlenségére hárul. A hinduk szent könyveiből, költészetéből, a görög és germán mitológiából, asszisi Ferencnek a természettel való pompás összeforrásaiból (a szél pl. az ő testvére), de Shakespeare, Goethe rokon helyeinek ismeretéből is nagyon kevés elmefeszítéssel rá lehet jönni ezeknek a látásoknak, mitikus természetű képeknek egyszerű értelmére.

Az, hogy egy olyan nagy természet, egy olyan tüneményesen gazdag kulturális jelenség, mint amilyen Ady volt, a maga eredetiségének és újságának dús voltával gondolkozni és érezni, érteni és képzelni tudó, megújhódó és új lelkeket követelt, s az ő testet és lelket agyongyötrő, véresen nagy akarását nem adta könnyen oda olcsó és ócska hangulatokhoz és élvezetekhez szokott olvasóinak, az való. Az ő, mélységekben és magasságokban a világ legnagyobb filozófusaival vélekedő gondolatvilága nem

lehetett ingyen prédája a nagy közönségnek. De, akinek megadatott ezt a pompás magyar nyelvet anyanyelvéül bírnia, úgy illik, hogy hálás és engedelmes szívvel és akarattal fogadja lelkébe ennek a költőnek, ennek a költőprófétának kultúráját, melynek megismerése, megértése és a benne való elmélyedés Ady minden olvasóját több emberré teszi.

Meggyőződése, hogy az Ady költészetének a magyar köztudatba jutása a magyar filozófiának első igazi nagy fellendüléséhez fog vezetni. Ennek a költészetnek nagy metafizikai értékei megteremkenyítik a lelkeket: eljönnek majd a nagy magyar filozófusok, akik nem a napilapok hasábjain terjesztik többé az ő idegenből szedett szegény bölcseségüket, nem üres kompilációk nagyképű felkínálásával vezetnek félre a tudatlan nagy közönséget, hanem akiknek a filozófia, a gondolkodás: élet és valóság lesz és új és nagy és örök igék tudománya. Ebben a filozófiában feltárulnak majd azok a nagy élet-titkok, amelyek a magyar szemléletekben, elképzelésekben, a magyar észjárásban, a «nagyhatalmú» magyar beszédben máig is rejtőzködnek s amelyekkel gyönyörű virágzású költészetünk után elkötelezett adósai vagyunk az egyetemes kultúrának.

Legkedvesebb költőm, Te hős célba tekintő gőgös Ady Endre, ki úgy szeretted Magad befelhőzni, köszönöm, hogy egész voltodban megnyilatkoztál nekem és bocsáss meg érte, hogy így kitakartalak a Téged nem értők és nem szeretők szemei előtt, hogy prédájára bocsátottalak azoknak, akik nem ismertek meg, bár közöttük fényeskedtél. Te legdélibb vőlegénye, napsugárlelkű királyfia az Életnek és diadalmas leigázója a Halálnak, Te nagyságos prófétája a magyar és emberi Sorsnak, ne fájjon Néked, hogy életed értelme ilyen hamar tárul fel, hogy, íme, mindenki értője lesz a Te esztelen szépségeidnek és érzője a Te szent forróságodnak. Mintha hallanám a szavadat: miért kellett ilyen vágatva elővágatni az én százszor zárt titkaimmal. Ne haragudjál érte, legszeretettebb poétám, de egyre nőnek az árnyékok fölöttem s a mi áldva-átkozva szeretett messiási fajtánk fölött: sietni kell.

Csécsey Imre: Ady és az ifjúság.

Robogj fel láznak ifjú serege,
Villogj tekintet, világbiró kardunk,
Künn a mezőkön harsog a tavasz . . .

Aggság és ifjúság szakadatlan harcmezejét szeli át az út, mely az emberiségnek rejtett célja, felé vezet. Ifjú faj kerekedik az elaggottak fölé; új osztály izmosul s gyürkőzik, hogy ledöfje a gazdaságban, erkölcsben, mindennemű erőben megrokkant régieket; friss megismerés búvik elő a kollektív értelem méhéből s a végigélt kultúrák sírján meg újra új értékeket ültet a mindig visszatérő forradalmi tavasz. Hol rejlik végső oka a változásoknak: a gazdasági erők mechanizmusában-e, ahol a marxista keresi, avagy a világot tartó Logos homloka mögött, ahonnan a hegelianus látja elődübörögni a formáló eszméket? Mindegy. Az anyaföld, mely akaratra szökkenti új igazságok magvát, az eszmék humusza, új vágyaknak mindig termő talaja mindenképpen egy: az ifjúság. Ifjú faj, friss osztály, megújított lelkű egyes: minden és mindenki, akiben kiapadhatlanul mély és engesztelhetlenül szűz az erkölcsi erő s akiben ez az erő oly forró lendülettel buzog a teremtő kiélés felé, mint a leghatalmasabb testi vágy... Ki törődik a célokkal, amelyek elérhetetlenek s a határokkal, amelyek elérhetők? Ki gondol a! faj messzi rendeltetésével s ki gondol az utód közeli szenvedésével, amikor új élet magvait hinti szét? Ehhez a delíriumhoz, az akarat tavaszi lázához nincs közük az értelem-vonta határoknak s idegenek neki a képzelet által megszabható célok. Ifjú:

. . . aki utálja a mát, ezt a holtat,
Kinek az álma a szent, titkos Holnap . . .

Ékes vitorlánk dagad a Holnap hajóján: nosza előre töretlen izmokkal, gondtalan hittel! Mi vagyunk — (mi voltunk!) — akiknek valóban «a cél semmi, a mozgás minden». Nem félünk a «történelem ítélőszékétől», nem vállalunk semmi felelősséget; így tettünk, mert így kellett tennünk s fiatalon csak így tennénk újra: ez minden tavasz és minden forradalom erkölcsé.

A história talán ránk taposhat,
De mi itt benn tápláljuk a tüzet
Es égetünk mindent, mi régi, poshadt . . .

Egy héttel amaz októberi forradalom előtt, melyet Ady nem vallott magáénak, Budapest merev burzsoá-arcán, ezen a fásult és csökönyös, kiélt faciesen hirtelen kiütöttek a forradalom tavaszi szeplői. Addig semmi sem történt. Igaz, a háborút Közép-európa elveszítette, de Pesten a hiába-volt tömeghalál, kín és könny dühe s a várt megalázó ínség még nem ordítottak az égre. Igaz, a Dunaparton majdhogy öltre nem mentek az urak Fiuméért, de az alkotmányos cirkusznak még jóval komolyabb attrakciója sem csigázhatta volna tetté az emberek érdeklődését. Igaz, a sajtó remek szimattal (július 28-a és március 21-e előtt, úgy látszik, éppen náthája volt) kiszagolta a rothadást, melynek büze a Piavétól akkor már idáig elért, de öt év alatt annyit csalt az újságok szája, hogy mindenkinek igaza volt, aki öt év után az újságok orrának sem akart hinni. A szociáldemokrata vezérek, súlyos felelősségük tudatában várták a legalkalmasabb pillanatot, amikor bátran megnyithatják a forradalmi energiák egyetlen tartályának csapját. Budapesten tehát csönd volt és ki tudja, meddig lett volna még, ha egy héttel amaz őszirózsás éjszaka előtt meg nem mozdul az ifjúság.

Október huszonötödikén este a progresszív diákegyesületek, élükön a Galilei-körrel, felvonultak a baloldali pártok elé. Budapestnek, Magyarországnak legelső forradalmi felhorkanása volt ez a tüntetés, öt év óta legelső általános gesztusa a dühnek és elszánásnak. Azok a diákezek ma is bátran vállalhatják minden lekicsinylés ódiumát ezért a tüntetésért s mindenért, ami utána következett — a Várpalota ostromáért, a lánchídi ütközetért s akár az «őszirózsás heccért» is —: ők voltak az elsők, akik lelkükben megtörték a passzivitásnak öt éven át beidegzett hatalmát. És e sorok írója örömmel vállalja a fontoskodás ódiumát azért, hogy csak szubjektíve tud visszaemlékezni erre az estére s az apró szerepre, melyet Ady verseinek lelkébe égetett hatalma juttatott neki, odakényszerítvén őt a hívő fiatalok elé, hogy fel-szítsa bennük a prófécias régi szózat emlékét:

Szép szemben állni ezernyi pokolnak
S kis itthonunkban harcolni ki rendet.
Mikor körülünk véresen loholnak
Nép-óriások, századok, világok
És trónok és ősi álmok remegnek;
Keresni egy bús kis országnak álmát,
Mikor az ég piros sátra alatt
Játszódnak le hóhéros panorámák,
S mikor olyan kis gondja a világnak,
Hogy nem tisztul. Hunnia piszkos ólja . . .

Jöhet akármilyen romlás, összeomlás,
Nekünk mindegy: ennél nem jöhet rosszabb.

A föld mozog, én ifjú feleim —
 S mi ráteesszük lábunk a magyar rögre
 És esküszünk: mozdulni fog ez is,
 Vagy minden vész itt, ámen, mindörökre.¹

Alig egy hónap múltán a Nemzeti Tanácsnak is eszébe jutott, hogy Adyt, mint a forradalom költőjét ünnepelje. A válasz, amit kaptak, nem volt valami épületes. De ha az októberi forradalom nem is volt Ady forradalma, az októberi ifjúság mégis Ady ifjúsága volt. Mámoros csönd súlyosodott a levegőben s ha gyöngye és méltatlan ajkáról toltak is elő Ady ritmusai, erős és méltó visszhangot vert ki a szomjas felriadás ezer ezer kitaruló fiatal szívből. És pár hónappal később, amikor Budapest hideg házain egyetlen gyászlobogó sem lengett s a halotti menet útján félvállról kérdezte a sétáló érdektelenség: ki halt meg?, — akkor a Múzeum kertjét tízezernyi fiú meg leány lepte el és sztrájkoltak és verekedtek a diákok, kiket a tanári gondosság nem akart elengedni Ady temetésére. Néhány hívő emberen kívül egyedül az ifjúság gyászolt ebben a cudar Nekropoliszban, amint az októberi napokban is legelőbb ők indultak új vizek felé. . . Igaz: cél nélkül, iránytű nélkül, egyedül a forradalmi temperamentum felszökkent hevétől hajtva! s mihamar megállva és szétszolvva amikor lázukat lehűtötte a gyors beteljesedés illúziója. Október harmincegyediké után a forradalom megállt, mert megállt az ifjúság. De ez nem vád az ifjúság ellen. Az ifjúság sohasem konstruktív, hanem mindig romantikus. Ugyanúgy, mint a forradalom. És ha a forradalom után nem tudnak építeni, vagy rosszul építenek azok, akik az építést vállalják, az nem az ifjúság és nem a forradalom bűne, mert ő az építést nem is vállalja. Még a továbbrombolást sem, mert már ahhoz is mérnöki rendszeresség kell — továbbrombolni már annyi, mint építeni. Nem érti a forradalmiak erkölcsi lényegét az, aki lemosolyogja a forradalmak romantikáját. Ami az októberi forradalomból minden vitán és vádon felül tiszta emlékként maradt meg, az éppen ez az ifjúságos romantika. Aminthogy ha majd — ami nem kétséges — rengeteg munkán, kísérleten, gondolaton, tévedésen, újrakedésen, csüggedésen és új bizalmon keresztül elér konstruktív céljához a proletariátus világforradalma: akkor majd a gyújtó hitnek, repesztő akaratnak, bátor rombolásnak mai idejére úgy fog visszatekinteni az emberiség, mint a szocializmus romantikus korszakára . . .

Meg kellett védeni az októberi ifjúságot attól a felejtő le-kicsinyléstől, amely e forradalom eredményeinek kritikáján keresztül ezt az ifjúságot Oly méltatlanul érheti. Meg kellett vé-

¹ *Véres panorámák tavaszán*, Ady Endre verse a Galilei-körhöz 1913. márciusában a *Ki látott engem* kötetben.

deni, mert ez az ifjúság Adyé volt. Övé volt legelső sorban a romantizmusa révén, hisz Ady volt talán minden időknek legmélyebb romantikusa: az igazságot nem kereste, de magából kapta, nem analizálta, de érezte, nem tudta, de hitt benne; és mindenekelőtt harcos volt, elhívott harcos, aki nem; pontosan meghatározott ellenféllel küzdött pontosan meghatározott célért, hanem küzdött azért, mert a tegnapi élet feloldhatatlan ellentmondásai és tragikus kétségei közepett ez volt számára az egyetlen lehetséges forma: «harc és harcos gyönyörűség kívánt lenni az életünk». Adynak nem volt világnézete és nem volt pártállása: az evolucionista radikalizmus pártjához tartozott és gyújtó forradalmi veresket irt, átkozta a kapitalizmust és imádta Páris burzsoá hedonizmusát, internacionalista volt és lángolóan magyar, proletárdicsőítő és büszke úr, elűzte az istent és visszahívta, hogy verekedjék vele, áldozó és áldozat a szerelemben és szíve mélyén strindbergi ellensége a nőnek; minden formában ethikus és impresszionista egyszerre és mindezekben mégis sohasem zavaros és sohasem felületes, mert mindemezz ellentmondás nem volt egyéb látszattal, ami egy biztos és mély és változhatatlan valóságot vont körül: Ady forradalmi temperamentumát, örökké elégülhetetlen ifjúságát. Ady élete égy állandósult *Sturm und Drang* volt. Ady az Ifjúság szimbóluma volt és öhozzá tartozott szükségképp minden őszinte ifjúság.

S a forradalmi magyar ifjúság szükségképp övé volt még azért is, mert ezt az ifjúságot ő teremtette és ő nevelte. Ez az ifjúság Ady előtt nem volt. Amit rendszerint ifjúságnak neveznek, a «jövő értelmisége» Magyarországon negyvennyolc óta olyan volt, mint a mindenkori jelen értelmisége. Ahogyan az angol főiskolák ifjúsága előljárt a sportban, az amerikai a polgári pacifizmusban, a porosz a junker-fenhéjazásban, a francia a könnyű impresszionizmusban, az orosz a forradalmi lendületben: úgy járt elől a magyar, a budapesti ifjúság a kártyában, billiárdban és borban, az antiszemizmusban és tanulatlanságban, párbajhősködésben és sovinizta csökönyösségben. Ez volt a *creme*; alatta pedig egy éhes és közönyös tömeg, a *Lumpenproletariat* legrosszabb fajtája: a kenyérkereső robot mellett csak lopva és csak vizsgákért tanuló, kopott szívű diákok ezrei, akik minden akaró hitből kifásulva döcögték végig a szemesztereket, hogy aztán negyven forint fizetéssel «mégiscsak-úriember»-ek lehessenek — a burzsoá-ideológiával beoltott, intelligensnek nevezett proletariátus egyre növekvő, egyre sekélyesedő és egyre nyomorultabban tengődő tábora. Nagyban-egészben ez volt a pesti ifjúság lelki és szociális képe, amikor tíz évvel ezelőtt kiállt egy kis csoport, hogy fölvegye a harcot minden léhaság, közöny eredendő és gonddal ápolt tudatlanság ellen. Forradalmat hoztak a galileisták, mert tanulást és tanítást hirdettek ott, ahol az áltudomány és tudatos butítás volt az úr: az egyetlen. S ez a tudásra eszmélt ifjúság mihamar megtalálta a szívét is: Ady

küldte el neki a magáét. Minden márciusban elküldte szerető és buzdító üzenetét, új forradalmi himnuszát s a galileisták Ady lobogója alatt revelálták életté a régi március lélektelenre csévelt tradícióját. Senkivel és semmivel mélyebb frigyét nem kötött, mint ezzel az ifjúsággal. A Galilei-kör is pártok felett állott, miként Ady: az ifjúságnak s a költőnek összeforrott szívében egyaránt az abszolút forradalmiság tüze lobogott, az abszolút fiatalságnak érdekektől és meggondolásoktól meg nem zavart mámorai. Haláláig tartotta Ady ezt a szövetséget s a galileisták halálán túl is hívek hozzá. Vagy vagyunk valakik, vagy nem, de Ady nélkül senkik sem lehettünk volna. Tűzoszlopunk volt ő az éjszakás magyar sivatagban. «Eszményeinkért harcba ő indított el bennünket s ő marad örök eszményünk»: így búcsúzott tőle az ő ifjúsága azon a januári gyásnapon.

És minél távolabbra vált el szenvedő teste az élet hitétől, «fogyó élete növekvő lázában» annál teljesebb rokonsággal kapcsolódott az ifjúságba. Nemcsak szimbóluma, de hőse, tragikus hőse is volt ő a kiapadhatatlan ifjúságnak, aki a végső beteljesülést nem is akarta máshol megtalálni, mint az életenergiák-végtelenségének hitében.

. . . Tűz és tűz, én ifjú testvéreim,
Jaj, a tüzet ne hagyjátok kihalni,
Az Élet szent okokból élni akar . . .

Március van és határtalan az élet.

És meg is találta és így lett élete teljes. Megtalálta egy határtalanul ifjú szerelemben, melyben a lázas múlt valamennyi szerelmi tragikuma feloldódott és békévé teljesedett. Megtalálta a hódoló szeretet végtelen árjában, mely ezernyi fiatal szív melegével ömlötte körül az ő végtelen szívét. A gyalázat és kín éveiben, mikor a piszkos kis magyar glóbusz véres sara az egekig fröccsent s nemcsak onnét hullott vissza az ő mindenkiért szenvedő lelkére, de a Rákosi Jenőék felújult uszításában közvetlenül ellene is zúdult, amikor emberre, eszmére, hitre legkönyörtelenebbül riadt a halál: A dyból elmúlt a düh s a százszor megverselt félelem. *Ifjú szívekben élek* — írta és megbékélt a végzettel:

Ifjú szívekben s mindig tovább,
Hiába törnek életemre
Vén huncutok és gonosz ostobák,
Mert életem millió gyökerű.

Nem ér föl már szitkozódás, piszok:
Lyányok s ifjak szívei védenek.

Örök virágzás sorsa mér az enyém,
Hiába törnek életemre,
Szent, mint szent sír s mint koporsó kemény,
De virágzás, de élet és örök.

A kielégülhetlenségben örökké szenvedő Ifjúság megváltotta magát, mert haláláig ifjú maradt. Ez lett halhatatlanságának már életében megformált edénye, aminthogy életének mindent egybefoglaló formája is ez volt: az ifjúság. Szerelem, forradalom, kín, vigasztalás, islen, mind ebbe illeszkedett. Volt egy könyve, kerek, telt betűivel ez volt beleírva: *Ady Endre vén diák kedves bibliája*.

Kozmikus ifjúság!

Célja, értelme önmagában van adva, függetlenül az emberiség, a történelem, az univerzum célos értelmétől. A holnapi célok oly közel vannak ragyogó szemünk előtt s oly aprókká zsugorodnak a tavaszi delíriumban, mely ereinket fűti. Egy-két életnyi újfajta rendje, szelíd meglepedése az emberiségnek s lány szépségek új változatai: ennyi az egész. Ennyi a hullámtér, amit egy-egy nemzedék akarátának akár az önkívületig feszített rezgése betölthet. Mi jöhet és jöhet-e valami azután, legvégül — ki tudja? Int-e valami cél a legtávolabbi horizonton, amit a képzelet beszáguldhathat — kit riaszt a kérdés húsz évvel, tavasszal? Az emberiség még eddig semmi okosat nem hallott s lehet, nem is fog már okosabbat hallani kollektív anyagi életének legvégső, értelmet-nyilvánító céljáról, mint amit a szerves világ biztos felbomlásának elmélete tár eléje.

Csak én vagyok . . .

Irigye az öregedőknek.

Jól teszi minden ifjú, ha megöregszik. Kigyógyulva a gyönyörű lázból, kiszegényedve az ifjúság dús pompájából, az akaróból keresővé érett forradalmár, akinek könnytelen szemét a történelem végteleneknek hitt távlatai többé nem fátyolozzák, e megismerés békéltető fényénél nyugodtan átpillanthatja az eszmék biztos és derűs végtelenét, ahol nincs célkeresés, de nincs céltévesztés sem, nincs győzelmi mámor, de nincs vereséges szégyen sem, nincs izmos kék, de nincs szomorúság sem elháríthatlan halálom s az emberiség elháríthatlan halála fölött és ahol — ha néha mégis fölpezsdül az ifjú múlt emléke — közel vannak a hős csillagok, hogy arcomat hozzájuk szorítsam . . .

Igen, lehiggad többnyire az ifjú forradalmár és nyilván lehiggad egyszer az emberiség. Majd eljön az idő — legyünk nyugodtak — amikor emberiség-nagyapó jóindulatú mosollyal elmereng ifjúkora emlékein: mennyi tépelődés, mennyi felnagyított tragédia, mennyi botorkálás és mennyi részeg rohanás — miért? Hiszen mindenképpen eljutottunk volna ide, oly egyszerűhez, csak meg kell kicsit öregedni! Mennyit szenvedett az ember, hogy patakzott a kín és hogy dagadt a bűn, mennyi száanalom vérzett hiába és mennyi gondolat rothadt bele a »törté-

nelem zavaros árjába! Ő, az előkelő utód, Krisztus vagy Marx után nem tudom hány ezredik évszázad Embere, ezt az áradatot már kiizadta magából s gyógyult, lehült testtel lép be majd a tiszta eszmeiség vidám fürdőjébe ... Ez nyilván a «szent ok», amiért az «élet élni akar.» . . . üdvözlünk száll Feléd e mai múltból — ám addig, hogy Te gyógyulhass és boldogulhass, nekünk szívünk vérével kell csiráztatnunk a lázat és elvesznünk, még sokáig, kifájtva magunkból a kozmikus energiát, hogy ne Legyen, ami megzavarja benned az űr egyenletes csöndjét, felséges Utód!

Balázs Béla: Ady Endre mitológiája.

Ady a legtipikusabb és legnagyobb mítosz teremtők egyike a világirodalomban. Primitív ősnépek babonás mesélői foghatók csak hozzá. De azok csupán mesébe értelmezték a démonokat és isteneket, melyeket akkor mindenki látott és érzett. Ám Ady mitikus víziója ezredéves racionális kultúrák tudományos ismeretein keresztül sütvé éleszti újra eleven, személyes lényekké azokat az elementumokat, melyeket rég «törvényekké» és «jelenségekké» halasztott a felvilágosodás. Sőt a démont-látó vadember szemével néz, a barbár nomádnak őszívével érez ő mindent, amit a legdifferenciáltabb mai és holnapi kultúra hozott szemnek és szívnek. Mert ebben az ősemlékben a modern európai kultúra legfinomabb idegrendszere muzsikált. Ebből a paradoxióból érthető meg Ady Endre mitológiája.

Mit jelent a mitikus világszemlélet? Jelenti a kauzalitás tudományos törvényének nem-ismerését, illetve el nem ismerését és azt, hogy a mítosz a természet és lélek dolgait értelmezvén, más, többnyire éppen fordított oksorokba rendezi. Teszem a görög számára Auróra piros ujjai nyitották ki az ég kék kapuját, hogy Héliosz aranyszekerét rajta beeresszék. A görög a hajnalpírt nem a felkelő nap következményének, tünetének látta, a nap nem oka az égi pirosságnak, hanem tőle függetlenül létező, reá vissza nem vezethető végső valóság. Tehát nem «jelenség», nem «tünet», hanem magában való *ens*. Ez a szemlélet megfordítja az oksort. Mivel előbb látja a hajnalpírt, tehát az előbb van; az ereszti be, tehát az okozza a napot A germán nap-mítoszban Siegfried (der Tag) ébreszti fel Brunhildát (die Sonne). Mert világos van már, mikor felkel a nap.

A naiv mitikus világszemlélet mindent külön élő, saját centrumú valóságnak tapasztal. De csak ezáltal tapasztalhatja a dolgokat eleven valóságnak, realitásnak. Mert ami csak «következmény», ami másra visszavezethető, — akár az egy-istenre visszavezetett mai vallás világában, akár az egy-törvényre visszavezetett mai tudomány világában — az maga nem létező, irreális,

léttelen «jelenség» csupán. Tehát minden közvetlen intenzív, érzéki tapasztalásnak realitás-íze már mítoszt rejt magában. A dolgok realitása már magában mitikus élmény. Nyilvánvaló tehát az is, hogy a művészet (melynek legbelső természete és ereje éppen látásának érzéki plaszticitása, konkretizáló elevensége; mitikus világszemlélet. De mai költők mitológiája rendszerint az általában való realitás mitikus élményére szorítkozik és ez metaforáikban jut kifejezésre. (Minden metafora «elevenítő», tehát mitikus.) Ők csak az elevenségét látják a dolgoknak, de az életét nem. Felvilágosodott racionalizmusuk, kétkedő józanságuk nem engedi, hogy ebből a mitikus alap-élményből mitológia virágozzék ki és az elevenség, melyet éreznek, számukra személytelen és mesétlen marad. Ady Endre az, aki ma is olyan naivan látott mítoszt mint akár hajdani görögök. Metaforáinak magvaiból hatalmas és félelmes mítoszok nőttek az átmenet minden fokozatával, elmosván minden metafora és mítosz közt vonható határt. A legnagyobb művész a legérzékibben elevenítő, ezért démonikusan személyes lényé lesz víziójában az, amit más csak általában eleven realitásnak érezne.

Hogy Ady Endre mennyire külön élő saját centrumú valóságnak, tehát mítosznak lát mindent, arra legfrappánsabb példa: «Az elbocsátott légió» című verse:

«Versek, álmoknak légiója
Harcolatok ezután másnál

Olyan mindegy, hogy ki a gazda.»

(Vér és arany.)

Még saját verseit sem érzi produktumoknak, kifejezésnek, hanem tőle függetlenül saját sorsú lényeknek látja, melyekei tovább lehet küldeni mások szolgálatára. (Ez a magyarázata és értelme Ady «nagy betűinek», melyekért annyi gúny érte. Ő személyeknek érezte az élő dolgokat és személynevekként nagybetűvel írta nevüket.) Am Ady mítosza nem természet-mítosz, mint a régieké, ő befelé néz ugyanolyan naiv isteneket és démonokat látó szemmel, mint ahogy az őseMBER a csodálatos és titokzatos világba nézett ki és egy fájdalom keltét olyan mitikus eseménynek éli, mint Homérosz görögje a napkeltét. Ady Endre mítoszai lélekmitoszok. Egy modern ember legdifferenciáltabb lelkiélete valamely ős barbár sámán szemével nézve. így lesz pántlikás kaszájú násznagy a Halál vagy demonikus paripa a koporsó. Mitikus lény a százformában szereplő nagybetűs «Élet» is. A «Nagy Úr» az «Ős Kaján» és a «Csönd herceg» hatalmas démonok, melyek nem úgy laknak kint a külső valóságban, mint a hamadriadok és a források nimfái. Ady démonai a lelkében tanyáznak és ott intézik sorsát. De még ami látszólag kívül

van is: Páris, a Hortobágy és a «Magyar Ugar» nem földrajzi fogalmak többé az ő víziójában, hanem mitikus *étappe*-jai a lélek vándorlásának mint a purgatórium vagy az elíziumi mezők. Másnak nem elíziuma Paris és nem pokla Debrecen: ezeknek mítosza is az ő lelkének mítosza. És Hunnia és Csák Máté és az Avar domb és Bihar vezér és Ond vezér és a beszélgető két kuruc! Egy új magyar mitológia támadt Ady lelkében, de az atavisztikusan benne feltámadás, benne felfájás ébresztette elevenné. Csak azokat az ősoket látja, melyeket mint ellenséget vagy barátot a vérében hord mint «régi rontást». És Ady szerelmi mitológiájáról külön könyvet kellene írni. Az asszonyok, ha mindjárt Léda vagy Csinszka is, csak kutak, melyekből minden múlandó emberi asszonyszemélyen túlról csapnak fel a szerelemnek, csóknak, kéjnek és kínnak örök ős démonai. Adynak velük van dolga, nem az asszonyokkal.

Nincs hely itt arra sem, hogy felsoroljuk Ady mítoszáinak alakjait, még legkevésbé arra, hogy valami egységes összképbe rendezzük. Annál inkább, mert Ady mitológiája nem egységes és nincsen holmi tételes vallásjellege, mert minden percében újra éli. De kétségtelenül lehetne az ő mitikus világának is valamely tipológiáját kianalizálni, ami nagyon érdekes és szükséges is volna.

Ilyen részletes analízis volna hivatva arra is, hogy disztingváljon Ady szimbólumai és mítoszai között. Mert Ady nemcsak mítoszokat lát, hanem szimbólumokat is használ. (Eddig csak mint szimbolikus költőt állították be és szimbólumoknak értették félre mítoszait is). A «Piros hajók kék óceánon» az álmodó «Platán-fa» a «Géme az Olympos alatt» és a «Fekete zongora» nem mítoszok, hanem szimbólumok. Mi a különbség? Ezek a víziók kifejeznek valamit. Valami egyebet fejeznek ki: nem önmagukban, önmagukért vannak. Valamely élmény, valami impresszió asszociatív felidézi őket és ezért a fordított asszociáció útján «teljesebben fejezik ki az élményt és impressziót, mint minden közvetlenül megnevező leírás. De a szimbólum csak hordozója, kifejezője a belesűrűsödött hangulatnak, nincsen magában-léte, naív realitása. Nem mítosz.

A szimbólum ezért olyan gyakori és adekvát kifejező eszköze az impresszionizmusnak. De a mitikus világszemlélet éppen ellenkezője az impresszionizmusnak. Mert mitikusan látni annyi, mint a belső vagy külső dolgokat tőlünk független, hangulatunktól sőt létünkötől is független valóságoknak, démonikus örök hatalmaknak látni, melyek ha bennünk élnek is, nemcsak általunk csak mint suhanó impressziók élnek, hanem valóban léteznek és nálunknál létezőbbek. És Adyra ez a látásmód jellemző elsősorban. Ő érzéseit, nem alkalmilag benne keletkezett múlandó hangulatoknak, hanem kívülről és fölötte dülő örök hatalmaknak éli, melyek őt elragadják. Nem az érzés van benne, hanem ő az érzésben. Nem produkálja, hanem elszenvedti őket.

Ady a mitikus passzivitás költője: örök elementumok sodrában hanykódó lélek. Ő nem hordja, tartalmazza állandó lélekben a múlandó érzéseket, hanem fordítva éli: mint törekeny és múlandó lencse fókuszában találkoznak benne az «örök sorsok folyói» végtelen és örök útú sugarai az érzéseknek, melyeket egy percnyi életre lelke összefogott.

Trostler József: Ady és német fordítói.

A műfordítás — legalább formailag — csak a legritkább esetben lehet az eredetinek tiszta értékmérője. A fordító számára nyelvben és tartalomban egyéniségfeladást és megtagadást, egyéniségátvitelt jelent, a fordított költő szempontjából pedig egy eredetileg szervesen zárt egység felbontását s egy másik vele talán csak látszólagos analógiák révén összefüggő, nála sokszor alsóbbrendű új egységbe való forrasztását követeli meg. A fordítónak formai százalarcúsága, belső korlátlan változhatósága az eszközök különbözősége folytán megfelelője, de nem egyértékese a színész vagy a zenei virtuóz közvetítő művészetének. Ha következetes marad programja főelvéhez, szükségképpen teljes egyéniségtelenséghez vezet, míg a színésznek vagy virtuóznak a korlátozó elhatároltságon belül is száz mód adódik individualizációs önállósodásra. Ehhez a ponthoz kapcsolódik a fordítói interpretáció minden problémája.

Az a számtalanszor megformulázott, szinte dogmatikus közhellyé merevedett tény, hogy minden új és eredeti költői megnyilatkozás együtt jár a nyelvi kifejezés formáinak új gazdagságával, nemcsak a kollektív hagyományos nyelvnek felfrissülését, a meg nem álló nyelvi fejlődés törvényszerűségének jelentkezését dokumentálja, hanem egyúttal a nyelvalkotó folyamat új érvényesülését, a szavak fogalmi elvontságának érzéki tartalommal való megtöltését, azt, hogy a teremtő művész kohójából hirtelen felvillanó új gondolat egyértékű, tehát új nyelvi formákat, új ritmuslehetőségeket, mondatszerkezeteket, új rímeket teremt magának, de nem anarchikus, gyökértelen módon, hanem az evolúció jegyében, örökölt törvényszerűségek továbbfejlesztésével.

Az eredeti. költő nyelvi újjáalkotása teremtő, tehát primer folyamat. A forma és a tartalom nem az összeforrasztottság, hanem az egyszerűszületettség viszonyában áll itt egymással, a konvenció költőjének másodlagosságával szemben. A másodlagos költő vagy a formát vagy a tartalmat, vagy mind a kettőt készen vagy legalább is determináltan kapja. A formának és tartalomnak egymást keresése, de egymásra nemtalálása, ki nem egyen-

lítettége, sőt belső ellentétessége egyik fő jellemző vonása. Ebben az értelemben a műfordító is a másodlagos költő típusához tartozik. Sőt a forma és a tartalom melleit még egy harmadik determináns is megköti a fordítót: saját nyelvének a konvenciója. Felhasználja (ha ura a nyelvnek, fel is kell használnia) ennek a nyelvnek minden eredményét, de nem intuitív módon új tartalmak kifejezésére fejleszti tovább, hanem tudatosan válogatja ki belőle a tartalmi adottságoknak megfelelő formákat. Munkája eszerint sohasem lehet szuverén teremtés, hanem csak rekonstruáló, másodlagos, kész képeket mintázó folyamat. E folyamat teljessége látszólag egyetlen kritériuma a jó fordításnak, látszólag azért, meri ez a teljesség is csak kifelé zárt. Mentül mélyebb rétegekben elemezzük, annál több ellentmondásra és áthidalhatatlanságra bukkanunk benne. Ehhez járul az eredeti s a fordítás nyelvének struktúrákülönbsége, mely a rímen kezdve a legrejtettebb ritmikai tényezőig, a külső formában s a belső architektónikus felépítésben egyaránt nagyszámú eltolódást hozhat létre. Minél nagyobb a struktúrákülönbség, annál szétágazóbbak s kiélezettebbek az eltolódások. S még bonyolódottabbá válik a probléma azáltal, hogy minden egyoldalú nyelvi megalkuvás vagy az eredetin tesz formai erőszakot, vagy az átvevő nyelv struktúrájával-kerül összeütközésbe.

A magyar költők német fordítói elsősorban bizonytalan nyelvtudásuk, technikai ügyefogyottságuk miatt a megoldásnak épen ezt az utóbbi, végzetes módját választották. Ezzel egyrészt meggyökerezítették a magyar költők lefordíthatatlanságának legendáját az irodalmi tudatban, másrészt a fordítások nagy számának ellenére is alig tudtak pillanatnyi vagy alkalmi érdeklődést kelteni a magyar költészet iránt. (Az ötvenes és hatvanas évek Petőfi-kultusza nem mond ellent ennek a megállapításnak: e kultusz feltételei nem esztétikaiak, hanem mindenekelőtt politikailag színezettek, mert összeesnek a forradalmi magyarság iránt megnyilvánuló európai rokonszenv divatjával.)

E fordítók rendszerint képtelenek arra, hogy bekapcsolódjanak koruk nyelvi evolúciójába s így maguk emelnek leküzdhetetlen akadályt a magyar vers világirodalmi érvényesülése elé. Németországban a kései romanticizmus sápadt líraiságát rég felváltotta már Heine nemzedékének új pátosza, új szimbolizmusa, a forradalmak lázas és ideges képiessége, mikor Vörösmartyra, Petőfire, Aranyra még mindig az almanach-költészet vagy legjobb esetben Schiller terminológiáját, a sváb költők szenvelgő élettelenységét kényszerítik rá német fordítóik. Az impresszionizmus, a szimbolizmus és neoromantika ismeretlen területeket nyitott meg a költészet számára, megújította nyelvét, színeit és for-

máit, s a német nyelvű antológiák még mindig a régi gyökértelen népiesség vagy a formalizmus vérszegénységével tolmácsolják a magyar költőt. (Gulyás Pál bibliográfiája jó kalauznak bizonyul a fordítások zürös irodalmában.)

Szükségesnek tartottuk a kérdésnek ilyen megvilágítását, hogy rajta keresztül utat vághassunk magunknak Ady felé.

Ady lírája azonban ezúttal nem formai-tartalmi egységében, hanem, hogy úgy mondjuk, mint tartalmától elvont nyelvi komplexum jön tekintetbe. E komplexum egy nagy nyelvi fejlődés eredménye, mely a kilencvenes évek fordulóján a szimbolizmus útmutatása mellett új nyomokon, régi források felfrissítésével indul meg s mintegy analogónja Nietzsche német nyelvújításának. Adytól kap határozottabb tartalmat s benne emelkedik a legmagasabbra. Ady nyelvi fejlődése a hagyományos formalizmustól a szuverén formakezeléshez vezet. E két határoló pont között helyezkedik el minden újítása, ez azonban nem a nyelvi törvények ellen való merénylet, hanem ellenkezőleg a legteljesebb, legkövetkezesebb törvényszerűség, új lehetőségekre szabadítja fel a ritmust azáltal, hogy nem köti megszokott, tehát kényelmesen appercipiálható sémákhoz, százsínűvé teszi azzal, hogy végig hullámozzatja rajta az eddig csak lepároltan, néhány tipikus jelentkezési formájában megzenésített valóságot. Ennek a ritmusos gazdagságnak megfelelően alakul a mondatoknak merész, lomha, szemnek és fülnek szokatlan architektonikus felépítése a mellérendeltség és alárendeltség viszonyában. Ezt szolgálja az inverziók, a kérdések, ismétlések, ráütő sorok s főleg és elsősorban a jelző kultusza. A jelző többé nem alárendeltje, nem szolgálja a főnévnek, hanem előkészítője, kiegészítője, fokozója, kimélyítője, megbontója vagy összefogója, hírnöke vagy önállósult főnévtársa. Tőle kap a megfakult, elhasznált, érzéki tartalmától és gyökereitől megfosztott főnév új szint és illatot. A jelző a mozgalmasság, a hangsúly, e jelentésszűkítés vagy bővítés, az érzékítés vagy elvonás hordozója. Eddig összekapcsolhatóknak nem gondolt vagy érzett területeket kapcsol össze, képzeteket társít a hallucináció vagy vízió átható erejével. Néha sorokba sűrűsödve többed magával egymás színét, jelentését fokozva viszi előre a főnevet vagy utána vetve a jelzett szónak váratlanul egy új színére, egy új jelentésárnyalatára világít rá. Egységbe csontosodott jelentéseket régi összetevőkre bont szét.

A jelző mellett új és meglepő hatású s a ritmikai megérzékítésnek egyik fontos tényezője a rím. Csokonain és Aranyon kívül kétségkívül francia és német költők technikája formálhatta e részben Adyt. Rímeinek a ritmushoz kötött zenei szerepe teljesen összeesik egy mélyebb pszichikaival: nemcsak a ritmus le-

szállását vagy hirtelen emelkedését rögzíti meg, nemesak zenei és tartalmi egységet tagol vagy zár le két vagy több sor végén egymásra találó szavak összehangzásában, hanem egyúttal része a költői nyelv szimbolizmusának s ritmikai eredménye a kölcsönös megegyezés mechanizmusának, mely a tudat s a tudatalattiság között jött létre. Fokozza, megállítja vagy elvezeti a művészen felhalmozódó morális vagy esztétikai akadályok folytán kifejezésre nem jutott, tehát kielégítetlen s kielégítetlenségükben kedvetlenné váló affektusokat azért, hogy felismerhetetlenné változtatja s az összehangzással együttjáró felszabadító érzésben oldja fel őket. De a pszichikaitól elválasztható ritmikai-formai szempontból is kettős funkciót végez itt a rím. S e kettős funkciónak összehatása különleges helyet biztosít Ady rímelésének. Nem tisztára dekoratív, a belső formától független, csak a fülnek vagy a szemnek szóló tényező. A XVII. század gáláns költészete s általában a formalizmus költői a rímelésnek e dekoratív-virtuóz módjával hidalják át a külső és belső forma közötti ellentmondásokat és különbségeket. Náluk a rímek felcserélése csak hangulati eltolódással járna. Verseikben sokszor a gondolati tartalomtól annyira elszigetelten állnak a sorok végén, annyira csak a külső ornamentika hordozói, hogy látszólag egész külön életet élnek egyazon versen belül is. Ezek a szekunder költő rímei: vagy a determinált tartalomhoz kapcsolja vagy pedig az eredeti tartalmi anyaghoz mértén módosítja őket. A primer költő, tehát Ady rímelésében a rímnek nincsen elszigetelt külön élete. Nem véletlen, hanem hangulati és ritmikai feltételek szabályozzák. Ami véletlennek, játéknak, zenei mutatványosságnak tetszik, az rendszerint mélyen bent gyökeredzik a vers struktúrájában. Néha a zeneiség súlya teljesen a rímbe helyeződik át, a rím lesz mintegy hordozója, hangban kiemelkedőbb pontja az egész versnek. (A gyermekversben a funkció differenciálódása még nem állott be, vagy funkció-visszafejlődés történt, s ez a magyarázata annak, hogy itt a rímbe halmozódik fel minden zenei erő s minden funkció, hogy a vers látszólag csak a rím kedvéért van, hogy csak a rím viszi a verset előre, rajta — a hasonló vagy azonos hangok összecsendülésével együttjáró felszabadító érzés kiváltóján — van a hangsúly, hogy exotikus furcsaságai köré csoportosul minden színtelen és anorganikus mellékesség a versben.) Adynál az asszonáncan kezdve a több szótagu teljes rímig a legkülönbözőbb változatok állnak a kettős funkció szolgálatában. Amit a német romantizmus elméletírói az asszonánc és rím szimbolikájáról, a rím képzettársító hatásáról és erejéről, a rím és ritmus mélyebb összefüggéséről, a formák etoszáról inkább csak homályos sejtésként megállapítottak, amit a francia szimbolisták később tudato-

san érvényre juttattak verseikben: a megfoghatatlan hangulatnak átvitelét a megérezékítő formába, mindezt Ady rímelése páratlan gazdagságban világítja meg. Ép oly szigorú törvényszerűség szabja meg nála a rím formáit és változatait, mint a ritmuséit. Más a rím képzettársító és zenei hatása, ha magas vagy mélyhangú szavak, más, ha közvetlenül egymásra következő sorok végén és más, ha sorokat átugorva, visszaható, tehát csökkenő erővel, viszont az egységet teljesebbé szorítva olvadnak egymásba, más, ha mássalhangzók torlódnak benne a magánhangzó elé, ami a hatást mintegy megduzzasztja és kirobbantja, s más, ha magán- és mássalhangzók egyenletesen ellensúlyozzák egymást, ami a hatást nivellálja. A különböző beszéd- és mondatrészek rímfunkcióját külön kiemelik kézikönyveink s különbözőségüket a jó és tökéletes rím kritériumául állítják oda, anélkül, hogy közelebbi magyarázatát adnák. Nyilvánvaló pedig, hogy mentül nagyobb funkció- vagy kategóriakülönbség választja el a rímben található szavakat, annál mélyebb a rímelemekhez fűződő hangulat és képzetanyag ellentétessége, annál nagyobb lesz az ebben gyökerező hangulati feszültség és annál teljesebb, megnyugtatóbb — s mert a nagy kiélezettség miatt váratlan — annál felszabadítóbban hat a feszültség keltette türelmetlenség, várakozás, nyugtalanság, levezetése a rokon vagy azonos hangok összeolvadásában.

Ebből a formai-ritmusos gazdagságból már most mit közve-títhet a fordító?

Ady fordítóit jórészen — számuk különben sem nagy — áhítat híján nem a diszpozíció hasonlósága, hanem vagy a véletlen vagy a divat vezette a költőhöz. Jórészt műkedvelők: szegényes technikájuk és nyelvi készségük meg a tegnap vagy tegnapelőtt költőinek színtelenségét és súlytalan problemanélküliségét sem tudja megszólaltatni s így természetesen tehetetlenül küzdöködik Adyval, míg végre valahol rést üthet formai zártságán. Közérthető elemekre bontja s a maga kényelmes, érzelmi anakronizmusokkal és nyelvi meg gondolati vidékiességekkel teljéé közép-szerűségéhez torzítja. E fordítók szókincse, fantáziája, zeneisége annyira korlátozott, hogy Ady költészetének még töredékeit sem tudja befogadni és változatlanul átvinni az új nyelvbe. A költő és verseinek német mása között állandóan ott áll a fordító s csak egy pár hasonló sugarat bocsát keresztül: nem sugártörés, hanem sugárfakítás és halványítás, nem rekonstruáló folyamat, hanem fordítás a szó gépies értelmében, csak a külső jelentés tökéletlen átültetésére szorítkozik, de a külső forma, a gondolati és hangulati tartalom, a ritmus és rímelés szerves összefüggéséről mit sem tudva, a formakezelést teljesen a dekoratív külsőségek területére csempészi át. De Horvát Henrik fordításai mellett regisztrálnunk

kell e kísérleteket is, nemcsak mert történeti részei az Ady-bibliográfiának, hanem azért is, mivel minden kritikánál is jobban mutatják, mi az, amit a hagyomány forma-, képzet-, érzelem- és gondolatgátjaival körül bástyázott «közönség» az Ady-komplexumból meg tudott fogni vagy meg akart érteni.

A szekunder költő típusát s ezen a réven Ady teremtő primer-ségét a fordítók közül csak Horvát Henrik közelíti meg. Nyelvttechnikai hibátlan tudása, a belső forma rejtettebb elemeit is meg-látó és sokszor az eredetihez hasonló egységgé rekonstruáló biz-tossága jóval fölébe emeli a magyar költészet minden eddigi német interpretátorának s általában az átlagos német fordítók-nak. S hogy mindemellett Ady lírai képének csak stilizált foto-gráfiáját, sokszínűségének csak halványabb visszáját kapja a német olvasó, ez szükségszerű következményként adódik abból, amit a nyelvek struktúrákülönbségéről s a primer meg a szekun-der költők áthidalhatatlanságáról mondtunk.

Horvát nyelve az utolsó két évtized uralkodó német költői-nek árnyalatos, tiszta átlátszó, lehiggadt, nemes pátoszú, tranz-cendens lírai nyelve. Ez a nyelv, mely visszahatásként emelke-dett ki a naturalizmus zűréből, szerencsés egységben nivellálja Goethe és a romanticizmus zeneiségét Nietzsche nyelvújításának eredményeivel. Nem a kezdetleges, erőszakos, naiv őserzéki-ségnek szemléltető, szavaiban egyértelmű, meztelen nyelve, hanem a fogalmisághoz már eljutott, ez elemi, egytestű szimbolikus sűrítés helyett már a széthullóbb és összetettebb allegorizálás felé hajló sokértelmű, színek és vonalak hatását kívülről fokozó mű-vészi tudatosságé. (A tudatosság elválaszthatatlan minden mű-vészi, tehát a költői alkotás folyamatától is, csakhogy itt e folya-mat meginduló fázisát is a tudatosság készíti elő.) Így az Ady-versek közül természetesen nem a kitörő pátosz, a politikai és faji determináltság, a belső ritmusos mozgalmasság, az első élmény kaotikus, megdöbbentő erejű nagy magyar versei, a látomások infernális képei kerülnek sorra (vagy ha sorra kerülnek is, már átestek a fordító desztillációján), hanem a nyelvükben kevésbbé problematikusak, tartalmukban, formáikban nemzetközibbek, ritmusukban, képességükben kevésbbé Ady magyarságában gyö-kerezők.

A fordítói hűségnek nem elengedhetetlen föltétele a forma és tartalom azonossága az eredetiben s a fordításban. A hűség követelményének untig eleget tesz a fordítás, ha benne azonos-ság helyére egyértékűség lép. Sokkal közelebről érinti azonban a belső hűség kérdését egy másik megfontolás. A költői alkotás folyamata a tudattalan első fázison kezdve a formáló tudatos-ságig nagyjában egységes és zárt. Ezzel szemben a fordító rekon-

struáló munkája két fázisra különül: az egység felbontására, mellyel formálható anyagot teremt magának, s a felbontott elemeknek újabb egységbe való forrasztására. A dilettáns csak a felbontásig jut el, a szekunder költő (műfordító) végig követi az egész rekonstruáló folyamatot. Csakhogy ez a rekonstrukció nem lehet teljes soha. A két fázis között oly sok megy veszendőbe az eredetinek fényéből, hangjából, illatából, látomásainak mélységéből (minden képet, hasonlatot külön kell felbontani), hogy minden későbbi, tudatos, kiegészítés, simítás a szervetlenség hatását kell hogy keltse. A lírai költő lefordíthatóságát ezenkívül még egy körülmény komplikálja. A dráma vagy novella törvényszerűsége költőtől és időtől független, megállapodott s változatlan, ezzel ellentétben minden lírai versnek más és más az organizmusa változó, módosuló, költők szerint újjászülető törvényszerűséggel. Minden új vers nemcsak új formai komplexumot, hanem egyúttal új problémát is jelent a fordító számára.

Horvát Henrik fordításai¹⁾ a lehető legteljesebb rekonstrukciók, de mégis csak rekonstrukciók.

Hadd világítson rá alább néhány példa az elmondottakra. Ady nagy magyar allegóriájának, a *Harc a nagy úrral* című versnek, még nincsenek bonyolult formai problémái (szerencsés a fordítás címe: *Der Cäsar mit dem Eberkopfe*). A fordító megkötöttsége kisebb. Az eredeti felbontása és átvitele nem jár nagyobb és feltűnőbb formai átértékeléssel, de viszont a belső döbbenetes erejű balladás mozgalmasság csak átszűrt elmosódottságában került át a fordításba. Azáltal, hogy az eredeti homályos látomásától elválaszthatatlannak tetsző asszonáncokat tiszta rímek helyettesítik, valahogyan dekoratív térre tolódik el a hatás. Hogy a rím magas és mélyhangúsága milyen különböző hatásokat vált ki, ezt különben megvilágítja az utolsó versszakok egymás mellé állítása: a magyar rímei mélyek, a kilátástalanság kitévői, a németéi magashangúak, s így átlátszóbbá, halkabbá tesznek mindent:

Ezer este múlt el ezer estre,
A vérem hull, hull, egyre hull.
Messziről hívnak, szólongatnak
És mi csak csatázunk vadul:
Én s a disznófejű Nagyúr.

Mein Blut verströmt. Und immer klingen
Die lockenden Stimmen von ferne her,
Und tausend Abende steigen vom Meer. —
Wir aber müssen fingen und ringen
Und uns zerfleischen: Ich und Er!

*) *Neue ungarische Lyrik in Nachdichtungen*. München: Müller 1918.

A *Sírás az élet-fa alatt* részeit eleven kapocsként hullámoztatja egymásba a versszakok minden harmadik sorának a versen végigfutó sikolya s a negyedik sor hármas tagoltságú ismétlése. A refrénnek hangulatot összefogó, megállító s ezáltal fokozó hatása emelkedő vonalban visz az utolsó versszak kétségbeesett vonaglásáig. A fordító más formai megoldást keresett s az ismétlés fokozása helyett egy állandó hangra nivellálta az eredeti változó hangulatát; ez a hangulat természetesen már nem teljes, csak megtört megfelelője az eredetinek.

Hasonló organizmusa van az *Új vizeken járok* című versnek. Itt azonban a spontán és mély élmény nem szimbolikusan sűrített, hanem mint egyébkor is Adynál igen gyakran, allegorikusan részletezett hang- és kép testté lett. Mozgalmassága folytán nem monumentális, de új és páratlan távlatú vers. Élmény és nyelv közé nem ékelődik semmi idegen, közvetítő, módosító, elvezető, áthidaló réteg: élmény és nyelv kozmikus eleven egységben vetíti szemünk és fülünk elé öt versszakon keresztül egy új lelki történetnek, egy új tevékenységnek, egy új élet áhítatának, profétikus megérzésének pátozát, láthatóvá mélyített képeit, hallhatóvá fokozott hangjait. A tárgyak s a lélek nyelvvé lett élete viszi előre a részeg evezős hajóját az új, új Vizekre, nagy szüzi Vizekre s nyitja meg szemének a libegő horizontokat. Nyelv, «kép, jelző, rím-, sorismétlés, nem az új látomás kifejezésére szolgáló eszközök, hanem maguk is részei a látomásnak. Meglepő, hogy mennyire teljes nagyjában ezúttal s ennek következtében mennyire rokon a fordítás rím technikájának képzettársító hatása: a mély és magas hangúság megfelelése a magyar és német rímekben.

Új vizeken járok. Auf neuen Wassern.

Ne félj hajóm, rajtad a Holnap hőse,
Röhögjenek a részeg evezősre.
Röpülj hajóm,
Ne félj hajóm, rajtad a Holnap hőse.

Den Siegerkornen trägst du, mein Nachen!
Sie mögen den trunknen Fährmann verlachen —
Fliege, fliege, mein Schiff —
Den Siegerkornen trägst du, mein Nachen.

Szállani, szállani, szállani, egyre,
Új, új Vizekre, nagy szüzi Vizekre.
Röpülj hajóm,
Szállani, szállani, szállani, egyre.

O seliges, rastloses, göttliches Gleiten
Auf nieberührten Wasserweiten, —
Fliege, fliege, mein Schiff —
O seliges, rastloses, göttliches Gleiten.

Új horizontok libegnek elébed.
Minden percben új. félelmes az Élet,
Röpülj hajóm.
Új horizontok libegnek elébed.

Sich neue Welten dich umblinken,
Sich neu und furchtbar das Leben winken,
Fliege, fliege, mein Schiff
Sich neue Welten diel) umblinken.

Nem kellenek a megálmodott álmok.
Új kínok, titkok, vágyak vizén járok.
Röpülj hajóm,
Nem kellenek a megálmodott álmok.

Hinweg mit euch, geträumte Träume!
Zur Lust und Qual der neuen Lebensbäume
Fliege, fliege, mein Schiff —
Hinweg mit euch, geträumte Träume!

Én nem leszek a szürkék hegedőse,
Hajtson szentlélek, vagy a korcsma göze:
Röpülj hajóm.
Én nem leszek a szürkék hegedőse.

Die grauen Psalmen will ich nimmer singen:
Mag mich der Geist, mag Fusel mich beschwingen —
Fliege, fliege, mein Schiff —
Die grauen Psalmen will ich nimmer singen!

Hogy azonban a megfelelések ellenére a fordításnak mint egésznek más a hangulati eredménye, ez összefügg azzal, hogy a zenei hangulatértékek átvitele háttérbe szorította vagy módosította (pl. a két utolsó versszakban) a vizuális hatás nyelvi, grammatikai tényezőit, hogy az átvitel folyamata eltolódást hozott létre az asszociatív kapcsolatokban, hogy elemeikre bontotta a képeket, vagy újjal, tehát másodlagos értékűvel helyettesítette eredeti egységüket, így a negyedik versszak közvetlen érzékibb, jelzőket halmozó képe: *Új kínok, titkok, vágyak vizén járok* helyére elvontabb, allegórikusabb, tudatosan komplikáltabb, az eredetinek épen ezért csak távoli viszhangját vagy viszfényét adó fogalmazított kép lépett: *Zur Lust und Qual der neuen Lebensbäume, fliege, fliege mein Schiff*. Az utolsó versszakban a grammatikai viszonyok megváltoztatása talán még egy fokkal lejjebb szállítja az amúgy is már tompított hangot. Pedig látszólag alig történt valami: egy főnevesített melléknév visszakapta eredeti funkcióját, melléknévvé lett újra, egy személynév helyére dolognév került, egy főnév pedig átadta helyét egy igének (*Én nem leszek a szürkék hegedőse — Die grauen Psalmen will ich nimmer singen*) s

mégis: ez a néhány jelentéktelen változás lényeges eltolódással jár. A magyar versnek vallomássá lendülő ereje a németben intenzitásából veszítve nyugodtan fut tovább.

A felbontás és összeforrasztás között végbemenő folyamat tudatosságára egy másik vers (*Elillant évek szőlőhegyén*) is rávilágít. Az egyszeri, de tipikus élmény és szimbolizálása teljesen egy, nem keresi a kifejezés formait, hanem maga is szó, kép, ritmus. A látott és hallott formák hozzáképest nem másodlagos, hanem primer értékűek. A nyelv maga is olyan élmény, mint az, amelynek ő a látható és hallható képe. Nem élményátvitel, hanem közvetlen élményszóltatás, nem az élmény megrögzítése a nyelvben, hanem gyengítetlen továbbvibrálása. Innen a vers érzéki és érzékítő hatása. A szüret képét egy irreális valóság szüretjét, az élmény szuggesztív ereje a reális valóság minden őszi és mámoros gazdagságával teszi teljessé. Hogy már mostan a hangulat organizmusa lehetőleg a maga teljességében átkerülhessen, fel kellett áldozni minden olyan részletet, amely útjában „állott volna ennek az átvitelnek. Így lehiggadt a megindító kép «buggyanó» hangja, így helyet kellett cserélnie a két első versszaknak, de a hangulat teljessége valóban átszüremlett, de mintegy csak a külső teljesség s nem egyúttal belső összetevői is: a vidáman buggyanó szüreti ének, az ónos, csapos eső elvesztette közvetetten élményvonatkozásait s a vörös-kék szőlőlevelek mellett mennyivel sápadtabb fényű a barokk *Herbstdiadem*. A befejezés azonban tökéletes és hibátlan költői interpretáció.

Szinte észrevétlen stilizáláson ment keresztül a *Magyar ugaron* című vers. Az ősi első szituáció nem előre utaló folytonos mozgás, hanem lassanként megmerevedő, helyhez kötött remegés. Ez a lenyűgöző megmerevedés öltött itt hangtestet. A rekonstruálás annyira az első művészi folyamat teljességével ment végbe, hogy pl. az első versszakban a magyar és német hangkép (rím) hatása között alig van szembetűnő különbség. Hogy emellett a stilizáló átvitel sorcserével, jelentés- és funkcióeltolódással, az eredeti duzzadó vérsűrűségének felhígításával jár, mindez alig csökkenti a fordítás egységét.

Egységes hangulatot és formát visznek át pl. az *Ádám, hol vagy?* című versnek s az *Illés szekeré*-nek fordításai is. (Itt már a formai mellett belső azonosságról is beszélhetünk.) Még nagyobb és teljesebb a megfelelés ott, hol az eredetiek sem újak vagy forradalmiak, hol az élmény őszereje a hagyományban determinált és kisebb, a nyelv maga nem élmény, hanem csak az élmény megmerevedett ruhája és eszköze, hol a belső élő mozgalmasság megremegteti ugyan a ritmust, de nem fokozza tiszta zenévé. (Ilyen: *A vár fehér asszonya, Kató a misén.*)

Horvát antológiájában tizenhárom Ady-vers van. (*Harc a Nagyúrral. A magyar ugaron, Sírás az élet-fa alatt. Új vizeken járok, Ádám, hol vagy? A vár fehér asszonya, Mert engem szeretsz, A krisztusok mártírja, Kató a misén, Elillant évek szőlő-hegyn. Három őszi könnycsepp, Illés szekerén.*) Megjegyzéseink inkább csak jegyzetek e fordítások margójára: nem kritika, nem a filológus mindent felbontó kicsinyessége, hanem talán inkább csak kísérlet arra, hogy a műfordítás problémáját valahogyan megközelítse, hogy egy idegen nyelv másneműségén mérje Ady géniuszát. E sorok írójánál talán senki jobban nem értékeli Horvátnak áhítattal teljes munkáját. És kívánatos volna, ha végre annyi dilettáns és formátlan kísérletező után nemcsak az új, hanem a régebbi magyar líra is az ő interpretációja révén vonulna be a világirodalomba.

Végül röviden Ady többi fordítójáról.

Brájer Lajos antológiája nyitja meg a sort. (*Dr. Lajos Brájer: Moderne ungarische Dichter. In deutschen Übertra-, (jungen. Nagybecskerek: 1914, 12., 18J* Nyelvben legalább néhány évtizeddel maradt el a fejlődéstől s bátran a magyar költészettel házaló néhai derék Kertbeny kortársának tarthatnók, ha kötetén nem volna rajta az évszám. A tipikus dilettáns: a vidéki német lapok s a magyar-német szalonok felemás nyelvnek szervesen mesterkéltségével. A verscímeken, néhány jelzőn, képen, hasonlaton s gesztuson kívül alig emlékeztet valami Adyra: teljes távlat- és áhítatnélküliség, tájékozatlanság és tehetetlenség minden költői formaproblemával szemben, felbontott anyag, felbontott formák, naptáraik fametszettechnikája Mindössze hat verset fordított. (*Északi ember vagyok, Csak látni akarlak, Vér és arany, Elsülyedt utak, Havasok és Riviéra, Álmodik a nyomor.*) Még szembetűnőbb a dilettantizmus, még korlátlanabb a nyelvi tájékozatlanság, a távlat s az értékelni-tudás teljes hiánya Joannovich Sándor gyűjteményében. (*Gedichte und Übersetzungen, Temesvár: 1912.*) Még jó, hogy csak egy versnek jutott az a szerencse, hogy kifosztottam és visszájára fordítva foglalhat helyet tizenkettedrágú mesteremberek társaságában.²⁾ Egy harmadik, formában és ízlésben iskolázottabb fordító, Somló Károly legalább nyelvben közelíti meg Adyt egy kevésbé problematikus versén keresztül. (*Ungarische Lieder. Aus dem Ungarischen ins Deutsche übertragen. Leipzig, 1919. Szívek messze egymástól.*)

Kívül áll e soron Ady egyik első értékelője Vészi József öt

²⁾ *Ich bin verwandt mit dem Tode. (A halál rokona.)* Mutatóba elég az első versszak: Eng bin ich verwandt mit dem Tode, Ich liebe die Liebe, die vergeht, Den küsse ich gerne so sehr, Der von mir geht.)

fordításával. (*A halál rokona, A fekete zongora, Vér és arany, Sírni, sírni, sírni... Az én koporsó-paripám. Pester Lloyd, 1909 április 11, 86. sz.*) A fekete zongorának inkább programmatikus mint átlátszó, intuitív szimbolikusságát (csak távlathiány és meg nem értés bélyegezhette valamikor homályosnak vagy egyenesen érthetetlennek), csak töredékesen és feloldottan közvetítheti «» fordító. A teljesen interpretált tartalmi, gondolati egység és külső látható formája között — inkább a két nyelv stmkturakülönbség, ritmikái technikai eltolódások miatt a vers organizmusában légüres tér támadt s ez eleve kétfelé tagolta, egyben csökkentette ív vers egy hangulat hatását. Ugyanez a kettéosztás és hangulatelvezetés jellemzi a többi fordítási is. Csonkítatlan és szét nem hulló teljességében csak a «Sírni, sírni, sírni» interpretációja szólaltatja meg az igazi Adyt, mert itt a vers struktúrája nem szimbolikus sűrítésből, hanem kisebb képekre elkülönülő mozgalmasságból nőtt ki, mert itt az első hangulatszituáció nem egy a ritmikái hullámossággal és nyelvi formával, hanem csak rajtuk keresztül és tőlük már megtörve válik érzékelhetővé. Vésziivel egy sorba tartozik Greiner Leónak a *Jung Ungarn*-ben (1911, II. 1132. I.) közzétett fordítása. (*Percek aratója.*) Kifogástalan nyelvi forma, de stilizált, felbontott és színeiben int;g-fakított Ady.

A formafelbontás formafelhígitássá lesz néhány alkalmi fordítónál. Az eredetiek színét megfakítják, a ritmust meglassítják s a nyelvet a maguk közérthető, elvontan fakó, mindennapi nyelvére fordítják. Ilyen Roth Hermann fordítása. (*Nem jön senki, Karpathen, 1919, II. 385. I.*) Ilyenek Schuller Eduard (*Havasok és Riviéra, Proletár fiú verse, Egy régi fűz, A magyar Messiások*), ilyenek Hayek Egon (*Rózsáliget a pusztán, A tíz éves Éva, Szelíd esti imádság*. Valamennyi megjeleni: *Karpathen. 1911, IV. 453. 1.*) átdolgozásai.

Havas Miklós: Ady és a napi sajtó.

«Volt, amíg élt, országul vadja,
De ha erő elfut inából.
Hazafias árok fogadja.»

«Nagy temetések idején» eltemettük őt is. Sírját körülállották politikusok, kiknek kezében faltörő kos volt a «vad vármegyeháza» ellen, széplelkek, kiknek lélekhúrjaiban az Ó melódiái nyugosznak. Még az újságok is melegen elparentálták az ártatlanná lett harcost, halálában megbocsátották Neki és maguknak, hogy életében kutyába se vették.

A napisajtó háborús uszító bűnei melleit egyik legdöbbenetesebb: hogyan bántak el ezzel az egyetlen géniusszal. Az a napisajtó, mely egy-egy üzletes színdarabért, — színdarab-üzletért, — az elismerés superlativusaival rajongott, az a napisajtó, mely egy-egy kabaréelőadást a dicsérő és díszítőjelzők özönével halmozott el, az a napisajtó, mely a Molnár Ferencekkel, Drégely Gáborokat világhírűnek koszorúzta, az a napisajtó, melyben a pajtáskodás, a kéz kezet mos, a ma nekem, holnap neked az egyetlen szempont, ez a korrup, lelkiismeretlen, lélektelen, s mindenek felett tehetségtelen sajtókritika alig vett róla tudomást, s ha tudomásul vette, — bár ne tette volna.

Ennek a sajtónak az Ady-poézis lenyűgöző mélysége, mámorító magassága és minden újsága sem lett volna elég, hogy meglássa, értékelje, de túl poézisen is túl esztétikán, u versek mögött megbúvó különös ember izgatta a publikumot, — s a publikumnak meg kellett adni, ami a publikumé. Ez volt az egyik oka, hogy foglalkozni kellett vele, hogy nem teheték azt, amihez pedig oly nagy kedvök lett volna, hogy agyonhallgassák. A másik, — talán még ennél is jelentősebb: a politika. «Furcsa és tragikus, buta és istent sors, hogy mi mindent mindig a politikától kaptunk és kapunk: hírt, állást, szeretőt és feleséget, vallási, elvet, megnyugvást, gyermeknemzést, bálait, mindent.» írja Petőfi Sándorról irt tanulmányában. S ha ő mindebből nem is sokat Itt-ott, mégis a politika megajándékozta egy pár hasznos ellenséggel. Ezek gyűlölködése, kicsinyes irigysége fűtötte alá azl a máglyát, amelyen Adynak cl kellett volna égnie. De ez a máglya csak világított, de nem égetett. így történhetett meg, hogy Ady öveken át az egész magyar élet középpontjába került és volt idő, mikor az Ady-hivőség, vagy az ellenes állásfoglalás nemcsak irodalmi, hanem politikai állásfoglalás is volt. S külön bűne a nmgyar napisajtónak, hogy nem. volt lelke, tehetsége sem a politikus mögött meglátni a költőt, és minden újság politikai hovatarozása már eleve eldöntötte ezt az irodalmi állásfoglalást. Es bűnös és százszor bűnös ez a kritika, hogy vak volt és siket volt még azokkal a versekkel szemben is, amelyek semmi, még a legtávolabbi vonatkozásban sincsenek a politikával. Szerelmes lírája, ez a legmegrázóbb, legfőrfiasabb szerelmi líra sem tudta ezeket a siketlelkűeket — mert politikában nem az ő hitét hiték — hozzáédesíteni.

Mi, az Ady-poézis megigéztjei sokszor gondoltunk dühhel és szégyennel a Budapesti Hírlap Ady hajszáira. Mégis ma lehetetlen meg nem látni, hogy a Budapesti Hírlap volt hosszú ideig az egyetlen lap, amely érezte roppant jelentőségét. Mert szinte egyetlen újság volt, amely felvonultatta ellene összes harci

szereit. És ha ezek a harci eszközök középkoriak is voltak, — s ezek számárai megvívhatatlan az a modern erősség, aki Ady Endre mégis a roppant nekikészülődés és minden sikertelen roham után egy újabb és egyre újabb, egyre hevesebb, elkeseredettebb, mutatja, mennyire érezték és respektálták erejét.

Hogy mennyire nem Adyhoz méltó eszközökkel próbálták megdönteni Adyt, ennek bizonyítására elég egy pár kikapott sor: «Ady Endre költői iskolája a francia szakácművészet ama fajához tartozik, amelynek büszkesége, hogy akármit, bocskortalpat, tyúkszemhulladékot, varangyos békát, mondom akármit, úgy elkészít pikáns szószokkal, savanyú lével, fűszerezett körítéssel, foghagymás páccal és garnírunggal, hogy az ingyenc megcsittantja rá a nyelvét, de a természetes és egészséges száj kiköpi.» Más.

«Az irodalomtörténet el fogja e perverz, bérelhető agyak izzadtságában fogant, klinikaszagtól megihlett költészetet inteni, — mondván: igen, ez is beletartozik az irodalomba, valamint hogy hozzátartozik a Parnassus flórájához a bolond gomba is.» Más.

«Ady Endre megörökítette nemzedékünk egy részének esztétikai és erkölcsi világát. Azt a részét, mely megcsömörlött attól, amit eddig szépnek, egészségesnek, tisztességesnek és kívánatosnak tartottak és pajzsra emelte a rondát, az egészségtelent, tisztességtelent és a tilost.»

Még meg kell jegyezni, hogy sohase egy verskötete kapcsán írt, mert hiszen ezekről mégse lehetett volna így és csak így írni, hanem mindig egy-egy kipécézett vers adta a jó alkalmat. Talán nem érdektelen most ide írni, hogy írt a Budapesti Hírlap egy másik — neki kedves íróról: «Képzeljünk el hajszálfinom, szín-arany szálakból vert pompás csipkét: értéke, súlya örökéletű. Patinás fénye meg nem kophat soha, mintája hivalkodás nélkül, valóban stílusos, s e kincset érő alap lágy vonalain át meg át fonódnak forró és igazi színei egy bensőséges emberszívnek. Ez: Sebők Zsigmond.»

A közvélemény másik szélkakasa, a Pesti Hírlap, az október 31-iki politikai kurzusváltás után természetesen engedett majdnem 15 éves gögijéből és halálában egy egész hasábon keresztül, — zászlót hajtva — temeti. Az élő költő nem volt ilyen szerencsés: a 15 esztendő élet-halál harcban a 9 kötetnyi életes vers és verses élet csak egy fél hasábot érdemelt ki egyetlen alkalommal a kitűnő Pesti Hírlap-tól. A 9 verseskötet közül csak a «Szeretném, ha szeretnének» kötet után kockáztatták meg tekintélyét a tekintélyes P. H. egy fél hasábon. Két kifogása volt a kötet ellen, az egyik, hogy a cím nem őszinte, mert úgymond «ma Magyarország legemlegettebb embere és a helyes cím úgy volna:

szeretném, ha még többen szeretnének, s a másik kifogás, hogy miért «eredetiskedik»? hogyan meri nevét beleírni egyik verdébe? (az inkriminált vers: «Most pedig elnémulunk», a megrott szakasz:

«Most már minden, mindenki éljen,
Éljenek az ékes szavak,
De Ady Endre nem beszél,
De Ady Endre ne beszéljen,
Bujdosson el, ha tudja merre,
Felejtse el, hogy mit akart,
Piros szíve kék-holtra verve,
Most már minden, mindenki éljen.»

Erről a versről, — fűzi hozzá «az én Csillag Anna jutott az eszünkbe».

És a fél hasábon a «Szeretném, ha szeretnének» kötet, Ady Endre el volt intézve. De a versek, ez az évről-évre megújuló, erősödő, ezer színű és változatú Orchester mégsem alkalmas csak ilyen, vagy hasonló kritikák kiváltására. Hát taktikusan nem a versköteteteiről, hanem egyetlen novelláskötetéről (így is történetik) ír, persze ez is csak jó alkalom, hogy a versirón rúghasson egyet: «Ady Endre, aki ballada homályosságú verseivel és részben nemzetközi ízlésével valami iskolafélét is csinált ebben a kis országban, s akinek követői többnyire csak ifjú-óriások, s akinek ez alkalommal nem sikerült ködösnek, furcsának, újszerűnek lát szani.»

Szinte állandó engardeban látszik lenni a jó Pesti Hírlap. mert egyetlen szíves alkalmat sem hagy ki, hogy Adyn üthessen egyet. Es persze hogy nem hagyja ki, mikor Ady olyan jó alkalmat ad az ütésre, mint a «Forradalmár Petőfi» kötettel: «Egy magyar poéta, a francia kultúra szerelmese, ilyen ízléstelen becsapáshoz adta oda a nevét, milyen éhség lehet a modern poéták berkeiben, mert ilyenre csak nagyon éhes poéta képes.»

Azonban a Pesti Hírlap nem mindig ilyen szigorú és ha házi poétáiról van szó, nem goethei mércékkel mér: «Alva Nevis. Ez a folyton és erősen fejlődő igazi költőtalentum annyi szívvel, a formában annyi változattal, az érzésekben annyi mélységgel, a költői gondolatokban annyi fordulattal, az erőnek annyi megnyilatkozásával s az ötletnek annyi jőzanságával lép elénk, hogy megkap, meghat, elbűvöl». S így tovább Alva Nevis egyetlen kötetéről, már terjedelemben is kétszer annyit, mint az összes Ady-kötetekről együtt.

De talán a legjellemzőbb a Pesti Hírlap Ady gyűlöletére az a kis kritika, amellyel Horváth János tanárnak «Ady és az új magyar lyra» című kis füzetéről ír. Nem tudván megbocsájtani

Horváth Jánosnak, hogy nemcsak kifogást vet és megrovást arat, hanem néhol némi kvalitást is vél látni a költőben. Valóságos hisztériás dühvel fordul szembe Horváth Jánossal, mert hiszen írja: «objektív szemmel tudnia kellene, hogy Adyt csak a Nyugat szakszervezeti ereje tartja felszínen».

A harmadik «nagy es előkelő» sajtóorgánium az Az Újság sokkal ravaszabb politikát csinált Adyval szemben. A Budapesti Hírlap nyílt és dühös harca a Pesti Hírlap sunyi és alattomos gyűlölködése, úgy látszik nem volt szimpatikus Az Újság előkelőségének. Pedig gyűlölködése és lelketlensége nem volt kisebb, — ha lehet meg nagyobb. És ha a lapoknak minden fegyver jó volt, hogy Adyt bántsák, rágalmazzák, meg ebben a gyűlölködő, vad, ordító sziúindianus csatárláncban is az Az Újság frontja a legdöbbenetesebb: ez az előkelő lap egyetlen Ady-verskötetről sem írt kritikát, se jót, se rosszat, sem elismerőt, sem gáncsolót.

Írhatta Ady Endre a leggyönyörűbb magyar verseket, élhette a legtisztább, legizgatóbb emberi életet, fogat összeszorító, görcsös nagy akarása — minden hiába volt. Hiába volt csóvás, gyújtogató, egy nemzedéket megbűvölő egyénisége. Hiába szabadtotta fel a lenyűgözött lelkek ezreit, adott nevet a névtelennek, hitet a hitetleneknek: az Az Újság minderről még csak tudomást sem vett, de ugyanekkor hasábokat szentelt a jelentéktelenek és tehetségtelenek egész légiójának.

Pekár Gyula, ifj. Wlassics Gyula («a fiatal poeta lelkében lágyan és melegen zseng, bong a dala»), Tormay Cecil («mesteri tollal rajzolja», «Tornay Cecil könyve a legszebb olvasni valók egyike») és mindenki elég jó, elég súlyos és értékes, hogy az Az Újság elismeréssel hajtsa meg lobogóját előtte. Egy eörsy Tóth Júlia, állítólagos író, másfél hasábnyi elismerést és dicséretet kap. («Úgy tud írni, mint nagyon kevesen»). Hevesi József, Császár Imre, Láng Menyhért, Szávay Gyula, Dánielné Lengyel Laura, Pakots József, Papp Zoltán, Feleki Sándor s még egy sereg kap helyet és elismerést a lelkiismeretes Az Újságtól, — de Ady — Ady — egyetlen sort sem.

A kicsinyes irigységnek és lelketlen gyűlölködésnek ebben a mérgezett levegőjében élt és írt Ady Endre. Talán élt már itt és járta a magyar utakat boldogtalan, kinek szívében úgy meggyűlt a szeretet, mint az Ady Endre beteg szívében, de nem volt még senki, ki úgy vágyta, esengte a szeretetet, mint ő. «Szeretett ez a gyűlölködő, okvetetlenkedő, lármás, rossz fiú, szeretett el- eddig leghatalmasabban szeretni Magyarországon» írja gyönyörű és mély líraiságú tanulmányában («Petőfi nem alkuszik») és a szeretetet reklamálja az emberektől egy másik, a játékról írt

tanulmányában, is. («A legkülönb, legválasztottabb mai embernek a szeretet hiányzik szörnyűen az életéből.»)

És sok, sok gyönyörű versben.

Nem tudok meghatóbbat, mint a «Szeretném, ha szeretnének» kötet prológusának utolsó strófáját:

«Ezért minden önkínzás, ének.
Szeretném, hogyha szeretnének
S lennék valakié
Lennék valakié.»

De a hivatalos Magyarországnak az (október 31 előtti) nem kellett és nem kellett a hivatalos irodalomnak sem. Hogy kellett volna a napisajtónak? Az újságok nemcsak visszatükrözték a kapitalista társadalom erkölcsét, hanem természetesen az ő erkölcsüket is determinálta a kapitalista társadalom. Ennek a társadalomnak mamut bűnei mellett sem utolsó bűne volt, hogy ennél külön, választottabb, érzésben, gondolkozásban, idegben finomabb, előkelőbb volt valaki, annál kevésbé találta meg helyét benne, annál árvább, kitaláltabb, boldogtalanabb volt. Ebben a társadalomban lehetséges volt, hogy Adyt, ezt a legmagyarabb magyart, magyartalannak mondták, hazaárulónak, mert nem tartotta paradicsomnak az öt grófok és ezer papok Magyarországot és lehetséges volt erkölcstelennek bélyegezni ezt a szinte gyermek-tiszta embert.

De tatán az Ady Endre küldetéses életében a napisajtó kicsinyessége és korlátoltsága csak az eleve elrendelt hivatását teljesítette. Az ő nyugtalan, nagy lelkéhez a kulcs: a dac. És ezt a dacot váltotta ki belőle a napisajtó lelketlen értetlensége és ez a dac kergette, űzte új, egyre új horizontok és szűz ormok felé.

Vince Sándor: Ady Endre.

A költő, ki a szerelem forró lihegését zsoldárrá énekelte, ki lázas vízióit a művészet örök szépségű formáinak ragyogó ötvözetű ruhájába öltöztette, ki haragos keserűségét, megható fájdalomkiáltását, forradalmat hívó kétségbeesett sikoltozását egy vajúdó ország szellemi, társadalmi és politikai harcainak gyújtópontjává tette, — átlépte már az emberi lét szűkös kereteit. Fölröppent közelségünkől a történelmi távlatok ama szféráiba, melyek — már a távolság okán is — láthatóbbá, magyarázhatóbbá, megismerhetőbbé teszik a közvetlenségben meg sem mérhető nagyságát.

Most már teljességében kibontakozik életének és alkotásainak minden titka és redője. Most már mérhetetlen szélességében pompázik előttünk a szépségeknek az a millió színben csillogó tengere, melyet e csudálatos géniusz pazar kezekkel és széles jókedvűséggel ajándékozott, a törekvések bátorságában oly szegény és a formákban oly szélesre taposott nyomokon botorkáló magyar irodalomnak.

Honnan jött?

Ki volt a mestere?

Hol járt iskolába?

A kutató szempontjából nem fontos e kérdésekre szabatos választ adni.

Nem tűzokádó gyanánt, tenger mélységéből egyszerre bukant ki. *A kor*, melyben született, nem volt mélységekkel, nagy és feszülő energiákkal teli kor. Inkább lett urak, apró khánok, úri tatárok kora volt.

Mesterei, példái, melyeken a közvetlenség közelségében nevelődhetett volna. — nem voltak fölemelők. Az igriceket, un gondok dicsbe és dalba űzőit vármegyék bálján itatta jókedvű alispán.

Az iskola, a vidéki magyar élet iskolája, melyet itthon láto-gathatott volna, gémeskutat, malomalját, fokost, sivatagot, lármát adhatott csak költészete tárgyául. Ha kortársaiból, környezetéből, foglalkozásából akarnók merész ívelésű pályájának alkotó elemeit és okait kikutatni és föltárni, — a régi, iskolás kutatás kitaposott kerékvágásába és hibáiba esnének,

Nincs is szükségünk e kutatás mohos eszközeire.

Kereső szemünket a technika csudái, a tengertszelő hajók, az expresszvasutak, a modern szántás, a nemesített gabona termelésének ismerete, a tengerfenék titkainak tudása, a kémia eget-hitet ostromló nagyszerűségei, a nagyvárosok gránitkockás úttestein tömegharcokat életre hívó munkásmozgalmak, — szó val az élet. — melytől semmi, semmi sem tudomány, sem művészet, sem irodalom soha el nem választható — új módszerű kutatásra tanították meg.

A költőt nem az iskolái, nem a tanárai, nem az elődei és nem az olvasmányai, nem a példái és nem is a környezete ihletik és teszik azzá, ami, — hanem a gazdasági életnek ama konvulziói, melyek hatásukat minden társadalmi jelenségben megmutatják és éreztetik és amelyeknek érkeze fölforgatja a társadalom harmóniáját, csendes egyhangúságát.

Ady Endre akkor kezdett írni, mikor Magyarországon új szereplő jelent meg a társadalmi élet nagy színjátékának színpadán. Ez az új szereplő a munkás volt. A munkás kinek javára

eladdig ildomos volt majálist rendezni, kivel ünnepnapokon tán kezét is fogott a polgári vagy úri leereszkedés, — de aki mégis kalaplevegő alázatos volt csupán annak a világrendnek, melyei mint a hitrege titánjai az eget — a vállain hordozott.

A munkás a politikai, társadalmi, irodalmi és gazdasági élet harcaiban mint tényező — új és szokatlan, mint egyenrangú fél — szinte lehetetlen, mint jogokat követelő, új világrendért síkra szálló, mint a régít támadó — egyenesen perhorreszkált, lenézett volt. Nem is volt ez az új szereplés olyan, mint a rutinírozott föllépőé lenni szokott. A hangja még kiáltozó, sokszor artikulálatlan, a gesztusa még esetlen, durva, a megnyilatkozás formája még brutális volt, — de a siket fülekkel szemben nem is lett volna célravezető eszköz a suttogás.

Ebben a vad és torzonborz káoszban, ebben a zűrös hangzavarban azonban Ady Endre füle nyitva, lelke kitérve, elméje befogadásra, szíve szerelmes ölelésre kész és szeme olyan tisztalátású volt, hogy a tóduló tömeg lármája mögül meghallotta, a zürzavaron keresztül meglátta, hogy mindennek a nyomában egy új világ nagyszerű szépségei közelednek, föl nem tartóztatható nagy léptekkel. A látásnak e tisztasága tette Adyt a forradalom poétájává. Mert az volt,— elsősorban és mindenekfölött, minden sorában az újnak, a régivel szakítónak, a forradalomnak volt az énekese.

Irodalmi sznobok szokták írni és mondani, hogy a költészet nem tűri a programot, a harcot, a harsogást, a célkitűzéseket, mert mindez nem művészet. A költészet e kényelmes emésztők szerint öncél lehet csupán, mely önmagáért való és csak önmagáért lehet. Be kell törnünk a fejét e vak és hideg elméletnek! Nem lehet semmi a világon az embereken és az emberi törekvéseken kívül és fölül igaz értékű. Tudomány, irodalom, művészet nem lehet, nem is lesz, ne is lehessen soha többé kiváltóságos kevesek élvezete, játéka, szeszélye, fölöslege . . .

A költészetnek az életet kell adni, hozni, követelni, építeni, formálni, megelőzni, követni, mert minden volt, vannak, lesznek, szépnek, jónak, igaznak egyetlen kerete van, —»maga az élet és mint Ady írta, az életnek nincs soha vége . . .

Ady Endre az élet poétája, volt.

A halállal tartott rokonsága, az elmúlásról, temetőről, magtalanságról, a bús semmibe beleveszésről énekelt bánatos, szomorú sirásai, — mind-mind hozsannázó ujjongások az élet felé, mely szent okokból élni akar. Daccal, göggel, igaz rajongással szeretett az életé lenni, akkor is, mikor hívta, várta, kérte és sejtette a halált.

Ezért lett a szerelem poétája.

Csak az élet szerelmese dalolhatta ki a szerelemnek azt a nászmuзикáját, melyet a fekele pillangók fogatán vágató csók-Lázár zeng föl a májusi holdhoz. Ám a szerelem nem volt neki csak a csókok és a vér muзикája. Nagy és szent örületek, tobzódások, gyeheknák tüze volt az, melyeknek mindent fölégető oltárára sáppadt arccal, fonnyad! derékka! tette föl magát, hogy örökké világító lánggal égjen a máglya. — a mámor máglyája.

A mámor poétája volt.

De a mámor nem a fáradt vágyak várása és érzése volt csupán neki a jövőben ennél sokkal több, titok, minden. És e mámoros titkok nem hétpecsétetes szentség, mihez emberi kéz nem nyúlhat, mibe ember szeme bele nem nézhet. Mámor és titok egy darab élet, melynek könnyes, véres, harcos és szomorú rejtelsei vannak, miket lázas víziókban ki akar bontani, föl akar tární a költő. E törekvésben, e rejtélynyitogató vágyban csordulnak ki szemén a könnyek és ömlik ki szívéen a vérnek gazdag áradása.

A vér és könny poétája zeng föl sohasem hallott hangokon.

Könnny és vér, a legszentebb két emberi nedvesség új és új szépségeket bontanak ki millió redőjű fájdalmaiból, melyeket gályarabságra hurcolt prédikátorok nemes göggyével és tiszteletre-méltó büszkeségével hordoz magában.

A göggy, büszkeség és dac poétája is volt.

Kellett azzá legyen, ha látta a pogány módra raja törő gonoszak csapatát. Drága és értékes dac, göggy, büszkeség, mely önmagáért így adja ki az igazolást:

Láttam én már delelő csordát
Vizetlen kútnál szenvedőn.
Kiszáradok én bús forrás is.
De ne bántsák a szemfedőm,
Ne érítsék a szemfedőm.

A bátorság poétája is volt.

Bátor és bátorító, ki jogos göggyel és daccal járhatott itt, mert nemcsak a harcban, de életében és művészetében is meg nem alkuvó kemény hajthatatlansággal állta a vihart, amit maga ellen fölkavart. Életet vitt, az étellel szemben egykor vak és siket művészetbe, így énekelvén: egy dal, melytől egy csúf óránk megszépült, teremtés volt a lelkeinkben, mert megint egy-egy új világ épült, — és művészetet vitt az életharcok vad küzdelmeibe, harcos keménységgel” hirdetvén, hogy: kenyér jár nekünk a ránk dobott kőért, nem magunkért vagyunk, hanem a leendőkéért, az ékes jövőért.

Új művészet, egy jövendő emberibb művészet poétája volt,

mert titáni erővel törte be az elzárkózott műveletlenség kapuit Dévénynél, hogy új időknek, új dalaival a műveltség, jóság és a jobb embersors megváltója legyen a művészet szent és tiszta eszközeivel. Különb volt az előtte élt és járt újítóknál, mert kezében régi szavak is új szint, régi érzések is új értéket, régi törekvések is új hangot kaptak, vagy rég vesztett színüket káprázatos ragyogásban kaplak vissza. Fogalmak, dolgok, tárgyak, szavak, jelzők életrekeltek ceruzája nyomán és keleti mesék szín pompája elfakult a ragyogás mellett, melyben hódító útra indultak türelmetlen és temérdek változatosságú érzései. Élet, halál, mámor, szenvedély, pénz, bor, vér, szerelem, hit, jóság, sejtelem, titok, rettegés, — soha ilyen széles skálákon nem billentyűzött végig költői kéz, soha ilyen ékes szivárványba, ilyen szélesbe, ilyen ölelőbe poeta össze nem fogta életünk kis és nagy szenvedéseit, örömeit. Volt a költői művészetről olyan fölfogás is divatban, hogy a költő nem lehet gondolkodó, csupán szavak művésze, kinek bűvös zsákjában újszerű csengéssel csattannak össze a régi szavak, ő szétverte ez agyaglábú fölfogást, hogy tovább és magasra építse, márvány alapon, — új értelmet adván a magyar igéknek!

Művész, nagy elhivatottságú művész, volt, ki visszanyúlt a régi világ és a régi nyelv kincseibe és — mint prizma a szivárványt — saját szívében, saját érzésén, saját újszerűségekkel gazdag nyelvén keresztül bontotta szét azokat gazdag ragyogásra.

Ez volt a költő és a művész. Ki volt az ember? Korán fölégett testben, kemény és hideg értelem. Otthon jó, de rakoncátlan gyermek. Harcban, írásban, — céltudatos és céljától nem tágitó férfi. — Sok ellenséggel körülvelt nagyság, — ki így is megmaradt jónak. Sokat szenvedett testileg, — de lelkének tükre mindig nyugodt és derűs volt. Az üldözés, miben bőven volt része, nem tette sem pártossá, sem gyűlölködővé. Jobban tudott szeretni, mint haragudni. Boroskupája mellett bibliát olvasott és vallott magyarsága csak sarkantyúzta, hogy kora műveltségének színvonalát ne csak föntartsa, de azon túl is megtanulja mindazt, ami a ma kultúráját a jövő holnapok kultúrájával összeköti. Paris szerelmese volt, de a Kalota partján — ez volt az ő Tiburi forrása — pihent meg. A szegények, elesettek, a bántottak, megalázottak, a megálló, kitagadottak, poéták, betegek, csalódottak voltak a szívbeli házanépe. Az embereké volt. Az emberek emberé volt. Ha kinek fájt valamije, — azért ő sirt. Ha ki szenvedett, azt ő vigasztalta. A hitetleneknek ő építette föl színes álmok szépbe szőtt hitét. Mindenkiért harcolt, kinek jussát elbitorolták. Hevült, pörölt, vérzett, sirt, síkraszállt, hadakozott. Rossz sáfárja volt önére jének. Még rosszabb sáfárja a pénznek. Sok gond és pör-

patvar emésztette valaha pihenő óráit, — de senkinek sem volt soha terhére. Barátnak hűséges és erős, — ellenségnek gyöngé volt. Ember volt. Egész és igaz. Gyarlóságai úgy égtek el erényeinek nagy tömegében, mint hatalmas hámorok folyékony vasában a salak. Míg élt, mindig a halállal barátkozott — amikor meghalt, válhatlan frigyre lépett a végtelen étellel. .

Két nagy vádat emelt ellene a bugris értelmetlenség és a szájaskodó hazafiság. Az egyik — és ez volt a súlyosabb, — hogy nem volt magyar, hogy idegen volt. A másik, — és ezt harsogták ellene szüntelen — hogy értelmetlen és érthetetlen.

Hát idegen volt. De kinek? Akiknek minden újság *idegen*. Akiknek minden gyűlöletes, nem magyar, kárhozatos idegenség, ami a nyugodt emésztést, rablott, bitorolt javak élvezetét, előjogok birtoklását veszedelmezteti. Akiknek érdeke a mozdulatlanság, a sáros, sötét műveletlenség, mert ez biztosítja úrságuk maradandóságát. Igen. Ezeknek idegen volt. Messziről jött, a Gangesz partjáról, de *meg* nem állt a hepehupás vén Szilágyban. Az ezer gátat föl túró vakondok gonosz rosszindulata ellenére — vagy tán éppen ezért befutott a fényes, szent, nagy óceánba. Messziről messzire. Szilágyságból — Párisig.

És értelmetlen is volt. De kiknek? A rosszértelműeknek. A muzsika, mit költészete jelent, — pusztába halt szent zene *volt* azok számára, kiknek füle dudán, vagy nádi hegedűn nevelkedett. Énekelte volna csak ugyanezen formákkal és szavakkal — ugyanezen művészi készségekkel a kiváltságok, előjogok, papok és földesurak igazát, — nem lett volna értelmetlen sem a hivatalos világ előkelőségei, sem azok bérírói és bér gondolkodói szemében. Így bizony hiába volt minden önkínzás és ének. így dehogyan is akarták megérteni. Hiába énekelte, hogy:

Ki minket üldöz, szívét vágja ki.
 Ki minket nem (ért, önmagát gyalázza,
 Mert ott vagyunk *mi* immár mindenütt.
 Új a világ nálunk is már, hozsanna.
 Hiába énekelte;
 Így lettünk mi az új látó szemek
 Új rezdülés és ünnep az idegben
 Hít, vágy, cél, csók, mind-mind azóta más
 Mióta mi lüktetünk a szívekben.

Hiába! Hiába! Hiába!

Nekünk nem volt idegen és nem volt értelmetlen. Eleinte furcsán csengtek a szavai, — mert így sose hallottuk összecsen-

geni azokat. De valaha furcsa volt a szocializmus is, sőt vannak oly elmaradott részei a világnak, ahol még ma is furcsának és értelmetlennek tartják. De miként húsunkká és vérünké vált e kor uralkodó eszméje, úgy lett a mienk Ady Endre új költészete, hangja, nyelve is. Nem ment el a tömegekhez, — a tömegeknek kellett hozzá elérkezniök. Hogy szépen zeng ajkunkon a magyar nyelv, — neki kell érte hálásaknak lennünk. Ő kovácsolta újjá a nyelvet. Hogy hiszünk az ékes jövőben, tőle is kaptuk, mert amit a tudomány értelmünkbe tűzött, azt ő dallal a lelkünkbe is beplántálta. Verekedett igazainkért, szíve melegebb lett, messzebb látszott és tovább hallatszott, mert ő a nehézveretű igazságokat himnuszainak szárnyán röpítette tovább.

Több mint egy évtizedig várta, hogy eljöjjön pusztánkba a zárkanyitogató szélvész. Megvárta, azután kiosont az életből, betegen, fáradtan.

Akik ismertük és olvassuk, szerettük, rajongói lettünk. Akik nem ismerték, gyűlöltek. Akik szerettük, költészete nélkül el sem tudók képzelni a kitört, de még be nem fejezett forradalmat, — a mai mát, — az életet.

Emlékét a nagyot változott magyar világ, a muzsikáló magyar nyelv és minden tavasz mámorító szépsége őrzi.

Ember volt, utat mutató, harcos ember, tehát művész. Jobban, mélyebben és gyorsabban látott, tehát zseni is volt, aki míg élt s azután is mindig azoké lesz, akik lihegő sietséggel törtetnek a szebb és jobb világ felé, a holnap elébe.

Harcos művészetéből erre az útra lihegő sietésünk útjára örök tanítással maradnak meg lelkünkben szavai, hogy:

Ez a világ nem testálódott,
Tegnaphoz húzó rongy pulyáknak:
Legkülönb ember, aki bátor.
S csak egy külön van, aki: bátrabb.

Riedl Frigyes: Ady és Goethe.

Azon szenvedélyes költemények közt, melyeket Goethe műzsájához, Stein Saroltához irt, tán a legérdekesebb a «Mért adtál nekünk oly mély pillantásokat» című («Warum gabst du uns die tiefen Blicke?»). Mintha háborgó tengert zajgó felületéről lefelé a sötét mélységig, ahol már kristálytisza nyugalom és csönd honol, mondom, mintha ilyen tengermélyet elektromosan megvilágítanának. A költemény főgondolata szerelmük végzet-szerűségén sarkal. Stein Sarolta bűvös hatalmát, mely alól semmi

isteni vagy emberi erő nem tudta Goethét feloldani, a költő csak a lélekvándorlással bírja megmagyarázni. Egyik meghitt barátjának, Wielandnak is ezt írja e szerelemről. Lélekvándorlás történt. «Igenis, egykor férj és feleség voltunk. Most pedig egymásra eszmélünk, régi szellemek illatja ködlik körülünk.»

Ugyanezt a gondolatot fejezi ki Goethe említettem költeménye. «Szólj — kérdi Goethe kedvesétől — hogyan köthetett bennünket a sors oly szoros-egybe? Te bizonyára rég elmúlt időkben húgom vagy feleségem voltál!» («Sag, wie band das Schicksal uns so rein genau? Ach, du warst in abgelebten Zeiten meine Schwester oder meine Frau!»)

Goethe ezen versének hatása erősen megérzik Ady egyik szerelmi költeményén, egyik Léda-dalán.

Adynak különös felfogása van a szerelemről: költészetében a tragikus Erosz jelenik meg. A szerelemben a gyönyör meg a fájdalom rabságát, az ellenállhatatlan démonikus lelki kényszert szokta látni. A szerelem bűvös kert, melyben kábító mérget illatozó virágok nyílnak. Észbontó, kísérteties haláltánc, melybe akarát nélkül belélejtünk. E részben határozottan eltér Goethétől: viszont jól illik a szerelem ezen felfogásába a goethei végzet-szerűség gondolata. Ezt fejezi ki Ady *Valamikor lányom voltál* című költeménye, melynek alapeszméjét Goethe inspirálta.

Ezer éve vagy több éve
Valamikor lányom voltál
Az én biztos lányom voltál
Lányom, avagy *feleségem*?
Egyek vagyunk mi nagyon:
Valamikor lányom voltál.

A gondolatmenet tehát Goethénél és Adynál összhangzóan a következő: Nagyon is egyek vagyunk, nagyon is szorosan fűzött együvé a sors. Ezt csak a lélekvándorlás magyarázza. Rég elmúlt időkben, évezredek előtt, te feleségem voltál. (Goethe a *leányom* szót nem használhatta mint Ady, ámbar a gondolat elég közel esik, nem igen használhatta, mert Stein Sarolta hat-hét évvel idősebb volt a költőnél.) A lélekvándorlás, a visszatérés gondolata különben megvan Nietzschében is, kinek művei szintén hatással voltak Ady költészetére. Goethét Ady úgyis Szerette: Goethe *Tassónál* tán az egyedüli német költői mű, melyről lelkesedéssel szólt.

Pikler Gyula: Adat a korai Ady-kultuszról.

A *Huszedik Század* szerkesztősége a következő kérdéssel keresett föl: Ady Endre nagyváradi barátai úgy emlékeznek, hogy a nagy költő pályája elején egy hozzá intézett levelemet mutatta meg nekik, melyben költészetét elragadtatással üdvözölöm és amely neki nagyon jól esett. Más kortársaink kétségbe vonják ennek az emlékezésnek helyességét, mert úgy tudják, hogy én is azok közé tartozom, akik csak későn jöttek rá Ady költészetének ízére. Mondjam meg: mi az igaz? —

Szívesen teszek eleget e felszólításnak. A nagyváradiak jól emlékeznek. Emlékezésük csak kiegészítésre szorul; a levelet t. i. nem én egyedül intéztem Adyhoz, hanem intéztük azt együtt hárman: Dienes Pál, Dienes Valéria és én. Magam indítványoztam, Dienesné asszony megírta, aláírtuk mind a hárman. Történt ez pedig röviddel az *Új versek* vagy a *Vér és arany* megjelenése után, amikor is egy nap Dieneséknél együtt olvastuk e kötetet vagy köteteket, jobban mondva, Dienesné felolvasta. A felolvasás befejeztével nagy gyönyörűségünkben küldtük el a levelet.

Való azonban az is, hogy egy ideig nem voltam ilyen igen nagy véleményben Ady költészetéről. Ez az idő a mondott napig tartott. De nem fogékonyság híja okából, hanem mert addig az új híresnek csak kevés versét olvastam volt a Nyugatban és más újságokban. Ama napon Dienesék, akik a kötetet vagy köteteket bírták és már ismerték, magasztalva beszéltek élményükről, és én erre avval a kéréssel feleltem, legyen hát szíves Dienesné, a csodát nekem is megmutatni. Hogy *azonnal* annak láttam, bizonyítja levelünk, illetőleg indítványom.

E nap előtt véleményemet Ady elszórtan olvasott verseiről különben tudtommal csak egy emberrel közöltem: Ignotusszal. Szabadjon az ő nevének említésével kapcsolatban az 1906-i *Hét*-ből ezt a megfigyelését ideírnom: «Ady Endre versei könyvben, egymás mellett hasonlíthatlanul megkapóbbak, mint újságban, időnkint közreadva. Gyűjteményes alakban látszik meg igazán gazdagsága és foltnélkülisége.» Ez azonban nem az én esetem, hanem olyan emberé, aki egy kötet *valamennyi* versét elszórtan is, kötetben is olvasta.

Dieneséken és Ignotuson kívül, azt hiszem, még csak egyszer nyilatkoztam életemben Ady írásairól. Még pedig a prózájáról, jobban mondvai a prózája stílusáról. Babitsnak. Az évre nem emlékszem, de tudom, hogy akkor jelent meg Ady egy diáknovellája. Arról beszéltem, egy sétán ide-oda a Központi kávéház és Babits lakása közt; nagyobb elragadtatással nem hiszem, hogy lehet.

E négy emberen kívül aligha mondhatja el más, hogy tőlem Adyról véleményt hallott.

Lukács Hugó: Ady Endre álarcai.

Mind ismertük, mind szerettük, lestük, figyeltük minden szavát, tettét — és most, ha együtt ülünk, megindul a beszéd, a vita arról, hogy milyen is volt hát embernek, magyarnak, költőnek, harcosnak, apostolnak Ady Endre. Csodálatosképpen mindenki másnak látta, vagy inkább is másképpen látta. Ha valaki abból, amit róla-felőle írtak, halála óta akarná Ady képét megalkotni, annak kétségbe kellene esnie. Egy folyton változó Proteus ezer alakja a legellentmondóbb formákat ölti előtte. Tréfás emberek tréfát üztek ebből a sok ellentmondásból.

Én azt gondolom, hogy magáról Adyról éppen ez a sok ellentmondás adhat nagyon értékes, mély és igaz adatokat. Azért írom ide ezt a súlyosan hangzó szót, hogy adat, mert nagyon objektíve és nagyon pontosan kellene kutatni: honnan van az, hogy nagyon okos, tanult, költő-író, jóllátó szemű emberek miért látták Ady Endrét másképpen — másnak, és ennek a másképpenlátásnak oka mennyiben rejlik a látóban és a látottban.

Könnyen eshetem abba a hibába, hogy vizsgálódás közben megint csak olyasfélét állapítsak meg, hogy én milyennek láttam őt és milyeneknek látom azokat, akik megemlékeznek róla. Pedig az ilyesféle megállapítások nem értékelhetők az Ady-psyche kutatásánál, bármennyire érdekesek is. Igyekezniem kell néhány, akármilyen kevés fix szálát találnom, amelyből az a pszichikus Tarnkappe szöve volt, amellyel Ady Endre oly nagyszerűen tudott átváltozni, sőt el is tűnni az elől, aki nézte.

Az egyik tény, amelyet sohasem szabad elfelejteni, az, hogy Ady alkoholista volt. Ezt kár szépítgetni. Aki azt hiszi, hogy köteles szépítgetni, az tulajdonképpen vádol. Pedig ezzel vádolni, ezért kárhozzatni senkit sem lehet. Az alkoholizmus nem bűnös, megrögzött szokás, nem az alkoholista, aki iszik, hanem az alkoholizmus egy elfajulásos lelki betegség, amelyet csirájában örököl az ember. Mint minden betegség ellen, ez ellen is küzd a szervezetünk, az idegrendszerünk. És ezt a küzdelmet bírja is egy ideig, addig, amíg fiatal. Aztán, hogy kopik az idegrendszer, a kór erőre kap és — Ady ivott kényszerülten, az örökölt bajok fatális kényszere alatt. Bortermő vidékhez tapadt harcos-paraszt ősei mind ivó emberek voltak, és amikor sarjukból egy egyensúlyában ingó lélek — egy kivételes agy-idegrendszer fakadt, abban a bor betegségé az öröklés következettsége.

Hosszú pályámon istentelen sokszor bebizonyosodott, hogy alkoholizmusból meggyógyítani valakit is, nem lehet. Ideig-óráig elszoktatni Adyt is lehetett. De akkor mesterséges életviszonyok közé kellett hozni. Legjobban és leghosszasabban Kolozsvárott

tartózkodott az alkoholtól, hanem itt aztán egészen szokatlan életviszonyok között. Maga Kolozsvár is más, mint minden magyar város. Mintha a Szent-Mihály templom sokszázados gót kockája szinbolizálná, ennek a városnak vannak úri, magyar uras, előkelő tradíciói. Hűvös, havas, tiszta, éles perspektívájú levegője. Az engarde állás, amely itt a magyarságra kötelező, nemes formákat ad. Ezenkívül pedig Ady társasága itt hónapokon keresztül csaknem kizárólag tudósokból állott, akiknek szórakozása főleg a zene, a jó kamarazene volt. Nők ebben a társaságban alig szerepeltek. Borivó ember egy sem volt közöttük. Amíg ebben a neki szokatlan, mesterségesen teremtett környezetben élt, és szívesen élt, addig minden kényszer nélkül tartózkodott teljesen és tökéletesen az italtól.

Türtöztetnem kell magam, mert ingerel megírnom, milyen volt ebben a társaságban Ady Endre. Más volt, egy új Proteus képét mutatnám. Inkább fontos, hogy mikor Kolozsvárról Ady előtt eljöttem és evvel megszűnt, a mesterséges kör, ő egy-két nap alatt író- és színészberek között visszaváltozott. Ivott irgalmatlanul és az előkelő Ady Endréje egy kellemetlen skandalummal távozott Kolozsvárról.

Hogy megértsenek, egy durva analógiára kell hivatkoznom. Aki valaha embert elmebetegén látott, akár ujjongó mániákust, akár önvádoló melancholikust, az képtelen elgondolni, milyen volt az az ember normális állapotában. Nekem mesterségem, de minden esetben, amikor gyógyult egy betegem, nagy meglepetéseket hozott az, ismét normálissá vált egyének megismerése.

Nos, az alkoholista beteg lelkű ember nemcsak akkor, ha az alkohol hatása alatt áll, de akkor is, ha nélküli. Mind a két esetben egy lelki izgalom tartja a lelkibaj változatos álarcait a valódi arc elé. És mennél gazdagabb és mennél kevésbé egyensúlyozott lelke van, annál több, annál szebb és rútabb, túlzott, váratlan és meglepő, következtelenebb és érdekesebb ez az álarc.

Ki látta Ady Endrét? Kevesen és nagyon ritkán láttuk az ő nemes, szép, megható, szomorú, nagy, tágranyílt szemekkel látó és mindent váró arcát.

Annál kevesebben, mert nehéz volna megmondani valójában, kik voltak a társai? Azok-e, akik szerették, de csak néző és elnéző vendégei voltak pokulás asztalának, vagy az a tömegtelen férfi és nő, akik részesei voltak teljes odaadással dári-dóinak? És akiket szeretett, azok között kevés volt rokona, fajtája. A legtöbb idegen volt, és vannak vérségi határok, amelyeken túlra nem visz sem szeretet, sem okosság, sem megértés.

Azt hiszem, Ady Endre sok álarcának magyarázata ebben rejlik: alkoholista volt, zseni volt és idegenek között élt.

Lehetne-e mégis megfelelni arra a kérdésre: meglehet-e ismerni Ady Endre igaz arcát?

Kell, hogy megint egy *tényből* induljunk ki. Ez a tény, amelyet szinte két évtized megfigyeléséből meríték, a következő: Ady Endre sohasem írt a ma, a most hatása alatt. Ha bármily frissen kéziratban láttam is a verset, az nem volt vonatkozásban közeli meglátással, történéssel, megérzéssel. De mindig megtaláltuk vele együttesen hónapok előtti időkben eredő okát. Hogy lelke műhelyében a hatások hogy váltak eredővé, hogy költeményei hogy fejlődtek lelke méhen; megint egyike a legizgatóbb lélektani problémáknak, amelyhez azonban nyúlni sem merek. De maga ez az egy tény elég annak a megállapítására, hogy van egy tükör, amelyben látszik az Ady Endre igazi arca és ez: Műve.

Ma mi még elfogultan nézzük ezt a tükörképet. Mit itt is azt az arcot keressük, amelyet ismertünk, szerettünk vagy gyűlöltünk, amint úri kedvében ránk mosolygott vagy reánk vicso-rította a fogát. Majd egy későbbi elfogulatlan kor fogja meglátni művei tükrében az ő igazi arcát. Mint ahogy mi olyan hiány nélkül ismerjük barátunkat, a jó Horatiust! És mint ahogyan mi ismerjük Rómát és a rómaiakat, úgy fogják megismerni Adyból a későiek Magyarországot és az ő magyarjait.

Steinfeld Nándor: Feljegyzések Ady Endréről.

Szegény jó Adyval évekkal ezelőtt egy fázós őszi estén ismerkedtem meg, a «Magyar király» éttermében. Ismerkedésünk napján fiatalos kíváncsisággal kérdezősködtem életmódja felől, elmondtam, mi mindent tudok és hallottam róla. Láttam rajta, hogy érdeklődéssel hallgatja a szavaimat és azután nagy örömmre ő is megnyílt előttem s meglepő őszinteséggel, fájdalmas szomorúsággal beszélt az ő elhagyatottságáról, szeretett szülőfalujáról, Párizsról és — a nőkről, akik gyakran zaklatják leveleikkel. Meghívott másnapra hotelbeli lakására és jóval elmúlt már éjfél, amikor meleg kézfogással és másnapra magához kérve búcsúzott el tőlem.

A következő nap siettem hozzá s ő újra szíves barátsággal fogadott s örvendett, hogy eljöttem. Beszélgetés közben megmutatta az autogrammkérő és ismeretlen nőktől jövő szerelmes, jórészt felbontatlan és válasz nélkül hagyott levelek tömegét. Vállalkoztam rá, hogy segítségére leszek a levelek elintézésében s ő örült, hogy megszabadul ettől a gondjától. Ady csakhamar kegyébe fogadott és — boldogan dicsekszem vele — látva hozzávaló hűségemet és érte-rajongásomat, az ő nagy szívére valló

szeretettel ölelt magához. Barátainak, ismerőseinek, mint titkárját és fogadott fiát mutatott be, nevelt, tanított, intett és a legjobb legszeretőbb barátom, igazán jóakaró és bölcs tanácsadó volt. Mindenüvé magával vitt és amikor, a mozgalmas és hajszás városi élettől kimerültén, rövid időre szüleihez Érmindszentre menekült, türelmetlen és kedves leveleiben követelte, hogy naponta informáljam barátairól, akikkel az ő megbízásából távolléte alatt is állandóan kellett érintkeznem. Szüleit, különösen édesanyját igen nagyon szerette, de néhány hétnél tovább nem tudott falun maradni és frissen, egészségben sietett ismét a fővárosba, hogy itt újra lerontsa, lerongyolja visszszerezett egészségét. Két ízben én is elkísértem Érmindszentre, hol felejtethetetlenül kedves, kellemes napokat töltöttünk együtt. Minden érdekelte, ami atyjának kis gazdaságában végbement, megmutatta a házat, melyet kiszemelt magának arra az esetre, ha egyszer meg talál nőszülni és visszavonul a lármás városi élettől. Mindenki szerette, nemcsak a faluban, hanem messze környéken is. Szívesen elbeszélgetett falujabeli parasztokkal és a kedvükért ünnepnapokon még a templomba is ellátogatott.

Pesten, különböző hotelekben, szanatóriumokban lakott sőt egy télen át a Hűvösvölgyben is, ahol, mint mondotta, — azért jó lakni, mert messze esik a város lármájától és mégis közel van a városhoz.

Gyalog nem szeretett járni és ha nem telt kocsira vagy autóra, inkább otthon maradt. Sok pénzt költött. Ha volt pénze, nem tudta megbecsülni és így állandóan küzdött anyagi gondokkal. E miatt érte aggódva, szeretetből sokszor támadtam rá s ő tőlem és néhány barátjától a dorgatóriumot is elfogadta, különösen ha erre könnyelmű gazdálkodásával rászolgált. Sok barátja volt, de nem egyformán szerette mindegyiket. Néhány barátjáért azonban tűzbe ment volna, annyira szerette, féltette őket. Idegekhez általában zárkózott és udvarias volt. Emberekről, politikáról való nézeteit, a költeményeire vonatkozó dolgokat rendszerint két-három barátjának mondotta el. Így egy alkalommal figyelmeztetett, hogy verseim mindig három szóból állanak, de ugyanezt elmondta egy másik barátjának is.

Tudatában volt annak, hogy zseni és nem egyszer gőgösen mondotta magáról, hogy nálánál nagyobb költő nincsen. Ha itt, ott, egy-egy barátja elmaradt, sokáig neheztelt és ilyenkor panaszkodott nekem, hogy már legjobb emberei is elhagyják. Általában elvárta, hogy szeressék. Olyan volt mint egy kedves elkényeztetett gyermek. Rá is írta egy nekem adott arcképére: «Nándor gyermeknek, Bandi öreg gyermek».

Barátaival szeretett néha kötekedni, de alapjában inkább

szomorú, bánatos életű ember volt. Igazán, szívből, Rákosi Jenőt kivéve, talán senkire sem haragudott, Rákosit azonban gyűlölte minden haragjával és fölötte kártékony, rossz embernek tartotta.

Választékosan, jól öltözött és borotvátlanul soha el nem távozott hazulról. Felolvasni közönség előtt nem szeretett, erre csak hosszas kérésre és nehezen állott rá. Nem akarta vállalni a primadonna-szerepet és fájt neki, ha rosszat beszéltek róla az emberek.

Sokat olvasott, leginkább kortársainak munkáit. Minden folyóiratot, napi- és heti-lapot átolvasott. Semmi sem került el figyelmét. Mindenkiről megvolt az önálló véleménye. Tudatosan élt.

Némelykor könnyen, néha óriási kínlódással és verejtékezzve írta verseit. Politikai, különösen kuruc verseit, könnyen és gyorsan írta meg. Legtöbbször délután és este dolgozott, de mindig az utolsó pillanatban írt, úgy, hogy nem egyszer álltak meg miatta a szedők, mert lekésett a kézírata. Első kézíratain sok a javítás, ezeket legtöbbször megsemmisítette és csak ritkán engedte meg egyik-másik nagyon meghitt emberének, hogy első vers-fogalmazványát emlékül eltegye. Ismert kézíratai legnagyobbbrészt második, sőt harmadik vagy még több lemásolás után kerültek nyomda alá.

Színházba ritkán járt. Mint mindenhez, a zenéhez is értett. Feleségét végtelenül szerette, becézte.

A világháború, amúgy is szomorú lényének, újabb szenvedést, fájdalmat okozott. Az októberi forradalmat nem tartotta igazi forradalomnak és bár akkor már lázas nagy beteg volt, mégis figyelemmel kísérte az eseményeket. Szeretett élni és éppen ezért rettegett, félt a haláltól.